

University of Groningen

Ben jij anders?

Mager, Jonna

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Mager, J. (2018). *Ben jij anders? Een onderzoek naar het beeld van 'de ander' in kinderboeken uit de periode 1945-1970*. Science Shop, University of Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

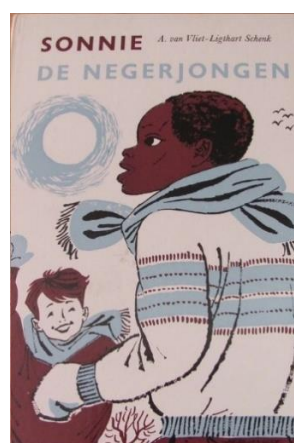
Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

rijksuniversiteit
groningen

Ben jij anders?

*Een onderzoek naar het beeld van 'de ander' in kinderboeken
uit de periode 1945-1970*

Jonna Mager

Wetenschapswinkel Taal, Cultuur en Communicatie

Februari 2018

Ben jij anders?

**Een onderzoek naar het beeld van 'de ander' in kinderboeken uit de periode
1945-1970**

Masterscriptie

Rijksuniversiteit Groningen

Master Neerlandistiek

Specialisatie: Moderne Letterkunde

Jonna Mager

S2199157

Begeleider: Dr. S. van Voorst

Tweede lezer: Dr. J. E. Weijermars

9 januari 2018

Samenvatting

In deze scriptie wordt de aandacht gevestigd op het beeld van 'de ander' dat in realistische kinderboeken aan de lezer wordt voorgehouden. Op basis van vastgestelde thema's en aspecten zijn tien kinderboeken uit de periode 1945 – 1970 geanalyseerd. Wordt 'de ander' via stereotype beelden gepresenteerd en is deze presentatie negatief of positief geladen?

Uit de analyse blijkt inderdaad dat 'de ander' in de meeste boeken aanvankelijk als vreemd en anders wordt gepresenteerd. Ook wordt duidelijk dat er in de boeken een omslag plaatsvindt in de presentatie van 'de ander'. Bovendien spelen bij de geanalyseerde boeken de focalisatie en de morele boodschap een grote rol bij het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd.

Voorwoord

Het schrijven van mijn masterscriptie was voor mij een grote uitdaging. Nu is het dan eindelijk zover. Met enige trots presenteer ik hierbij de definitieve versie van mijn scriptie.

Het keuzeproces van mijn onderwerp heeft naar verhouding weinig tijd in beslag genomen. Gezien de maatschappelijke belangstelling voor onder meer migratie en integratie, speelde ik al enige tijd met het idee om deze actualiteiten te verbinden aan een literair onderzoek. Bij het voorhouden van mijn, toen nog vage, idee aan mevrouw Van Voorst, mijn scriptiebegeleidster, wees deze mij op het werk *Kaas met pitjes* van Lineke Ipema, waarin zij onderzoek doet naar het beeld van 'de ander' in kinderboeken uit de jaren negentig. Ik was direct enthousiast. Mijn eerste idee was om, gezien de maatschappelijke relevantie, een dergelijk onderzoek te doen naar het beeld van 'de ander' in kinderboeken uit de 21^e eeuw. Aangezien mijn scriptie verbonden is aan het KinderBoekenHuis, en zij haar collectie voor (mijn) onderzoek beschikbaar stelde, heb ik dit idee moeten loslaten, omdat zij niet over voldoende relevante kinderboeken beschikten. Na enige heroriëntatie heb ik gekozen voor kinderboeken uit de periode 1945 – 1970.

Ik heb vooral plezier beleefd aan het samenstellen van een corpus, het opstellen van een analysemodel en ten slotte het lezen en analyseren van de gekozen kinderboeken. Met name het lezen en analyseren van de kinderboeken heb ik ervaren als een leuke bezigheid.

Na deze fase begon ik aan het, voor mij, lastigste gedeelte, namelijk het schrijfproces zelf. Ironisch misschien, want van een studente Nederlandse taal en cultuur mag men verwachten dat deze over het algemeen niet zo'n moeite heeft met het schrijven van een scriptie. Toch is het me, mede dankzij de steun en het vertrouwen van de mensen om me heen, gelukt om uiteindelijk mijn scriptie af te ronden. Ondanks het lange en intense proces, ben ik trots op wat ik heb gepresteerd.

Het schrijven van mijn scriptie was niet gelukt zonder de hulp van een aantal personen. Mijn grootste dank gaat uit naar mijn ouders. Op sommige momenten ervaaarde ik hun betrokkenheid als verstikkend en voelde ik me schuldig tegenover hen, omdat 'het allemaal maar niet wilde vlotten'. Maar, zeker de afgelopen maanden, heb ik deze betrokkenheid juist als iets positiefs en iets stimulerends ervaren. Zij deden mij inzien dat ik 'het écht wel kon en dat ik geen opgever was'. Daarnaast wil ik mijn scriptiebegeleidster, mevrouw Van Voorst bedanken. Zij heeft mij gedurende het scriptie proces voorzien van constructieve feedback en prikkelende inzichten. Door haar eerlijke benadering wist ik waar ik aan toe was, hoe confronterend dit voor mij soms ook kon zijn.

Er is nog een aantal mensen dat ik hier niet ongenoemd wil laten. In de eerste plaats de medewerkers van het KinderBoekenHuis. Dankzij hun hulp, bemoedigende woorden en (soms te) goede verzorging, zorgden zij ervoor dat dit museum voor mij niet alleen een werkplek was, maar ook een plek waar ik mij zeer op mijn gemak voelde. En dan Yolanda. Wat was het fijn om iemand in mijn omgeving te hebben die hetzelfde proces doorliep. Ik hechtte veel waarde aan onze samenwerking en gesprekken. Ten slotte mijn vriendinnen, die in mij bleven geloven en mij troostten als ik het even niet meer zag zitten.

Rest mij te zeggen dat ik enorm opgelucht en blij ben dat ik met deze scriptie ook mijn Master Neerlandistiek kan afronden. Ik kijk uit naar nieuwe uitdagingen, beginnend met de lerarenopleiding. Ik ervaar het als zeer motiverend dat ik me verder kan verbreden in het vak en de passie voor de Nederlandse taal en literatuur kan overbrengen aan iedereen die het maar wil horen.

Jonna Mager

Amsterdam, 6 januari 2018

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Voorwoord	3
Inleiding	5
Achtergrond	7
Methode	11
Corpus	15
Analyses van de boeken	
- Nel Verschoor- van der Vlis – <i>Een neger in het dorp!</i> (1955)	17
- Gerrit van Heerde – <i>Guus en het chocoladeventje</i> (1949)	27
- Cornelis Broersen – <i>De zwarte speelgoedman</i> (1963)	35
- Rie Smaal-Meeldijk – <i>Mop</i> (1955)	42
- Eva Ersebeek – <i>Eindelijk thuis</i> (1953)	47
- Annie van Vliet- Ligthart Schenk – <i>Sonnie de negerjongen</i> (1965)	54
- Mia Bruyn-Ouwehand – <i>Marieke en haar vriendje</i> (1959)	60
- Hendrik Hoogeveen – <i>Toen de Amboneesjes kwamen</i> (1954)	65
- Betsy Buunk – <i>Een bruine jongen</i> (1946)	74
- Phia van den Berg – <i>Oleng en Ateng</i> (1971)	82
Conclusie	90
Aanbevelingen	92
Bibliografie	94

Inleiding

‘Er was eens een jongetje en hij heette Sambo en hij was pik pik zwart. En zijn moeder heette Mambo, en ze was ook pik pik zwart. En zijn vader heette Jambo en hij was ook helemaal pik pik zwart.’¹

Bovenstaande passage is afkomstig uit het kinderboek *Sambo, het kleine zwarte jongetje*. Het verhaal gaat over Sambo, een jongetje dat van zijn ouders nieuwe kleren krijgt: een rood jasje, een blauw broekje, een groen parasolletje en paarse pantoffeltjes. Wanneer Sambo gaat wandelen in het woud wordt hij belaagd door tijgers, die dreigen hem op te zullen eten. Sambo weet zichzelf te redden door elk van de tijgers één van zijn nieuwe kledingstukken te geven, tot hij geen kleren meer aan zijn lijf heeft en naakt een boom in vlucht. Uit frustratie rennen de tijgers zo hard om de boom heen, dat ze tot boter smelten. De vader van Sambo schept deze tijgerboter vervolgens op, waarna de moeder er tijgerpannenkoeken van bakt, die met veel smaak door Sambo en zijn ouders worden opgegeten.

Het boekje maakt deel uit van de reeks *Gouden Boekjes*, die oorspronkelijk uit Amerika komen, waar ze *Little Golden Books* worden genoemd. In Nederland begon Uitgeverij de Bezige Bij na de Tweede Wereldoorlog met het uitgeven van de *Gouden Boekjes*. Vanwege sociale gevoeligheden werd *Sambo, het kleine zwarte jongetje* jarenlang niet meer uitgegeven. Voor mensen met een donkere huidskleur zou het boekje beledigend zijn door de nadruk die wordt gelegd op de zwarte huid van de personages en de keuze voor de naam Sambo. Het woord ‘sambo’ staat namelijk bekend als racistische benaming voor zwarten.² In 2001 werden bij uitgeverij Rubinstein de *Gouden boekjes* opnieuw uitgegeven, zo ook *Sambo, het kleine zwarte jongetje*, zonder wijzigingen. Volgens de uitgever is het boekje niet racistisch, maar juist ‘empowering’. De lezer wordt aan het begin van het verhaal weliswaar gewezen op de donkere huidskleur van de personages, maar verder speelt de huidskleur in het verhaal geen enkele rol. Bovendien is er geen sprake van stereotyperingen; Sambo en zijn ouders worden niet gepresenteerd als luidruchtig of dom. In plaats daarvan lezen we juist hoe Sambo op een innovatieve manier het probleem met de tijgers weet op te lossen.

Tegenwoordig is in kinderboeken nauwelijks sprake van (extreme) stereotyperingen van bepaalde bevolkingsgroepen. Dat wil echter niet zeggen dat stereotyperingen in de hedendaagse jeugdliteratuur helemaal niet meer voorkomen. Zo stelt Lieneke Ipema in haar onderzoek *Kaas met pitjes: het beeld van ‘de ander’ in de jeugdliteratuur uit de jaren negentig* dat een negatief beeld van een bepaalde bevolkingsgroep ook tussen de regels door kan worden opgeroepen; de allochtoon in het verhaal is meestal de afhankelijke en wordt vaak als laagopgeleid afgebeeld, terwijl een Nederlander de heldenrol vervuld.³ Enkele decennia geleden gebeurde dit volgens haar (echter) veel explicieter. Toen hadden in sommige Nederlandse jeugdboeken zwarte mensen nog botjes in hun neus en droegen ze rieten rokjes. Ook werden ze vaak met dieren vergeleken; ze praatten krom en werden als lui, agressief en/of onderdanig gepresenteerd.⁴

Geïnspireerd door het onderzoek van Ipema, kies ik voor een vergelijkbaar onderzoek naar het beeld van ‘de ander’ in kinderboeken uit de periode 1945 – 1970, waarin deze ‘ander’ een hoofd- of nevenrol speelt. Is in kinderboeken uit deze periode, zoals Ipema stelt, inderdaad sprake van dergelijke stereotype beelden die van ‘de ander’ worden gepresenteerd en die bovendien overduidelijk negatief geladen zijn? Of valt het wel mee met die stereotype beelden?

Er is in dit onderzoek gekozen voor de periode 1945 – 1970 omdat, naast de reeds genoemde, *Sambo, het kleine zwarte jongetje* in deze periode meer (bekende) kinderboeken zijn

¹ Annie M.G. Schmidt, *Sambo het kleine zwarte jongetje*, Amsterdam: Rubinstein, 2002. (Oorspronkelijke Nederlandse uitgever: Amsterdam: De Bezige Bij, 1953.).

² Herman Verschuren, *Over lezen en schrijven*, 2015.

³ Lieneke Ipema, *Kaas met pitjes: het beeld van ‘de ander’ in de jeugdliteratuur uit de jaren negentig*, 2004, 6-7.

⁴ Ipema, 6.

uitgebracht waarin sprake is van 'de ander', die via bepaalde, al dan niet stereotype, beelden werd gepresenteerd. Voorbeelden van dergelijke boeken vormen *Dagoe de kleine bosneger* van Anne de Vries uit 1954 en *Oki en Doki bij de negers* van Henri Arnoldus uit 1957. Dat er in deze periode meerdere (kinder)boeken werden uitgegeven waarin 'de ander' een hoofd-of nevenrol speelt, zou bovendien kunnen worden verklaard doordat zich in deze periode grote aantallen migranten in Nederland vestigden.⁵

Ipema maakt in haar onderzoek gebruik van realistisch verhalende jeugdboeken. In deze boeken wordt niet alleen een verhaal verteld, maar zij geven ook altijd, al of niet bewust, een beeld, een visie op de werkelijkheid.⁶ Oftewel: 'Literatuur wordt niet op een eiland, los van alle maatschappelijke structuren geschreven. Zij is met handen en voeten gebonden aan de samenleving waaruit zij voortkomt'.⁷ Ik volg deze keuze van Ipema voor realistisch verhalend proza. De nadere verantwoording voor deze keuze valt te lezen in hoofdstuk één.

Naast de keuze voor realistisch verhalend proza vormt het corpus waar gebruik van zal worden gemaakt geen selectie van alle relevante kinderboeken die in deze periode zijn geschreven. Bij dit onderzoek bestaat het corpus namelijk uit kinderboeken die deel uitmaken van de collectie van het KinderBoekenHuis te Winsum.

Het KinderBoekenHuis is een museale bibliotheek waar meer dan 30.000 kinderboeken zijn ondergebracht, waarbij het oudste boek zelfs dateert uit 1770. De collectie wordt financieel in stand gehouden door circa 350 donateurs en wordt ondersteund door de gemeente Winsum. Dankzij de vele individuele schenkingen is de prachtige collectie beschikbaar voor uitleen en onderzoek. Vanuit het KinderBoekenHuis bestaat de wens om haar collectie onder een breder publiek onder de aandacht te brengen. Met dit onderzoek hoop ik hieraan bij te dragen, door inzicht te geven in (dit deel van) de collectie van het KinderBoekenHuis.

Zoals aangegeven, kijk ik in dit onderzoek naar het beeld van 'de ander' dat in kinderboeken wordt gepresenteerd. De hoofdvraag van het onderzoek luidt als volgt:

Wat is het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd in realistisch verhalende Nederlandse kinderboeken uit de periode 1945 – 1970?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, ga ik in hoofdstuk één in op de definitie en functie van kinderliteratuur. Ook het proces van beeldvorming zal hier aan de orde komen. Hoofdstuk twee beslaat het corpus; zowel de criteria voor het corpus als de selectieprocedure bespreek ik hier, als ook de keuze voor het uiteindelijke corpus. Hoofdstuk drie beslaat de beschrijving van het analysemodel. Op basis van vastgestelde thema's en aspecten, ontleend aan het analysemodel van Ipema, zullen de boeken worden geanalyseerd. In hoofdstuk vier is het analysemodel op het corpus 'losgelaten' en wordt per boek nagegaan welk beeld van 'de ander' gepresenteerd wordt. In de conclusie, hoofdstuk vijf, zijn de resultaten van de analyses weergegeven. Tenslotte sluit ik het onderzoek af met hoofdstuk zes, waarin nader wordt ingegaan op de betekenis van dit onderzoek voor het KinderBoekenHuis.

⁵ Centraal Bureau voor de Statistiek.

⁶ Ipema, 6.

⁷ Rolf Wolfswinkel, *Tussen landverraad en vaderlandsliefde. De collaboratie in naoorlogs proza*, Amsterdam: University Press, 1994, 47.

Hoofdstuk 1: Achtergrond

Jeugdliteratuur en kinderliteratuur

Om literatuur bedoeld voor jonge mensen aan te duiden worden diverse begrippen gebruikt: *kinderliteratuur*, *jeugdliteratuur*, *kinder- en jeugdboeken*, en *adolescentenliteratuur*. Vaak worden deze termen naast en/of door elkaar gebruikt.

In haar boek *Jeugdliteratuur in perspectief* verdiept Rita Ghesquière zich onder meer in het onderscheid dat kan worden gemaakt tussen de termen. We lezen dat de termen *kinderliteratuur* en *jeugdliteratuur* op dezelfde manier zijn opgebouwd; het eerste woord van de samenstelling verwijst naar de ontvanger. Er zijn drie invullingen mogelijk, te weten: literaire teksten geschreven door jongeren, literaire teksten geschreven voor jongeren en literaire teksten gelezen door jongeren.⁸

Ipema merkt in haar onderzoek terecht op, dat de eerste betekenisvariant in principe achterwege kan worden gelaten, aangezien er maar weinig (publicerende) jeugdige schrijvers zijn.⁹ Als het gaat om de term *jeugdliteratuur* kan deze dienen als overkoepelende term voor zowel *kinderliteratuur* als *adolescentenliteratuur*. Voor een duidelijke afbakening kiest men er echter vaak voor om gebruik te maken van *kinderliteratuur* naast *jeugdliteratuur*.¹⁰ *Kinderliteratuur* is de literatuur voor kinderen vanaf de peutertijd tot 11 à 12 jaar, *jeugdliteratuur* (als enge betekenisvariant) de literatuur voor jongeren van 12 tot 16 jaar en *adolescentenliteratuur* is literatuur voor een lezerspubliek met een leeftijd van 15 jaar en ouder.¹¹

Wanneer we ons toespitsen op dit onderzoek naar het beeld van ‘de ander’ in kinderboeken uit de periode 1945 -1970, zullen, zoals reeds vermeld, kinderboeken worden geanalyseerd op het beeld van ‘de ander’ dat er in wordt gepresenteerd. Hoewel *kinderliteratuur* ‘alleen’ betrekking heeft op literatuur voor kinderen vanaf de peutertijd tot 11 à 12 jaar, omvat de term kinderboek een breder gebied. Een kinderboek is een boek voor een kind, een mens in onvolwassen staat.¹² Onder ‘een mens in onvolwassen staat’ verstaan we dus ook de jeugd, waardoor we te maken hebben met een grote groep lezers met een diversiteit aan leeftijd. Voor mijn onderzoek acht ik deze leeftijdsgroep te divers, vandaar dat er een specifieke keuze is gemaakt voor een bepaalde groep lezers. In mijn onderzoek analyseer ik kinderboeken die ‘vallen onder’ de term *kinderliteratuur*.

Bij deze keuze voor een bepaalde groep lezers is gebruik gemaakt van *Boek en Jeugd*. Deze (online) gids maakt binnen de kinderboeken de volgende onderverdeling in leeftijdsgroepen: 0-4 jaar, 4-6 jaar, 6-9 jaar, 9-12 jaar, 12-15 jaar en 15 jaar en ouder.¹³ Hoewel kinderboeken voor kinderen van 4-6 jaar ook deel uitmaken van *kinderliteratuur*, zullen kinderboeken voor deze leeftijdsgroep in dit onderzoek worden uitgesloten. In deze leeftijdsfase zijn namelijk vooral veel prentenboeken en voorleesboeken gemaakt, en weinig tot geen realistisch verhalend proza. Bovendien kunnen kinderen in deze leeftijdsgroep nog niet zelfstandig lezen.¹⁴

De analyse spitst zich toe op kinderboeken bedoeld voor kinderen met een leeftijd van 6 tot 12 jaar. De thema's van de verhalen verschuiven in deze categorie van sprookjes- en fantasieverhalen steeds meer naar realistische verhalen. Dit zet zich door in de categorie van 9 tot 12-jarigen.¹⁵ Vooral

⁸ Rita Ghesquière, *Jeugdliteratuur in perspectief*, Leuven: Uitgeverij Acco, 2009, 10.

⁹ Ipema, 11.

¹⁰ Ghesquière, 10.

¹¹ Ibid.

¹² Ton Boon en Dirk Geeraerts, *Van Dale. Groot woordenboek van de Nederlandse Taal. Veertiende, herziene uitgave*. Utrecht: Van Dale Lexicografie, 2005.

¹³ Boek en Jeugdgids, *Zoekhulp*.

¹⁴ Ipema, 12.

¹⁵ Karen Ghonem-Woets, *Leesgedrag en – voorkeuren van jongens in de leeftijd van 9 t/m 12 jaar Verslag van een literatuuronderzoek*, Tilburg: Uitgeverij Zwijzen, 2001, 20.

van de kinderboeken voor 6-9 jarigen is de verwachting dat deze afbeeldingen bevatten. In dit onderzoek wordt dan ook gekeken naar het beeld van 'de ander' dat zowel via tekst als via afbeeldingen aan de lezer wordt gepresenteerd.

De functie en invloed van kinder- en jeugdliteratuur

Kinder- en jeugdliteratuur bestaat als verschijnsel pas enkele eeuwen. Bijzondere aandacht voor het fenomeen ontstond pas in de 18^e eeuw, onder invloed van pedagogische vernieuwingen (denk hier bijvoorbeeld aan Locke, Rousseau en de Filantropijnen).¹⁶ Over wat men geschikt of ongeschikt achtte als kinder- en jeugdliteratuur valt door de eeuwen heen een groot verschil aan opvattingen te detecteren. Een feit is dat vanaf haar ontstaan, de kinder- en jeugdliteratuur gelinkt wordt aan de opvoeding van kinderen en dat een kinderboek veelal wordt beschouwd als een opvoedkundig instrument.¹⁷

Maar wat houdt dit opvoedkundige aspect precies in? En welke functie(s) vervult kinder- en jeugdliteratuur nog meer? In zijn boek *Leesbeesten en boekenfeesten; hoe werken (met) kinder- en jeugdboeken?* gaat Jan van Coillie onder andere in op de verschillende functies van kinderboeken. Hij gaat uit van zes basisfuncties, te weten: de ontspannende functie, de creatieve functie, de emotionele functie, de informatieve functie, de opvoedende functie en de esthetische functie.¹⁸

Twee functies die Van Coillie noemt, zijn in het kader van dit onderzoek relevant, te weten de creatieve functie en (vooral) de opvoedende functie. Bij de creatieve functie gaat het erom dat de jonge lezer tijdens het lezen van het verhaal wordt geprikkeld. In realistische verhalen kan de jonge lezer geprikkeld raken vanwege een grensverleggende effect. De jonge lezers worden tijdens het lezen meegevoerd naar plaatsen die ze niet kennen uit hun omgeving, naar andere culturen en andere werelden. Wanneer een jonge lezer dergelijke verhalen leest, leert deze (bewust of onbewust) ook om zichzelf en anderen met andere ogen te bekijken.¹⁹

Wat betreft de opvoedende functie stelt Van Coillie dat (kinder)boeken een rol spelen in het proces, waarbij opgroeiende mensen zich aanpassen aan (of afzetten tegen) een bepaalde cultuur.²⁰ De boeken komen vaak tegemoet aan een behoefte aan moreel houvast. De jonge lezer heeft zo, via het boek dat hij leest, de mogelijkheid om een bepaald standpunt in te nemen over de normen en waarden die heersen in de samenleving waarin hij leeft.²¹

Naast Van Coillie merkt ook Ghesquière op dat kinderboeken manifest of latent vooroordelen, gedragspatronen en normen en waarden overdragen. (Kinder)boeken kunnen zowel maatschappijbevestigend als maatschappijkritisch werken; ze kunnen normen en waarden bevestigen of juist ter discussie stellen.²² Bovendien kunnen kinderboeken ook de aandacht vestigen op anderen, op marginale groepen die in een samenleving niet rechtvaardig behandeld (zouden) worden. Een kinderboek kan, impliciet of expliciet, een morele boodschap aan de lezer voorhouden. Zij neemt als voorbeeld stripverhalen, waarin de vreemdelingen een brabbeltaaltje spreken, waardoor deze niet alleen als grappig worden gepresenteerd, maar ook als inferieur ten opzichte van de blanke striphelden.²³ Deze presentatie van vreemdelingen kan bij de jonge lezer een bepaald

¹⁶ G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse, G.J. Vis, Algemeen letterkundig lexicon, via: http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00899.php

¹⁷ Rita Ghesquière, 14.

¹⁸ Jan van Coillie, *Leesbeesten en boekenfeesten. Hoe werken (met) kinder- en jeugdboeken?*, Zoetermeer: Uitgeverij Biblion, 1999, 16.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Jan van Coillie, 21.

²² Rita Ghesquière, 120.

²³ Rita Ghesquière, 120-121.

beeldvormingsproces op gang brengen. Dit punt zal in de volgende paragraaf dan ook uitgebreid aan bod komen.

Beeldvorming in kinder- en jeugdliteratuur

In dit onderzoek naar het beeld van 'de ander' dat in kinderboeken wordt gepresenteerd, acht ik, zoals reeds vermeld, vooral de opvoedende functie van kinder- en jeugdliteratuur als relevant. Het gegeven dat aan een jonge lezer, via het lezen van (realistische) kinderboeken een bepaald beeld kan worden meegegeven van een (persoon uit een) andere cultuur, is interessant en vraagt verdere aandacht. Want wat wordt er dan in deze kinderboeken geschreven over deze ander(e cultuur)? En op welke manier?

Aan het woord 'beeldvorming' kent men de volgende betekenis toe: de geleidelijk ontstaande opvatting over iets of iemand.²⁴ Hieruit kan men opmaken dat beeldvorming een proces is, dat geleidelijk aan ontstaat. De beelden die een persoon, in dit geval een jonge lezer, leest of ziet in een kinderboek, geven een betekenis aan dingen of personen of culturen. De jonge lezer categoriseert deze beelden vervolgens; er is sprake van een zogenaamd ordeningsproces, waarbij de lezer de verkregen beelden koppelt aan bepaalde ideeën of gedachten, overtuigingen of denkbeelden.²⁵ Beeldvorming ontstaat dus door de wisselwerking tussen concrete teksten en beelden aan de ene kant en mentale ideeën, gedachten en overtuigingen aan de andere kant.

Zo stelt ook Ipema dat een bepaald beeld dat in een kinderboek met (een personage uit) een bevolkingsgroep wordt gecombineerd, (onbewust) een bijbehorend stereotyperend beeldvormingsproces bij de lezer op gang kan brengen, waardoor bij de lezer een negatief beeld ontstaat ten aanzien van deze groep in de echte wereld, buiten het boek.²⁶

Tegenwoordig komen we niet veel overduidelijke negatieve stereotypen in kinderboeken meer tegen, maar in de jaren dertig, vijftig of zelfs zeventig van de twintigste eeuw nog wel. Toen ervaarde men dergelijke stereotypen vaak als grappig, terwijl ze nu als ongepast worden beschouwd.²⁷

Een stereotyperende beeldvorming is het gevolg van een constante herhaling van de beschrijving of oproep van een bepaald soort beeld over bijvoorbeeld sekse of etniciteit en is vaak gebaseerd op gemakkelijke tegenstellingen en het maken van onderscheid en verschil.²⁸ Wanneer er in de tegenstelling een hiërarchische waardering geplaatst is, waarbij de één meer waard is of beter dan de ander, wordt dit verschil ervaren als iets negatiefs. Hierdoor ontstaat er een norm en wordt de tegenpool hiervan vaak eenzijdig en stereotyperend neergezet.²⁹ 'De norm is de witte, autochtone, westerse persoon, en wat hier tegenover staat – gekleurd, allochtoon, niet-westers- ziet men (onbewust) als minder en wordt daardoor vaker stereotyperend gepresenteerd.'³⁰ Bij een veelvuldige 'confrontatie' met stereotyperende (negatieve) beeldvorming, gaat deze aanvoelen als logisch; men gaat denken dat het stereotype ook echt zo is.³¹ Wanneer bijvoorbeeld in kinderboeken de witte Nederlander steeds de heldenrol invult en een persoon met een donkere huidskleur de schurkenrol, ontstaat als snel het idee dat 'die mensen dan wel slecht zullen zijn'.³²

²⁴ Maartje Willemijn Smits en Monica Porzionato, *Literatuurstudie beeldvorming*, Universiteit Utrecht, 2016, 5.

²⁵ Anneke Smelik, Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer, *Effectief beeldvormen. Theorie, analyse en praktijk van beeldvormingsprocessen*, Assen: Van Gorcum, 1999, 6.

²⁶ Lieneke Ipema, 21.

²⁷ Rita Ghesquière, 120.

²⁸ Smits en Porzionato, 12.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ College voor de rechten van de mens, *Stereotypering: wat is dat en hoe werkt het?*

³² Carl Haarnack, *Stereotypen in kinderboeken*, Buku-Bibliotheca Surinamica, 2011.

Daarnaast kan negatieve beeldvorming in kinderboeken leiden tot een gebrek aan (positieve) identificatie. Indien een jonge lezer met een donkere huidskleur steeds leest dat de schurk ook een donkere huidskleur heeft, kan dit minderwaardigheidsgevoelens bij de lezer teweegbrengen. Andersom kan in dit voorbeeld een lezer met een blanke huid juist een goed gevoel aan het verhaal overhouden.³³

Vooraf realistische verhalen zijn, ook al is een verhaal altijd verzonden, geënt op de werkelijkheid. Ze kunnen gebaseerd zijn op de leef- en belevingswereld van de kinderen of jongeren van vandaag, maar ook op die van vroeger of die van een andere cultuur. Vandaar dat realistisch verhalende kinderboeken een bron van informatie kunnen zijn, die ons iets leren over de periode waarin de boeken zijn geschreven; ze bevatten, bewust of onbewust, bepaalde (stereotype) beelden over bijvoorbeeld een persoon of bevolkingsgroep.³⁴ Dit geldt dus ook voor de realistische kinderboeken uit 1945 – 1970 die bij dit onderzoek zullen worden geanalyseerd.

Hoewel in dit onderzoek niet zal worden nagegaan welk effect negatieve (stereotype) beelden op de lezers hebben, zal wel worden gekeken in hoeverre in de boeken 'de ander' op een negatieve manier (bijvoorbeeld als schurk) wordt gepresenteerd en of in de boeken een morele boodschap aan de lezer wordt voorgehouden.

³³ Marianne Plug, *Samboen het respect voor de lezer. Negatieve beeldvorming in kinderboeken*, in: Zebra-Magazine nr. 3, 2001.

³⁴ Ipema, 23.

Hoofdstuk 2: Methode

Wie is 'de ander' in de boeken? En welk beeld wordt van 'de ander' gepresenteerd?

Analysemodel

Voordat de analyses van de boeken zelf aan de orde komen, zal worden ingegaan op het analysemodel waarvan gebruik wordt gemaakt. Vanwege de grote overeenkomst tussen het onderzoek van Ipema en dit onderzoek, is dit analysemodel ontleend aan het model waar Ipema in haar onderzoek gebruik van heeft gemaakt.

Narratologie: verhaal- en verteltheorie

Verhalende teksten bevatten twee centrale componenten: het verhaal en de verteller of vertelinstantie. Parallel aan deze twee centrale componenten worden de verhaal- en de verteltheorie onderscheiden. Met behulp van het begrippenapparaat dat deze theorieën leveren, is het mogelijk om een (literaire) tekst systematisch te analyseren en te interpreteren.³⁵

De verhaalttheorie is vooral gericht op de opbouw van verhalen. Verhalen kunnen worden beschouwd als structuren die een aantal vaste, met elkaar samenhangende elementen bezitten. Ze gaan altijd over mensen (ook als ze over dieren of voorwerpen gaan; die hebben in dat geval menselijke trekken), die handelen, denken, voelen, waarnemen of met wie dingen gebeuren. Dit alles speelt zich af op een bepaalde plaats, op een bepaald tijdstip, gedurende een bepaalde tijd en in een bepaalde volgorde.³⁶ In de verhaalstructuur worden bepaalde betekenissen uitgedrukt. Uit deze vaste onderdelen van verhalen kunnen de categorieën worden afgeleid waarop een verhaalanalyse zich kan richten, te weten personages, handelingsverloop, ruimte, tijd en motieven.³⁷

Met behulp van de verteltheorie kan men onderzoeken hoe verhalen worden verteld en gepresenteerd en kunnen de verschillende manieren van vertellen (vertelstandpunten) worden onderscheiden en beschreven.³⁸ In verhalende teksten is sprake van een vertellende instantie die boven de wereld van de personages staat; hij bevindt zich op een hoger tekstniveau. Hierdoor heeft de verteller inzicht in de verhaalwereld en deelt hij in de tekst informatie over deze wereld mee. Zo stuurt en beïnvloedt de verteller bij de lezer de lezing van een verhaal.³⁹

Volgens Van Boven en Dorleijn kan een verhaal worden omschreven als een 'op een bepaalde wijze gepresenteerde geschiedenis'. Deze wijze is bepalend voor het verhaal, het maakt het zoals het is en geeft een bepaald beeld van de geschiedenis. De visie die je als lezer op deze manier krijgt is bepalend voor de manier waarop het verhaal wordt ervaren.⁴⁰ Door Van Boven en Dorleijn wordt dan ook benadrukt dat het van belang is om onderscheid te maken tussen vertellen en zien. Een betere benaming voor 'zien' is ook wel focalisatie. Beide aspecten, zowel het vertellen als het focaliseren, werken mee in het manipuleren van een lezer, maar ieder op een eigen manier.⁴¹ Het standpunt van waaruit de geschiedenis/het verhaal aan de lezer wordt voorgeschoteld, is afhankelijk van de verteller. De focalisatie stuurt de wijze waarop de tekst de lezer bereikt. Focaliseren duidt overigens niet alleen op 'zien' in de betekenis van visuele waarnemingen, maar omvat bijvoorbeeld

³⁵ Erica van Boven en Gillis Dorleijn, *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*, Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010, 36-37.

³⁶ Van Boven en Dorleijn, 37.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid, 33.

⁴⁰ Van Boven en Dorleijn, 228.

⁴¹ Ibid.

ook gedachten en gevoelens waaruit bepaalde meningen, opvattingen spreken.⁴²

De lezer kijkt door de ogen van de focalisator naar de personages en gebeurtenissen en krijgt via dat gezichtspunt vanzelfsprekend meningen en oordelen mee die zijn kijk op het verhaal zullen bepalen. Het vertellen over bepaalde gebeurtenissen of personen gaat gepaard met een bepaald standpunt of een bepaalde invalshoek. Een objectief beeld is niet mogelijk, omdat waarneming afhankelijk is van verschillende factoren, zoals plaats, de afstand, de voorkennis en de psychologische instelling ten opzichte van wat wordt waargenomen. De analyse van focalisatie in een tekst kan dan ook van groot nut zijn om ideologische patronen aan het licht te brengen.⁴³ In teksten waarin de botsing tussen rassen, kleuren of culturen een (mogelijke) rol speelt is focalisatie een effectief instrument.⁴⁴ Om die reden wordt focalisatie in dit onderzoek aan de orde gesteld.

Focalisatie

Focalisatie geeft antwoord op de vraag 'wie ziet?'. De focalisator is degene die de blik van de lezer leidt naar datgene wat door hem wordt waargenomen.⁴⁵ Zo kan de verteller de focalisator zijn, maar ook een personage. Wanneer één personage focalisator is, kan dat partijdigheid en beperking tot gevolg hebben. Indien de focalisatie tussen de personages zou wisselen, kan zich een totaalbeeld ontvouwen.

Het gefocaliseerde object is kortgezegd datgene dat wordt gezien vanuit het perspectief van degene die in het vertelde de rol van waarnemer/focalisator vervult.⁴⁶ In het bijzonder zijn de personages, de ruimte(s) en de gebeurtenissen de belangrijkste elementen waardoor een bepaald beeld wordt gegeven.⁴⁷ De wijze waarop deze gepresenteerd worden kan veel vertellen over de indruk, die een verhaal achterlaat bij de lezer.

Onderzoek naar de focalisator en het gefocaliseerde object kan zeer verhelderend werken. Vaak kun je als lezer pas goed begrijpen waarom je op een bepaalde manier hebt gereageerd op personages en gebeurtenissen, door na te gaan wie er focaliseren, wat precies door ieder van hen wordt waargenomen en welke visie ze er op na houden.⁴⁸ Zo valt als lezer te achterhalen op welke wijze je tot een bepaald beeld van de verhaalwereld bent gebracht: je krijgt een beeld van de mensen (personages) in het verhaal en de posities die zij innemen (ten opzichte van elkaar).^{49 50}

Ruimte

Ook het beeld van de ruimte is altijd iemands beeld, van de verteller of een personage. Het punt van waaruit de ruimte wordt waargenomen is sterk bepalend voor het beeld dat de lezer van de ruimte krijgt en voor de functie van de ruimte in het verhaal.⁵¹ Bovendien levert een bepaalde focalisatie van de ruimte zowel informatie over de ruimte zelf, als over de focalisator.⁵² Door bundeling van verschillende ruimtes, kunnen in een verhaal bijvoorbeeld tegenstellingen ontstaan; een personage ervaart binnen als veilig en buiten als onveilig.⁵³

⁴² Van Boven en Dorleijn, 229.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Van Boven en Dorleijn, 233.

⁴⁵ Bork, e.d., *Algemeen letterkundig lexicon*.

⁴⁶ Bork, e.d., *Algemeen letterkundig lexicon*.

⁴⁷ Ipema, *Kaas met pitjes*, 45.

⁴⁸ Van Boven en Dorleijn, 231.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ipema, *Kaas met pitjes*, 45.

⁵¹ Van Boven en Dorleijn, 291.

⁵² Van Boven en Dorleijn, 293.

⁵³ Ipema, *Kaas met pitjes*, 46.

Om inzicht te krijgen in deze verschillende elementen die bijdragen aan het beeld dat van de 'ander' in literatuur wordt gepresenteerd, zullen de boeken worden geanalyseerd aan de hand van de volgende aandachtspunten:

1. Wie is de verteller?
2. Wie is/zijn de focalisator(en)? (wie ziet wie?)
3. Wie of wat is het gefocaliseerde object? (hoe is de rolverdeling tussen 'het andere' en 'het eigen'?)
4. Hoe wordt de ruimte gepresenteerd? (is er bijvoorbeeld sprake van tegenstellingen?)

Om de rol van een personage dan wel focalisator (en eveneens het gefocaliseerde object) goed af te kunnen bakenen, wordt tevens ingegaan op de volgende punten:

1. Hoe focaliseert een personage? Met wat voor instelling kijkt het?
2. Wat focaliseert een personage? Waar richt het zich op?
3. Door wie en op welke wijze wordt het personage zelf gefocaliseerd?
4. Hoe gedraagt het personage zich? Welke handelingen verricht het?

Volgens Luxemburg, Bal en Weststeijn is het noodzakelijk om op bovenstaande punten in te gaan om inzicht te (kunnen) krijgen in de wijze waarop een personagebeeld wordt opgebouwd voor de lezer.⁵⁴

Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd

Behalve de focalisatie is eveneens de weergave van gedachten en gedrag van personages een middel om de lezer in een bepaalde richting te sturen.⁵⁵ Vooral de gedachteweergave kan inzicht bieden in het innerlijk van personages.⁵⁶ Om die reden zal hier eveneens aandacht aan worden besteed.

Wanneer personages (deels) zelf hun gedachten verwoorden, spreken we van innerlijke monoloog. We onderscheiden daarin twee soorten: de directe en de indirecte. De directe innerlijke monoloog is een letterlijke weergave van wat een personage op dat moment denkt.⁵⁷ Niet de verteller, maar het personage zelf is 'aan het woord'; er is sprake van persoonstekst.

In het geval van de indirecte innerlijke monoloog, is er sprake van een mengvorm, waarin de verteller dicht aansluit bij de gedachten van het personage, maar toch ook zelf bijdraagt aan de formulering daarvan.⁵⁸ Een rechtstreekse gedachteweergave in de ik-vorm krijgen we hier niet. Het gebruik van de derde persoon geeft aan dat de verteller aan het woord is en formeel gezien de vertellerstekst overheerst.⁵⁹

'Tussen' de directe en indirecte rede, kennen we ook de vrije indirecte rede of erlebte Rede. De gedachten worden in dat geval in hoofdzinnen verwoord, zonder inleidend voegwoord, waarbij de tijd waarin het verhaal wordt verteld, gehandhaafd blijft en ook de persoon niet verandert.⁶⁰ Met de indirecte rede heeft deze vrije indirecte rede de voortzetting van persoon en tijd gemeen en met de directe rede de presentatie in hoofdzinnen.

Thematiek

Naast deze narratologische analyse, onderzoek ik de boeken eveneens aan de hand van een aantal vastgestelde thema's, waarin, volgens Ipema, het 'anders zijn' kan zijn verwoord.⁶¹ Het betreft de

⁵⁴ Ipema, 47.

⁵⁵ Van Boven en Dorleijn, 215.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Van Boven en Dorleijn, 216.

⁵⁸ Van Boven en Dorleijn, 217.

⁵⁹ Van Boven en Dorleijn, 218.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ipema, 48.

thema's: ruimte en cultuur/culturele identiteit.

Het thema ruimte is in bovenstaande tekst met betrekking tot focalisatie al aan de orde gekomen. De manier waarop de ruimte in een verhaal wordt gepresenteerd, geeft veel informatie over de personages en/of verteller. Ruimtelijke aspecten waar in deze analyse vooral aandacht aan wordt besteed, zijn de overeenkomsten en verschillen tussen bekend (de vertrouwde (thuis)situatie) en onbekend. Hierbij is van belang dat het thema 'ruimte' in dit onderzoek breed wordt geïnterpreteerd, op dezelfde manier waarop Ipema dit in haar onderzoek heeft gedaan. Onder ruimte verstaan we ook de dingen die in de ruimte te horen, te voelen of te ruiken zijn, als mede dromen, herinneringen en hallucinaties van personages.⁶² Naast deze noties van ruimte wordt nog het begrip 'tijd' aan dit thema toegevoegd. Tijd kan gezien worden als een abstracte weergave van ruimte. Zo wordt het tijds kader waarin de geschiedenis zich afspeelt meestal vormgegeven door middel van ruimtelijke beschrijvingen.⁶³

Bij het thema cultuur of culturele identiteit worden de boeken geanalyseerd aan de hand van de volgende, door Ipema opgestelde, vragen: Wat wordt gezegd over de eigen cultuur en hoe wordt deze gepresenteerd? Is er aandacht voor religie?⁶⁴

Het uiterlijk voorkomen

Behalve op grond van de thema's ruimte en cultuur richt de analyse zich op de presentatie en/of beschrijving van het uiterlijk voorkomen. Hierbij wordt ingegaan op vragen als: Wat is dat andere? Zijn de mensen wit of blank, zwart of gekleurd? Aan de hand van welke uiterlijke kenmerken kunnen we opmaken dat een personage als 'de ander' wordt gepresenteerd? Bij de analyse van de boeken wordt verwacht dat de presentaties en beschrijvingen van het uiterlijk voorkomen van de personages veel inzicht geven in wie in het verhaal wordt gepresenteerd als 'de ander'. Door elk boek afzonderlijk te analyseren aan de hand van de narratologische analyse, de presentatie van het uiterlijk voorkomen, de thema's cultuur en ruimte en de weergave van gedachten en gedrag wordt verwacht een antwoord te kunnen geven op de vraag wie (of welk personage) in de boeken 'de ander' is en, vooral, welk beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd in de betreffende boeken.

Voor de overzichtelijkheid zullen bij de analyse van de boeken de bovengenoemde thema's en aspecten steeds in dezelfde volgorde worden behandeld. Bovendien is er op basis van voorkennis aanleiding om boeken te groeperen.

Tenslotte worden in de conclusie de resultaten per boek met elkaar vergeleken en besproken.

⁶² Ipema, 57.

⁶³ Van Boven en Dorleijn, 289.

⁶⁴ Ipema, 49.

Hoofdstuk 3: Het corpus

In de inleiding is al kort toegelicht welke boeken in dit onderzoek worden geanalyseerd. Het betreft Nederlandstalige kinderboeken die aanwezig zijn in het KinderBoekenHuis te Winsum. Deze boeken moeten daarnaast realistisch verhalend zijn en bedoeld zijn voor een lezersgroep van 6 tot 11 à 12 jaar. Bovendien moet er in deze boeken sprake zijn van een migrant als hoofd- of nevenpersonage, waarbij het verhaal zich (voor het grootste deel) in Nederland afspeelt. De redenen voor deze criteria zal ik in dit hoofdstuk toelichten.

De criteria

In dit onderzoek zal gebruik worden gemaakt van oorspronkelijk Nederlandstalige boeken, geschreven door Nederlandse auteurs. Net als Ipema kies ik er voor om zo dicht mogelijk bij de originele tekst van een boek te blijven. Indien een boek vertaald is, is de vertaling immers een originele (nieuwe) creatie, met een persoonlijk stempel van de vertaler.

De keuze voor realistisch verhalend proza is grotendeels toegelicht in hoofdstuk één. Vooral realistische verhalen zijn namelijk geënt op de werkelijkheid. Ze kunnen gebaseerd zijn op de leef- en belevingswereld van de kinderen of jongeren van vandaag, maar ook op die van vroeger of die van een andere cultuur. Op deze manier vormen deze kinderboeken uit de periode 1945 - 1970 een representatie van de samenleving waarin de boeken geschreven zijn, waardoor ze (zeer) geschikt zijn voor onderzoek naar beeldvorming. Ook de keuze voor boeken bestemd voor de leeftijdsgroep van 6 – 12 jaar is toegelicht in hoofdstuk één. Van deze boeken wordt verwacht dat ze naast tekst, ook afbeeldingen bevatten, waarin een beeld van ‘de ander’ zou kunnen worden gepresenteerd. Daarnaast is bij de keuze voor de boeken gekeken of er sprake is van een migrant als hoofd- of nevenpersonage, die (voor het grootste deel van het verhaal) leeft/woont in Nederland. Dit is essentieel voor dit onderzoek. Er zal immers worden nagegaan hoe in de kinderboeken, waarin de migrant een rol speelt, wordt geschreven over de aanwezigheid van de migrant in Nederland in de periode 1945 - 1970. Wordt in de boeken de migrant als ‘de ander’ beschouwd? En wat is vervolgens het beeld dat van ‘de ander’ wordt gepresenteerd?

De selectieprocedure

Op basis van de bovengenoemde criteria is op verschillende manieren gezocht naar kinderboeken die voldeden aan de (inhoudelijke) criteria en die aanwezig waren in het KinderBoekenHuis.

Hoewel het KinderBoekenHuis beschikt over een online catalogus, waarvan bij het selecteren van de kinderboeken gebruik kon worden gemaakt, bleek deze zoekmethode niet geschikt voor dit onderzoek. De catalogus van het KinderBoekenHuis bestaat namelijk uit een lijst auteurs, op alfabetische volgorde gerangschikt, gevolgd door de titels van de kinderboeken die in het KinderBoekenHuis aanwezig zijn. Er kon/kan in deze catalogus dus niet gezocht worden naar bepaalde kenmerken en/of thema's, zoals voor dit onderzoek gewenst zou zijn.

Eén van de medewerkers van het KinderBoekenHuis wees mij om deze reden op een andere, online, catalogus, te weten het Centraal Bestand Kinderboeken (CBK). Het CBK is een gemeenschappelijke kinderboekencatalogus van negentien Nederlandse en Vlaamse instellingen, waaronder de Koninklijke Bibliotheek, die tevens de beheerder van de catalogus is.⁶⁵ Het CBK omvat bijvoorbeeld 240 duizend kinderboeken van de 16^e eeuw tot heden, 5900 jeugdtijdschriften, 2330 centsprenten en vele links naar digitale versies.⁶⁶ Waar bij de catalogus van het KinderBoekenHuis

⁶⁵ Koninklijke Bibliotheek, *Over het Centraal Bestand Kinderboeken*.

⁶⁶ Ibid.

alleen via de naam van de auteur de collectie kan worden doorzocht, biedt het CBK tal van mogelijkheden om een relevant en/of specifiek boek te vinden. Het CBK is dan ook onder anderen bedoeld voor onderzoekers. Mede hierdoor biedt het CBK meer informatie per titel en meer zoekmogelijkheden dan vele afzonderlijke instellingscatalogi.⁶⁷

Bij het raadplegen van het CBK ben ik als volgt te werk gegaan. Ik heb, afzonderlijk van elkaar, onder de zoektermen 'titel' en 'thema', gezocht op termen die duiden op migranten die in de periode 1945 - 1970 naar Nederland kwamen, zoals: 'ambonees', 'ambonezen', 'indonesisch'. Maar ook op andere termen die mogelijk relevante zoekresultaten zouden kunnen opleveren, zoals: 'zwart', 'bruin', 'neger' en 'negerjongen/meisje'. Daarnaast is bij het zoeken door mij ingevuld in welke periode de boeken moesten zijn verschenen, in het geval van dit onderzoek dus de periode 1945 – 1970. Deze zoekmethode leverde inderdaad een selectie aan kinderboeken op, waarbij sprake was van een migrant/buitenlander als hoofd- of nevenpersonage.

Deze voor-selectie leidde tot de verdiepende selectieprocedure. Allereerst ging ik bij de zoekresultaten na, of de auteur van de boeken Nederlander was. Indien dit het geval bleek te zijn, ging ik vervolgens na of het (grootste deel van het) verhaal zich in Nederland afspeelde. Zo ja, dan volgde de laatste, beslissende, stap: nagaan of het boek aanwezig was in het KinderBoekenHuis. Helaas bleken van deze selectie uiteindelijk slechts vier boeken aanwezig te zijn in het kinderboekenhuis, te weten *Een bruine jongen*, *Oleng en Ateng*, *Sonnie de negerjongen* en *Marieke en haar vriendje*.

Om uitspraken te kunnen doen over het beeld dat van 'de ander' in kinderboeken uit de periode 1945 – 1970 wordt gepresenteerd, is een corpus van vier boeken (veel) te weinig. Gelukkig bood een aantal medewerkers van het KinderBoekenHuis hier (opnieuw) een helpende hand. Samen met hen heb ik de kasten in het KinderBoekenHuis doorzocht op titels en/of kaften, waarvan werd verwacht dat deze relevant zouden (kunnen) zijn voor het onderzoek.

Deze methode nam veel tijd in beslag. Gelukkig leverde het ook het gewenste resultaat op. Uiteindelijk hebben de selectieprocedures en zoekmethoden geleid tot een corpus van 10 boeken, hieronder weergegeven in volgorde van het jaar van uitgave:

- Betsy Buunk, *Een bruine jongen*, (1946)
- Gerrit van Heerde, *Guus en het chocoladeventje*, (1949)
- Eva Ersebeek, *Eindelijk thuis*, (1953)
- Hendrik Hoogeveen, *Toen de Amboneesjes kwamen*, (1954)
- Nel Verschoor- van der Vlis, *Een neger in het dorp!*, (1955)
- Rie Smaal-Meeldijk, *Mop*, (1955)
- Mia Bruyn-Ouwehand, *Marieke en haar vriendje*, (1959)
- Cornelis Broersen, *De zwarte speelgoedman*, (1963)
- Annie van Vliet-Ligthart Schenk, *Sonnie de negerjongen*, (1965)
- Phia van den Berg, *Oleng en Ateng*, (1971)

Ik ben mij er van bewust dat de laatste titel in deze lijst, *Oleng en Ateng*, net één jaar buiten de gekozen periode van 1945 – 1970 valt. Vanwege de verwachte relevantie van het boek voor dit onderzoek, is er voor gekozen om toch ook dit boek te analyseren naar het beeld van 'de ander' dat erin wordt gepresenteerd.

⁶⁷ Ibid.

Hoofdstuk 4: De analyses van de boeken

Nel Verschoor- van der Vlis – *Een neger in het dorp!*

In *Een neger in het dorp!* schrijft Nel Verschoor-van der Vlis over een groep van acht kinderen die voor het eerst in het echt in contact komt met een donkergekleurde man. Deze groep van acht, in het boek de club van acht genoemd, wordt geleid door de roodharige kwajongen Gijs Braai.

Op een winterse dag onderbreekt de club van acht hun sneeuwballengevecht buiten het dorp door naar het station te gaan, om te kijken of ze daar voor een gulden iemands koffer(s) naar het dorp kunnen dragen. Eenmaal op het station aangekomen, staan ze allemaal verstijfd van verbazing (en schrik) wanneer ze een 'grote, zwarte neger' de trein uit zien komen en naar hun dorp zien lopen. Gijs is de eerste die de schrik te boven is en hij besluit om de donkergekleurde man van een afstand te gaan volgen, om te kijken wat deze 'in hun dorp' komt doen. Een paar kinderen van de club van acht zijn toch wel een beetje bang, want 'is dat niet eng, zo'n neger?'. Gijs laat zich echter niet tegenhouden, ook niet door zijn zusje Jansje, en hij begint op een gegeven moment zelfs de man na te roepen met zinnen als: 'Pieet, Zwarte Pieet! Wat moet je in ons dorp?' en 'nikker, nikkertje, je lijkt niet op een kikkertje'. Op een gegeven moment gaat het naroeppen over in een rijmpje met een wijsje en sluiten de andere clubleden ook aan. Zo volgen ze de donkergekleurde man gearmd en al zingend over straat.

Tot op dat moment reageert de man nergens op en loopt hij in hetzelfde tempo verder. Maar dan is Gijs zo brutaal dat hij een sneeuwbal naar hem durft de gooien. De man draait zich boos, met een ruk om, maar verder doet hij niets. De club van acht schrikt even, maar zodra ze ontdekken dat de man niet achter hen aankomt gaan ze meer sneeuwballen gooien. Wanneer ze dichterbij het dorp komen, houden ze wat meer afstand, omdat ze niet gezien willen worden. Ineens zien ze dat de man naar het huis loopt van hun schoolmeester, meneer Veraart. Ze denken eerst nog dat de man waarschijnlijk aan het verkeerde adres is, maar als ze zien dat hij vriendelijk door mevrouw wordt binnengelaten, maken ze allemaal snel dat ze wegkomen. Gijs roept dan nog wel dreigend naar zijn club, dat iedereen zijn mond moet houden over hun activiteiten van die middag.

De volgende dag weten Gijs en de rest van de club van acht niet wat hen overkomt. Op school krijgen ze te horen dat die dag een 'neger' hen in de gymzaal komt vertellen van zijn werk bij de zending. Gijs is bang dat hij flink gestraft zal worden, maar noch meneer Veraart, noch de man laten iets van boosheid naar Gijs of de rest van de club blijken. In plaats daarvan is de man opgewekt tegen alle kinderen en vertelt hij over de mooie daad van een blanke dokter die met Gods hulp een ziekenhuis heeft opgericht in het oerwoud waar de neger woont. Omdat het ziekenhuis dringend hulp nodig heeft, in de vorm van geld, medicijnen en andere benodigdheden, gaat de man langs scholen om deze zaken in te zamelen. Gijs raakt ontroerd door de woorden van de man en hij schaamt zich voor zijn gedrag van de dag ervoor. Hij wil helpen en daarom rent hij naar huis om daar zijn kostbaarste bezit te halen: een figuurzaag. Wanneer hij terugkomt in de gymzaal en hij de figuurzaag aan de man overhandigt, zegt deze teder tegen hem: 'God zegene je, Amen, Amen.' Na deze woorden rent Gijs dolblij de zaal uit, om het goede nieuws aan zijn clubleden te vertellen.

Algemene analyse

Uit de samenvatting van *Een neger in het dorp!* blijkt dat het verhaal, zoals reeds vermeld, draait om de ontmoeting en de omgang van Gijs Braai en zijn club van acht met een donkergekleurde man/'de ander'. Wanneer we ingaan op het beeld van 'de ander' dat in *Een neger in het dorp!* naar voren wordt gebracht, is het van belang om eerst helder in beeld te hebben, hoe de personages zich (ten opzichte van elkaar) verhouden en wat de verhaalstructuur is.

In het verhaal is Gijs Braai het hoofdpersonage en tevens de protagonist. De protagonist is kortgezegd de hoofdrolspeler, die door tegengestelde zienswijzen of handelingen met overige

personages (of met één ander personage) het conflict en de daaruit voortkomende plot bewerkstelligt.⁶⁸ De protagonist is het personage waar in het verhaal in feite alles om draait en vanuit wiens standpunt de meeste passages worden gezien. Bovendien leiden de acties van de protagonist in het verhaal vaak naar een climax en verandert het personage gedurende het verhaal (innerlijk en/of uiterlijk). Deze kenmerken van de protagonist zien we terug in het personage van Gijs Braai.

Tegenover de protagonist staat in een verhaal de antagonist. Als tweede belangrijke speler wordt de antagonist ook wel deuteragonist genoemd. Hij of zij draagt bij aan de plot door het conflict met de protagonist. De term wordt meestal gebruikt voor een personage in het drama, maar is ook toepasbaar op personages in verhalend proza.⁶⁹

In een verhaal is over het algemeen de protagonist de held en de antagonist als tegenspeler zodoende de schurk. Dit hoeft echter niet altijd het geval te zijn. In *Een neger in het dorp!* bijvoorbeeld, is Gijs Braai weliswaar hoofdpersoon en protagonist, maar is hij niet een held. Gijs Braai kan door de lezer eerder ervaren worden als zogenaamde anti-held; hij laat zich leiden door wat er rondom hem gebeurt en handelt daarbij niet zoals je van een held zou mogen verwachten. Dat gezegd hebbende is de donkergekleurde man in *Een neger in het dorp!* wel antagonist, maar geen schurk. De donkergekleurde man speelt immers niet de rol van een personage dat actief probeert om het de protagonist moeilijk of onmogelijk te maken om een bepaald doel te bereiken. In plaats daarvan kan de donkergekleurde man in *Een neger in het dorp!* beter omschreven worden als een personage dat een belangrijke invloed heeft op het hoofdpersoon, Gijs, en die dikwijls de rechtstreekse oorzaak of aanleiding is voor de handeling(en) van Gijs.

In het verhaal wordt de ontmoeting van Gijs en zijn club van acht met de donkergekleurde man alsmede de invloed die deze man in het verhaal heeft op Gijs, voornamelijk verteld vanuit de focalisatie van Gijs (en zijn club van acht). Dit is een belangrijk gegeven, omdat de wijze waarop de gebeurtenissen in het verhaal gepresenteerd worden, invloed hebben op wie in het verhaal ervaren wordt als 'de ander'. In *Een neger in het dorp!* wordt over het algemeen de donkergekleurde man gepresenteerd als 'de ander'. Hij wordt immers door Gijs en zijn club van acht kortgezegd ervaren als vreemd en onbekend. In één hoofdstuk in het boek wisselt echter ineens de focalisatie van Gijs naar de donkergekleurde man. In hoofdstuk 4, genoemd *De man uit het oerwoud*, krijgt de lezer voor het eerst de gebeurtenissen uit het verhaal 'te zien' vanuit de focalisatie van de donkergekleurde man. Waar de donkergekleurde man tot dan toe de rol van 'de ander' binnen het verhaal innam, hij werd immers ervaren als anders en vreemd, zijn dat in dit hoofdstuk de blanke mensen met wie hij in zijn leven in contact is gekomen. De rollen zijn als het ware omgedraaid; in dit hoofdstuk worden, vanuit de focalisatie van de donkergekleurde man, de blanke mensen gepresenteerd als anders; als 'de anderen'. Hoewel deze wisseling in focalisatie zorgt voor diepgang binnen het verhaal, waarin de lezer kennismakt met een andere visie, blijkt uit het verhaal duidelijk dat, zoals reeds vermeld, de donkergekleurde man wordt gepresenteerd als 'de ander'.

Om deze reden wordt bij de uitvoering van dit onderzoek, waarbij wordt nagegaan wat het beeld is van 'de ander' in *Een neger in het dorp!* uitgegaan van de donkergekleurde man als 'de ander'. Bij de presentatie van 'de ander' in het verhaal valt op dat een aantal thema's en aspecten een centrale rol speelt, zoals het uiterlijk voorkomen, het belangrijke aspect van het christelijke geloof binnen het thema cultuur en de beschrijving van bepaalde ruimtes.

In de analyse zullen deze thema's en aspecten nader besproken worden, zowel aan de hand van relevante passages als aan de hand van de afbeeldingen waar het boek van is voorzien. Aangezien *Een neger in het dorp!* een kinderboek is dat is voorzien van afbeeldingen, mogen we er

⁶⁸ G.J. van Bork, D. Delabastita, H. van Gorp, P.J. Verkruijsse, G.J., *Algemeen letterkundig lexicon*, 2012 via: http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_02662.php

⁶⁹ *Algemeen letterkundig lexicon*, via: http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00728.php

van uitgaan dat via deze afbeeldingen eveneens een bepaald beeld van 'de ander' aan de lezer wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen van 'de ander'

Al voordat het boek *Een neger in het dorp!* door de lezer geopend wordt, is sprake van een presentatie van 'de ander'. Op de kaft van het boek prijkt namelijk de eerste afbeelding van Reinderhoff, waarin zij drie personages als volgt heeft weergegeven: Op de voorgrond zien we een lange, grote, donkergekleurde man, met zwarte krullen en grote, volle lippen. Hij draagt een lange jas met knopen, een rood gestreepte shawl, een blauwe broek en zwarte schoenen. De man draagt een aktetas onder zijn linkerarm en houdt zijn rechterhand in zijn jaszak, terwijl hij door de sneeuw loopt. Op de achtergrond zien we de huizen van een dorp en twee kinderen die met hun mond open naar de donkergekleurde man kijken. De kinderen zijn een jongen, Gijs Braai, en een meisje, Jansje Braai. Gijs heeft een kuif en draagt, ondanks de sneeuw, een korte broek met eronder lange sokken en klompen. Hij houdt bij het kijken naar de man zijn handen in zijn broekzakken. Jansje is wat kleiner dan Gijs. Ze draagt een rood mutsje en haar haren zijn gevlochten. Verder draagt Jansje een rood jurkje onder haar jas, met een maillot en rode sokken in haar klompen. Ze houdt haar handen op haar rug terwijl ze samen met Gijs de donkergekleurde man nakijkt. Uit deze presentatie kunnen we constateren dat de donkergekleurde man hier wordt gepresenteerd als 'de ander'. Als we vervolgens ingaan op het beeld dat van de donkergekleurde man wordt gepresenteerd, valt in deze afbeelding een aantal dingen op. Ten eerste de houding waarmee de kinderen de donkergekleurde man nakijken. Uit hun gezichtsuitdrukking, met name de openstaande monden, blijkt dat zij verbaasd en/of geschokt zijn over de donkergekleurde man die zij voor zich zien. Dit gegeven wordt bovendien bevestigd door de titel van het boek. Het uitroepteken achter *Een neger in het dorp!* geeft de verwondering/verbazing van de kinderen over de aanwezigheid van de donkergekleurde man in het dorp aan. Ten tweede de manier waarop de donkergekleurde man is afgebeeld. Hij is erg groot, heeft zwart haar en dikke lippen. Naast deze lichamelijke kenmerken, wordt de kleding van de man als netjes afgebeeld; hij heeft een nette, lange jas, een shawl, zwarte schoenen en een aktetas. Kortom, het beeld van een nette, grote, donkergekleurde man die door de sneeuw loopt.

Deze uiterlijke beschrijving van zowel de houding van de kinderen tegenover de donkergekleurde man, als het uiterlijk van de donkergekleurde man, valt in het boek terug te lezen in de volgende passages:

'He joh, kijk dáár es!' Ze staan opeens ademloos en met open monden vlakbij elkaar. Want over het smalle, wit besneeuwde perron, komt een neger aan. Gróót, breed en pikzwart.⁷⁰

Hij heeft een tas onder de arm, hij draagt een grijze jas. Een hoed draagt hij niet.⁷¹

Hij kijkt naar die neger, die met zijn zwarte kroeskop dwars door de sneeuw bui loopt, midden op de weg. Een néger, een echte, dikke, zwarte, nikker.⁷²

Vanuit de focalisatie van de groep kinderen wordt het uiterlijk van de donkergekleurde man niet alleen beschreven maar worden ook twee uiterlijke kenmerken extra benadrukt, namelijk zijn grote

⁷⁰ Nel Verschoor- van der Vlis, *Een neger in het dorp!*, Nijkerk: Uitgeverij Callenbach, 1955, 22.

⁷¹ Ibid., 23.

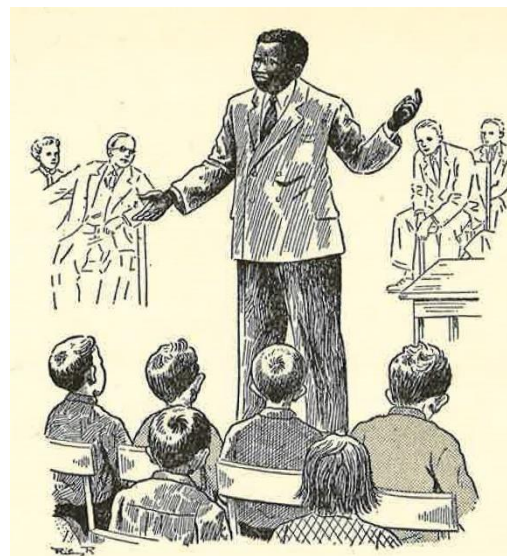
⁷² Ibid., 23.

omvang en zijn huidskleur. Zijn omvang wordt beschreven met de woorden groot, breed en dik en zijn huidskleur met pikzwart en zwart. Bovendien wordt bij de omschrijving van de donkergekleurde man gebruik gemaakt van de term 'nikker', in plaats van neger, zoals eerder gedaan wordt. Hoewel uit de context waarin deze term gebruikt wordt al enigszins blijkt dat de term een negatieve lading heeft, zal voor de volledigheid de term 'nikker' worden toegelicht.

Het woord neger, werd vroeger uitgesproken als negro en komt van het Latijn niger wat zwart of donker betekent. Landen als Niger en Nigeria danken er hun naam aan. Ook nikker betekent letterlijk zwarte. In het Middelnederlands werd het woord gebruikt voor een demon of duivel.⁷³ Meestal was een waternikker of waternekker, een demon van het water, die probeerde je te verdrinken.⁷⁴ Maar het woord nikker kon ook een woord voor een andere kwade geest zijn. Onder invloed van het Engelse 'nigger' werd nikker in de negentiende eeuw een beledigend bedoelde versie van het woord neger. De uitdrukking 'zo zwart als een nikker', was echter oorspronkelijk bedoeld als zo zwart als de duivel.⁷⁵ Uit deze toelichting van de term nikker wordt bevestigd dat 'de ander' in deze passage uit het boek inderdaad beledigend wordt beschreven.

Wanneer in het boek wordt ingegaan op de zending van de donkergekleurde man, wordt de tekst voorzien van een afbeelding waarin deze als volgt wordt afgebeeld: De man staat voor een groep kinderen die naast elkaar op stoeltjes zitten. Achter hem zitten vier volwassenen, waarvan drie mannen die een jasje en stropdas dragen en één mevrouw. De donkergekleurde man ziet er netjes uit; hij heeft een tweeledig pak aan, met daaronder een wit overhemd en een donkere stropdas. Hij houdt zijn armen een beetje uit elkaar, waaruit kan worden opgemaakt dat hij (vol enthousiasme) iets aan het vertellen/verkundigen is.⁷⁶

Opnieuw is het beeld dat de lezer van de donkergekleurde man krijgt, via een tekening, het beeld van een net geklede man. In dit plaatje doet de man qua kleding niet onder voor de kleding van de overige volwassen mannen.

Men kan opmaken dat de tekeningen in het boek over het algemeen een neutraal beeld van de donkergekleurde man naar voren brengen; van een man die misschien qua lichamelijke kenmerken verschilt van andere volwassenen, maar die wat betreft zijn kleding niet verschilt van de volwassenen (mannen) uit het dorp. Via de tekst in het boek wordt daarentegen meer de nadruk gelegd op de uiterlijke kenmerken van de donkergekleurde man, die verschillend zijn met de uiterlijke kenmerken van de overige personages. Zo wordt de lezer herhaaldelijk gewezen op de (afwijkende) huidskleur van de man, zijn omvang en zijn gebit. Eén en ander kan worden gelezen in de volgende passages:

Hij klemt zijn witte blinkende tanden vast op elkaar. Achter zijn brede rug gaat het roepen onophoudelijk voort. Hij zet de blinkende tanden weer vast op elkaar.⁷⁷

⁷³ Betekenis 'nikker', *Begeleiders van Sint Nicolaas*, via: http://www.sintzwartepiet.nl/?page_id=631

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Abe van der Veen, *Van zwartepieten, negerzoenen en moorkoppen*, via: <http://www.abedeververteller.nl/van-zwartepieten-negerzoenen-en-moorkoppen/>

⁷⁶ Nel Verschoor- van der Vlis, 44.

⁷⁷ Ibid., 27-28.

Hij veegt met zijn zwarte hand de sneeuw van zijn haar. Tussen zijn dikke lippen blinken zijn tanden en zijn zwarte ogen rollen woest door zijn hoofd.⁷⁸

Hij heeft bij ons gelogeed. Een dikke, zwarte joh!⁷⁹

De deur van het gymnastieklokaal gaat open. Een grote neger stapt binnen. Breed en vierkant en pikzwart.⁸⁰

Op basis van de bespreking van het uiterlijk voorkomen van de donkergekleurde man in *Een neger in het dorp!* wordt duidelijk dat deze in het boek wordt gepresenteerd als 'de ander'. Daarbij is het beeld dat van de man wordt geschetst tweeledig. Enerzijds wordt veelvuldig, voornamelijk via de tekst, nadruk gelegd op uiterlijke kenmerken waarin de donkergekleurde man verschilt van zijn omgeving. Vooral als het gaat om zijn huidskleur en omvang wordt de man door zijn omgeving ervaren als 'de ander', als iemand die afwijkt van de mensen om hem heen. Anderzijds wordt ook een ander beeld van de man geschetst, namelijk een beeld van een man die wat betreft zijn (nette) kleding niet verschilt van zijn omgeving.

2. Cultuur

Niet alleen de manier waarop het uiterlijk voorkomen van de donkergekleurde man in het boek wordt gepresenteerd levert een bepaald beeld van de man als zijnde 'de ander'. De manier waarop het thema cultuur, of culturele identiteit in een verhaal wordt gepresenteerd levert eveneens inzicht in het beeld dat van 'de ander' naar voren wordt gebracht. Het geeft de lezer een beeld van de kijk op of ervaring met de eigen cultuur (en religie) en de andere cultuur.

In *Een neger in het dorp!* wordt veel aandacht besteed aan het thema cultuur, vooral als het gaat om het benadrukken van de waarde van religie, meer specifiek het christelijke geloof. De positieve waarde van het christelijke geloof speelt een grote rol bij het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd in het boek. Ten eerste blijkt het christelijke geloof de reden te zijn van de komst van 'de ander' naar het dorp, zoals kan worden gelezen in de volgende passage:

Dáaraan moet hij denken. En aan die boodschap van zijn Heiland aan de kinderen hier.⁸¹

De zending, het verspreiden van het christelijke geloof, wordt hier expliciet genoemd als de reden van zijn komst. De ander komt in het dorp vertellen over zijn verkondiging van het christelijke geloof in zijn land van herkomst. Het (positieve) beeld dat hier van 'de ander' wordt gepresenteerd is dat van een vrome man, die weliswaar qua uiterlijk sterk verschilt van de omgeving waarin hij zich bevindt, zoals reeds is besproken, maar die, net als de inwoners van het dorp, ook gelooft.

Sterker nog, in het boek wordt de lezer herhaaldelijk gewezen op de positieve waarde die 'de ander' hecht aan het christelijke geloof en het feit dat hij daarmee, ook al eerder, in contact is gebracht:

Er zijn blanken die hem geholpen hebben, die hem verteld hebben van Jezus, de Zoon van God. Hij is lang in Nederland geweest, hij heeft er veel geleerd en gehoord. Met al die schatten is hij teruggegaan naar het oerwoud, waar hij geboren is. Daar in het oerwoud heeft een blanke man een ziekenhuis gezet en is gaan wachten op de zwarte mensen, om hen te helpen met hun ziekten. En hijzelf heeft die zieken de blijde boodschap van zijn Heiland verteld.⁸²

In deze passages krijgt de lezer vanuit de focalisatie van 'de ander' inzicht in de houding die hij heeft tegenover het christelijke geloof en op welke manier het christelijke geloof in zijn leven een actieve

⁷⁸ Ibid., 29.

⁷⁹ Ibid., 37.

⁸⁰ Ibid., 40.

⁸¹ Nel Verschoor- van der Vlis, 28.

⁸² Ibid., 27-28.

rol speelt. De lezer krijgt een positief beeld van 'de ander' gepresenteerd; hij gelooft niet alleen, maar verkondigt het christelijke geloof ook aan de zieken in het ziekenhuis in zijn geboorteland.

Dat het verkondigen van zijn boodschap een belangrijke rol speelt bij het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd, blijkt ook uit de volgende passage:

Ja, ja hij zal helpen! Hij, Gijs Braai. Heeft hij gisteren lopen jouwen achter deze neger aan?? Kan dat waar zijn? Juichend gaat zijn harde jongensstem door het lokaal, gelijk op met de stem van die neger. ⁸³

Uit deze tekst blijkt, vanuit de focalisatie van Gijs, dat het beeld dat deze aanvankelijk had van 'de ander', volledig is gedraaid. Waar Gijs bij zijn eerste ontmoeting met 'de ander' deze nariet, heeft Gijs nu respect/bewondering voor 'de ander' die zojuist zijn boodschap aan Gijs en zijn klasgenoten heeft verkondigd. Dit gegeven roept de volgende interpretatie op als het gaat om het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd: omdat 'de ander' verbonden kan worden aan het christelijke geloof, dat als goed/positief wordt ervaren, verandert ook de houding van de andere personages tegenover deze 'ander'. De aanwezigheid van 'de ander' in het dorp wordt hierdoor als het ware gerechtvaardigd.

Wanneer in het boek wordt ingegaan op de inhoud van de boodschap van 'de ander' wordt bovendien een vers aangehaald dat ook verbonden kan worden met het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd. Het vers, genoemd *Kind'ren van één Vader*, luidt als volgt:

Kind'ren van één Vader,
reikt elkaar de hand!
Waar wij mogen wonen,
in wat streek of land,
hoe wij mogen spreken,
in wat tong of taal,
kind'ren van één Vader
zijn wij allemaal! ⁸⁴

De inhoud van dit vers sluit aan bij de inhoud van het verhaal zelf. Waar in het verhaal de eerste ontmoeting van blanke kinderen met een donkergekleurde man centraal staat, wijst de inhoud van dit vers op de morele boodschap die zowel aan de personages (Gijs en de andere kinderen) als aan de lezer wordt voorgehouden. Het maakt immers niet uit waar je vandaan komt, of welke taal je spreekt: iedereen is een kind van God, dus ook 'de ander' is een kind van God en moet als zodanig worden gezien (en behandeld). Het beeld dat hiermee naar voren gebracht wordt is dat 'de ander', ondanks dat hij een andere huidskleur heeft, (toch) als gelijke behandeld zou moeten worden, zoals dit in het christelijke vers wordt genoemd.

Los van het christelijke geloof wordt binnen het thema cultuur ook ingegaan op een ander aspect. In *Een neger in het dorp!* wordt op één moment namelijk expliciet ingegaan op de beheersing van de Nederlandse taal. Op de volgende manier wordt op dit aspect, in relatie tot 'de ander', ingegaan:

Hij loopt langs de rijen stoelen en steekt een hand op naar de jongens en meisjes. 'Goedemorgen, allemaal!' Hij spreekt Nederlands, al klinkt het dan wat wonderlijk. ⁸⁵ Hij heeft dus alles verstaan wat ze hem gisteren nageroepen hebben. Alles! ⁸⁶

⁸³ Ibid., 48.

⁸⁴ Nel Verschoor- van der Vlis, 43.

⁸⁵ Ibid., 40.

⁸⁶ Ibid., 41.

Vanuit de focalisatie van Gijs wordt ingegaan op het feit dat 'de ander' de Nederlandse taal spreekt en verstaat. Dit gegeven presenteert een beeld van 'de ander' als een ontwikkeld man, die ondanks dat hij uit een ander land afkomstig is, de Nederlandse taal beheerst en (ook) daardoor dus minder een vreemdeling is.

Uit bovenstaande wordt duidelijk dat het christelijke geloof een belangrijke rol speelt bij het beeld dat van 'de ander' in *Een neger in het dorp!* wordt gepresenteerd. Het feit dat 'de ander' een gelovig man is, die bovendien het christelijke geloof verkondigt aan anderen met wie hij in contact komt, zorgt ervoor dat het een positief beeld is dat van 'de ander' wordt gepresenteerd. Dit positieve beeld wordt versterkt door zijn houding tegenover de andere personages. Daarnaast wordt ook een positief beeld van 'de ander' gepresenteerd als het gaat om de beheersing van de Nederlandse taal. Hij wordt gepresenteerd als een ontwikkeld man die (ook) hierdoor door de omgeving minder wordt ervaren als een vreemde(ling).

3. Ruimte

De manier waarop de ruimte in een verhaal wordt gepresenteerd, geeft (veel) informatie weer over de personages en/of verteller. Een bepaalde focalisatie van de ruimte levert immers, zoals reeds vermeld, zowel informatie over de ruimte zelf, als over de focalisator. Zodoende kan het thema ruimte ook bijdragen aan het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd.

In *Een neger in het dorp!* wordt vanuit verschillende focalisaties aandacht besteed aan de presentatie van de ruimte. Zo wordt bijvoorbeeld via de volgende ruimtelijke beschrijving vanuit de focalisatie van de kinderen een beeld van 'de ander' gepresenteerd:

Dan gaat hij de Bovenweg op, naar het dorp. Naar hùn dorp!! Ze kijken elkaar aan, sprakeloos van verbazing. Een neger!! Wat moet die neger in hun dorp? ⁸⁷

Uit deze omschrijving blijkt dat de kinderen verbaasd zijn over het feit dat 'de ander' naar hun dorp gaat. Doordat bovendien gebruik wordt gemaakt van het bezittelijk voornaamwoord 'hun' kan gesteld worden dat de kinderen 'de ander' niet zien als één van hen, maar eerder als een buitenstaander, een vreemde; een persoon die ze niet in hun dorp kunnen plaatsen. Het beeld van 'de ander' dat hier gepresenteerd wordt is dat van een persoon die kennelijk bij de kinderen verbazing oproept, omdat ze zijn aanwezigheid in hun dorp niet kunnen plaatsen/begrijpen.

Een vergelijkbaar beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd in de uitspraken van Gijs, waarin hij 'de ander' vergelijkt met zwarte Piet:

'Pieeeet! Pieeeet, zwarte Pieeeet! Wat moet je in ons dorp, hé nikkertje!' ⁸⁸

'Héé, zwarte Piet, wat moet je hier, Sinterklaas is al lang naar Spanje..' ⁸⁹

Gijs laat blijken dat hij de aanwezigheid van 'de ander' in het dorp op dat moment niet kan plaatsen. Het gegeven dat 'de ander' een donkergekleurde man is, roept bij Gijs het beeld op van zwarte Piet. Het 'fenomeen' zwarte Piet kan Gijs wél in zijn dorp plaatsen rond de periode van Sinterklaas, maar daarbuiten niet. In deze passage is het beeld dat van 'de ander' gepresenteerd wordt dus een persoon die Gijs doet denken aan zwarte Piet. We mogen er echter vanuit gaan dat Gijs zich bewust is van het feit dat zwarte Piet een geschminkt personage is en dat de zwarte Pieten en Sinterklaas niet daadwerkelijk uit Spanje komen. Mogelijk zijn deze uitspraken van Gijs (naar 'de ander') dan ook puur denigrerend bedoeld.

In het geval van bovenstaande ruimtelijke beschrijvingen is er telkens sprake van een focalisatie vanuit Gijs of de kinderen. Slechts in een paar situaties is 'de ander' de focalisator, die de

⁸⁷ Nel Verschoor- van der Vlis, 23.

⁸⁸ Ibid., 25.

⁸⁹ Ibid., 26.

lezer inzicht geeft in een bepaalde ruimte. Zo geeft 'de ander' bijvoorbeeld de volgende beschrijving van zijn thuisland:

Hij is lang in Nederland geweest, hij heeft er veel geleerd en gehoord. Met al die schatten is hij teruggegaan naar het oerwoud, waar hij geboren is. Daar in dat ondoordringbare oerwoud heeft een blanke man een ziekenhuis gezet en is gaan wachten op de zwarte mensen, om hen te helpen met hun ziekten.⁹⁰

'Mijn beste jongens en meisjes! Het is heerlijk om hier bij jullie te zijn. Ik ben een neger en ik kom regelrecht uit het oerwoud vandaan.'⁹¹

Opvallend aan deze beschrijving is de benaming van het thuisland enerzijds en het gastland anderzijds. Het gastland wordt hier 'gewoon' bij zijn naam, Nederland genoemd, maar voor het thuisland van 'de ander' is dit niet het geval. Om zijn thuisland aan te duiden wordt door 'de ander' zelf de term 'oerwoud' gebruikt. De term oerwoud roept het beeld op van een wild, dichtbegroeid gebied (bos), zonder beschaving. Wanneer het thuisland van 'de ander' ook was aangeduid met een naam, had dit bij de lezer mogelijk een minder groot contrasterend beeld opgeroepen van thuisland versus gastland dan nu het geval is. Echter lijkt juist deze omschrijving van zijn thuisland ook een bepaald beeld van 'de ander' in relatie tot diens thuisland op te roepen. Hoewel een oerwoud, zoals reeds vermeld, al gauw geassocieerd wordt met een gebied waar geen sprake is van beschaving, weet 'de ander' dit beeld enigszins te doorbreken. 'De ander' komt namelijk niet op de lezer over als een onbeschaafde man. In plaats daarvan is het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd eerder dat van een beschaafde man, die ondanks dat hij uit een oerwoud komt, bijvoorbeeld bekend is met de Nederlandse taal.

Het beeld van 'de ander' dat in het boek wordt gepresenteerd loopt wat uiteen. Enerzijds wordt middels ruimtelijke beschrijvingen het 'afwijkende' uiterlijk van 'de ander' aangestipt, en levert zijn aanwezigheid in het dorp bij Gijs en de kinderen verbazing op. In deze gevallen wordt het 'anders zijn' van 'de ander' dus benadrukt. Anderzijds wordt via de ruimtelijke beschrijvingen ook (juist) een heel ander beeld van 'de ander' gepresenteerd: namelijk het beeld van een man die in het dorp wel als vertrouwd wordt gezien/ervaren en die een beschaafde man (uit het oerwoud) is.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd

In *Een neger in het dorp!* wordt ook via de weergave van gedachten en gedrag een beeld van 'de ander' naar voren gebracht. De gedachteweergave kan immers inzicht bieden in het innerlijk van personages. Hoe een personage denkt over of zich gedraagt tegen 'de ander' of hoe de gedachten en het gedrag van 'de ander' zelf worden verwoord, levert eveneens een beeld van 'de ander'.

Wanneer de kinderen voor het eerst 'de ander' zien, wordt het gevoel van Jansje en de andere kinderen bijvoorbeeld als volgt beschreven:

Ze is een beetje bang, maar ze wil het niet laten merken. Een neger... is dat niet... is dat niet een beetje angstig?⁹²

Henny, Hanny en Riek lopen nu dicht naast elkaar, ze hebben niet eens erg in Wim, die hoe langer hoe verder achterblijft. Ze zijn zelf ook een beetje bang. Een neger? Wat moet die eigenlijk hier? Waren ze maar meteen naar huis gegaan.⁹³

Ze zijn toch wel een beetje angstig en een beetje huiverig van dit vreemde. Wat weten ze van een neger af? Is hij sterk? Wordt een neger gauw kwaad? Wat zou hij doen als hij kwaad wordt?⁹⁴

⁹⁰ Ibid., 27.

⁹¹ Nel Verschoor- van der Vlis, 43.

⁹² Ibid., 24.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid., 25.

Via de gedachten van de kinderen is het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd het beeld van een persoon, een man, die angst bij de kinderen oproept. De aanwezigheid van 'de ander' roept vragen bij de kinderen op, waarmee ze laten blijken dat ze niet weten met wat voor persoon ze te maken hebben en dat ze niet begrijpen wat 'deze ander' in hun dorp komt doen. Het beeld van 'de ander' is dus dat van een man die angst bij de kinderen oproept omdat ze hem ervaren als een vreemd persoon (wat ook letterlijk genoemd wordt), waarvan ze niet weten hoe deze op hen zou reageren.

Hoe 'de ander' op het naroeppen en treiteren van de kinderen reageert wordt duidelijk in de gedachteweergave van 'de ander' zelf:

Het lachen en spotten gaat hem door merg en been. Hij klemt zijn witte blinkende tanden vast op elkaar.⁹⁵

Uit deze woorden blijkt dat 'de ander' boos en verdrietig wordt van het naroeppen. Hij moet zijn best doen om zijn woede te beheersen en niet op het roepen van de kinderen te reageren. Het beeld dat hiermee van 'de ander' wordt gepresenteerd is dat van een man die zich boos voelt over wat hem wordt aangedaan maar die ondanks dat, zich weet te beheersen en die niet boos wordt op de kinderen. Het toont het beeld van een man die zijn emoties dus kan controleren en/of bedwingen, in plaats van zich er te door laten leiden.

Via de gedachteweergave van Gijs wordt eveneens een beeld van 'de ander' gepresenteerd. Wanneer deze, met de andere kinderen, achter 'de ander' aanloopt en hem naroept bijvoorbeeld, wordt vanuit zijn gedachteweergave het volgende beeld van 'de ander' gepresenteerd:

Wacht es even... wacht er es even!!! Naar grote mensen gooien mag niet van mijnheer. Maar naar zo'n nikker...!! In zijn sterkte vuisten kneedt hij een stevige bal en mikt die met een zwaaiende arm naar het hoofd van de neger.⁹⁶

Deze gedachten van Gijs geven duidelijk weer welk beeld deze van 'de ander' heeft, en welk beeld er hier dus wordt gepresenteerd. Hoewel Gijs zich bewust is van het feit dat hij geen sneeuwbal naar een volwassen persoon dient te gooien, doet hij dit toch. Het beeld dat hij van 'de ander' presenteert is dat hij 'de ander' niet beschouwt als volwassen persoon, maar dat deze 'slechts' een nikker is. Het beeld dat hier van 'de ander' wordt gepresenteerd is dat van een man die, volgens Gijs, onderdoet aan de andere volwassen mensen. 'De ander' wordt hier dus door Gijs gediscrimineerd.

Verder in de tekst vindt een verandering plaats in het beeld dat Gijs van 'de ander' heeft, en wat via zijn gedachteweergave wordt gepresenteerd. Zo verbaast Gijs zich over het feit dat 'de ander' niets over het treitergedrag van Gijs en de andere kinderen gezegd heeft tegen de meester:

Stomverbaasd luistert Gijs naar Hans. Waarom zegt Hans niets van gisteren? Kan het... kan het, dat die neger niets gezegd heeft? Kan dat?⁹⁷

Heeft die... die nikker niks gezegd?⁹⁸

Het beeld dat met deze verbazing over 'de ander' wordt gepresenteerd, is dat van een man die geen klikspaan is. Hoewel 'de ander' (met alle recht) bij de meester had kunnen klagen over het treitergedrag van Gijs en de kinderen, heeft hij er voor gekozen dit niet te doen, wat Gijs op een positieve manier verbaast. Door 'de ander' in de tweede passage echter wel opnieuw met nikker aan te duiden, is het beeld dat, via Gijs, van 'de ander' wordt gepresenteerd toch nog steeds dat van

⁹⁵ Nel Verschoor- van der Vlis, 27.

⁹⁶ Ibid., 29.

⁹⁷ Ibid., 37.

⁹⁸ Ibid., 38.

iemand die hij als 'minder waard' beschouwt.

Maar ook hierin verandert de houding van Gijs tegenover 'de ander', zoals blijkt uit zijn gedachteweergave nadat 'de ander' voor de klas met kinderen gesproken heeft:

Ja, ja, hij zal helpen! Hij, Gijs Braai. Heeft hij gisteren lopen jouwen achter deze neger aan?? Kan dat wáár zijn?
99

God zegene je, zei die neger tegen hem. Tegen hèm! ¹⁰⁰

De term nikker wordt hier door Gijs niet meer verbonden aan 'de ander'. Gijs lijkt bewondering te hebben voor 'de ander' en kan zich niet meer voorstellen dat hij de dag ervoor deze man heeft nageroepen. Bovendien ervaart Gijs het als bijzonder/dierbaar dat 'de ander' hem gezegend heeft, ondanks het gedrag van Gijs van de dag ervoor. Het beeld dat op deze wijze van 'de ander' wordt gepresenteerd, vanuit Gijs, is positief. Het levert een beeld op van 'de ander' als een man die geen wrok koestert, maar die weet te vergeven en zelfs zijn 'treiteraar' weet te zegenen; een man waar mogelijk anderen qua gedrag en houding een voorbeeld aan kunnen nemen.

Het beeld van 'de ander' dat via de gedachteweergave van de personages wordt gepresenteerd blijkt in de loop van het verhaal te veranderen. Aanvankelijk wordt via de gedachten van Gijs en de kinderen 'de ander' niet alleen als vreemde beschouwd, die een angstig gevoel bij ze oproept, maar is 'de ander' zelfs een persoon die door Gijs niet wordt ervaren/gezien als (volwaardig) volwassen persoon. Later is dit beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd bijgedraaid en positief; het beeld van een man die vergevingsgezind is. Uit de gedachteweergave van 'de ander' zelf werd al eerder een positief beeld van 'de ander' gepresenteerd, namelijk van een man die zijn gevoelens de baas weet te blijven en die niet handelt uit woede.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect kunnen we stellen dat in het boek het volgende beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd: Vanaf de eerste ontmoeting met 'de ander' wordt nadruk gelegd op het 'anders zijn' van 'de ander', vooral als het gaat om zijn afwijkende lichamelijke voorkomen. Hij roept door zijn verschijning het beeld op van een vreemde, of zelfs een buitenstaander, van wie Gijs en de andere kinderen aanvankelijk de aanwezigheid in het dorp niet kunnen plaatsen. Wanneer echter blijkt dat 'de ander' gelooft in het christelijke geloof en vanuit dit christelijke geloof het dorp komt bezoeken, verandert het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd. De nadruk is verschoven, waardoor nu een positief beeld van 'de ander' overheerst. Het is het beeld van een beschaafde man, die het christelijke geloof verkondigt, die zich niet laat leiden door boze emoties, die kan vergeven en die (ook nog) de Nederlandse taal beheerst. Voor de lezer is het dit positieve beeld, van 'de ander' dat 'blijft hangen'. De boodschap die hiermee uit het boek lijkt door te schemeren is dat iemands afkomst of uiterlijk er niet (echt) toe doet, maar dat het wel van belang is of iemand gelooft in het christelijke geloof. Deze bevinding roept echter vragen op. Want wat als 'de ander' niet christelijk was geweest? En wat als hij niet naar het dorp was gekomen om het christelijke geloof te verkondigen, maar hij met een andere, niet christelijke reden, het dorp had bezocht; was vanuit het boek dan ook een (overheersend) positief beeld van 'de ander' gepresenteerd?

⁹⁹ Nel Verschoor- van der Vlis, 48.

¹⁰⁰ Ibid., 51.

Gerrit van Heerde – *Guus en het chocoladeventje* (1949)

Guus en het chocoladeventje is een verhaal van Gerrit van Heerde over drie vrienden, Guus, Jaap en Roelie, die een nieuwe klasgenoot hebben gekregen; Leo. Leo is een Indische jongen, die met zijn ouders in het dorp is komen wonen.

Op een winterse dag mogen Guus, Jaap en Roelie van meneer Brandsen, de klokkenluider, die tevens schoenmaker en koster is, 's avonds de klokken luiden in de toren. Voordat de drie jongens naar de toren gaan, loopt Leo langs hen. Guus mag Leo niet, omdat hij jaloers is dat Leo beter is in leren. Hij doet dan ook erg onaardig tegen Leo en noemt hem pestend 'chocoladeventje'. Leo gaat toch naar de jongens toe, en vraagt of hij met hen mee mag doen. Guus reageert erg fel en zegt dat dat niet mag, omdat meneer Brandsen gezegd zou hebben dat er maximaal drie mensen mee mochten bij het luiden van de klokken. Dit is een leugen en ergens schaamt Guus zich voor zichzelf, maar zijn woede tegenover Leo overheerst. Jaap en Roelie staan er een beetje twijfelachtig bij; ze weten niet zo goed wat ze moeten zeggen. Jaap en Roelie vinden het niet erg als Leo met hen mee zou doen, maar ze durven niet tegen Guus in te gaan. Leo loopt na deze felle woorden van Guus maar weer alleen verder door de sneeuw.

Diezelfde week komt Leo Jaap tegen en spelen ze samen met een klomp in de goot, die fungeert als bootje. Maar dan komt Guus op zijn fiets aanrijden en ziet deze dat Jaap en Leo samen aan het spelen zijn. Wanneer hij dit ziet, wordt Guus nog jaloers en bozer op Leo dan hij al was.

En als Guus op een dag Leo alleen aantreft, scheldt Guus hem opnieuw uit voor 'chocoladeventje'. Maar dan escaleert de situatie. Leo maakt zich ditmaal sterk tegenover Guus en daagt Guus uit om nog eens te herhalen wat hij tegen Leo zei. Guus herhaalt met extra nadruk het scheldwoord 'chocoladeventje' en dan vliegen de twee jongens elkaar aan. Een voorbijkomende politieagent haalt de jongens uiteindelijk uit elkaar waarna ze allebei, gehavend en al, hun eigen kant op gaan.

Een paar dagen later gaan de jongens allemaal schaatsen. Guus is in z'n nopjes, omdat Leo niet (goed) kan schaatsen en hij wel. Leo geeft het dan ook snel op en hij besluit om een tijdje te kijken naar de andere jongens. Leo vindt hier echter niet veel aan, en baalt omdat hij niet met de andere jongens mee kan doen. Hij besluit dan ook om maar naar huis te gaan. Voor Guus, die wel goed kan schaatsen en zich uitslooft om aan Leo te laten zien hoe goed hij wel niet is, voelt dit als een soort overwinning. Aan het eind van de middag gaan alle jongens naar huis om te eten. Onderweg zien ze ineens een hondje dat door het ijs is gezakt, met een jongen die het beestje probeert te redden. Als ze dichterbij komen, blijkt het Leo te zijn, die zich vasthoudt aan een tak terwijl hij het hondje uit de bevroren sloot probeert te redden. De jongens haasten zich erheen en proberen te helpen. Bijna zakt Leo door het ijs, maar hij weet gelukkig net op tijd met hondje en al op de kade te springen. Eenmaal op de kade is het hondje meer dood dan levend. Om het beestje op te warmen biedt Leo aan om het hondje in zijn jas te wikkelen. Hij houdt met zijn handen de uiteinden van zijn jas omhoog, terwijl één van de jongens het hondje oppakt en hem aan Leo overhandigt. Wanneer Leo opkijkt om te zien wie het hondje gaf, blijkt dit Guus te zijn. Ze kijken elkaar aan, maar zeggen niks. Samen rennen Guus en Leo naar het huis van de eigenaren van het hondje, terwijl ze nog steeds niets tegen elkaar zeggen.

Die nacht kan Guus niet slapen. Hij denkt aan Leo. Hij heeft bewondering voor wat Leo die middag had gedaan en hij krijgt spijt van al zijn gemene streken. De volgende dag op school spreekt Guus Leo aan en vraagt hem of hij met hem mee wil gaan naar het Kerstfeest. Leo is blij dat Guus dit gebaar maakt en geeft aan dat hij graag met Guus mee wil.

Tussen Kerst en het Nieuwe jaar wordt een nieuwe klok opgehangen in de klokkentoren. Wanneer meneer Brandsen vraagt of Guus voor de eerste keer de klokken wil laten luiden bij de nieuwe klok, bedenkt deze een plan om zijn onaardige gedrag tegenover Leo goed te maken. Hij

vraagt Leo of deze mee wil helpen met het luiden van de klok. En dat wil Leo graag. Op deze manier komt het allemaal goed tussen Guus en Leo en worden ze zelfs vrienden, die na het luiden van de klokken samen het dorp uitlopen, met de armen om elkaars hals geslagen.

Algemene analyse

In het verhaal zijn Guus van Zanten en Leo de hoofdpersonages. Vanuit Guus van Zanten worden de meeste passages gezien en lezen we hoe zijn houding, tegenover Leo, verandert gedurende het verhaal. Leo heeft in het verhaal een grote invloed op Guus en is dikwijls de rechtstreekse oorzaak of aanleiding voor de handelingen en/of gedragingen van Guus.

In het verhaal geven de focalisaties van verschillende personages inzicht in de ontmoeting van Guus en zijn vriendjes met Leo alsmede de invloed die Leo in het verhaal heeft op Guus, waarbij de voornaamste focalisatoren Guus, Leo en Jaap zijn. Mede door deze focalisaties kunnen we al bij voorbaat verwachten dat Leo in *Guus en het chocoladeventje* wordt gepresenteerd als 'de ander'. Hij wordt door Guus ervaren als een indringer, als iemand die volgens hem niet in het dorp thuishoort.

Ook de titel *Guus en het chocoladeventje* doet vermoeden dat Leo in het verhaal wordt beschouwd als 'de ander'. De titel had immers ook *Guus en Leo* kunnen luiden. Maar doordat Leo niet met zijn eigen naam wordt aangekondigd, maar wordt voorgesteld als een chocoladeventje, wordt hij gepresenteerd als een jongen die anders is dan Guus.

De analyse naar het beeld van 'de ander' zal duidelijk maken of Leo inderdaad in het verhaal naar voren wordt gebracht als 'de ander' en wat het beeld is dat van 'de ander' in *Guus en het chocoladeventje* wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen van 'de ander'

Op de kaft van het boek prijkt de eerste afbeelding, waarin Guus en Leo als volgt zijn weergegeven: Leo is een jongen met een bruine outfit aan; zijn mutsje, jas en broek hebben allemaal dezelfde bruine kleur. Onder zijn mutsje komt zwart haar vandaan. Leo staat tegenover een andere jongen, Guus van Zanten, die hem een nat hondje overhandigt. Guus heeft bruin haar en een lichte(re) huid. Verder draagt hij een witte coltrui, een korte broek en lange sokken. Beide jongens staan in de sneeuw, naast een bevroren wateroppervlak, met één groot gat, waar iets of iemand door het ijs heen lijkt te zijn gezakt. Op de afbeelding is het hondje, gezien de waterspetters, als nat afgebeeld. Hieruit kan worden geconstateerd dat deze waarschijnlijk zojuist door het ijs is gezakt. Leo houdt, terwijl hij tegenover Guus staat, zijn jas omhoog, zodat het hondje daarin gelegd kan worden.

In deze afbeelding valt het volgende op met betrekking tot het beeld dat in het boek van 'de ander' wordt gepresenteerd. Uit de afbeelding kan niet worden opgemaakt wie van de jongens eventueel in het verhaal als 'de ander' wordt gepresenteerd. Er kan hooguit worden geconstateerd dat Leo wat soberdere kleding draagt dan Guus. Maar los daarvan ligt de nadruk meer op de houding waarmee de jongens tegenover elkaar staan. We zien twee jongens die met elkaar samenwerken bij het redden van een hondje, waarbij Leo zijn jas opoffert om het natte hondje in op te vangen.

In de volgende passage wordt daarentegen wel duidelijk dat Leo in het verhaal 'de ander' is.

Maandag was Leo op school gekomen. "De nieuwe jongen," zeiden ze tegen hem. Hij had wat verlegen tegen het hek gestaan, terwijl al de kinderen keken naar zijn donker gezicht en zijn zwarte ogen.¹⁰¹

¹⁰¹ Gerrit van Heerde, 11.

Leo wordt hier gepresenteerd als een verlegen jongen met een donker uiterlijk, die vanwege dit afwijkende donkere uiterlijk en zijn zwarte ogen de aandacht trekt van de andere kinderen.

Maar van een verlegen en onzekere jongen is even later niets meer te bekennen, zoals blijkt uit de volgende beschrijving van het uiterlijk voorkomen van Leo:

Zijn vuisten ballen zich, zijn gezicht is dreigend.¹⁰²

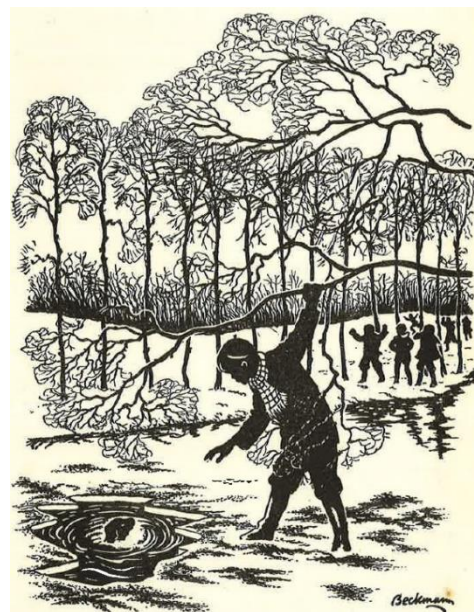
Het eerdere verlegen, onzekere en verdrietige uiterlijk voorkomen van Leo heeft hier plaatsgemaakt voor een andere variant. Het beeld dat hier van Leo wordt gepresenteerd is dat van een (zeer) boze jongen, met een dreigend gezicht. Aan het gedeelte 'zijn vuisten ballen zich' kan bovendien worden opgemaakt dat Leo van plan is om met iemand te vechten. Deze uiterlijke vertoning schept een beeld van Leo als boze vechtersbaas.

In de afbeelding bij deze passage zien we de uiterlijke kenmerken van Leo terug en zien we dat Leo niet de enige is die zich in een dreigende houding heeft opgesteld. Tegenover Leo staat Guus namelijk in een soortgelijke houding. Ze houden allebei hun vuisten gebald. De afbeelding is voorzien van de tekst: 'Zeg dit nog eens!'¹⁰³ Deze tekst heeft betrekking op de aanleiding van de situatie. Leo daagt Guus ermee uit om hem nog eens uit te schelden voor 'chocoladeventje'. De afbeelding en bijbehorende tekst wekken de indruk dat Leo bereid is om Guus een mep te verkopen, indien deze inderdaad zijn scheldwoord herhaalt.

Het beeld dat op deze manier van Leo naar voren wordt gebracht is discutabel. Aan de ene kant zou men kunnen zeggen dat Leo hier wordt gepresenteerd als 'de ander', omdat hij vanwege zijn afwijkende, donkere huidskleur door Guus wordt uitgescheiden voor 'chocoladeventje'. Hij wordt door Guus ervaren als iemand die anders is. Aan de andere kant zou men ook kunnen stellen dat Leo hier niet als 'de ander' wordt gepresenteerd, maar als een jongen die hetzelfde gedrag vertoont als Guus. Op deze manier wordt Leo juist naar voren gebracht als iemand die op gelijke voet met Guus staat en die zich niet door deze jongen laat beledigen.

Ook lezen en zien we andere situaties waarin Leo wordt gepresenteerd als een 'normale jongen' en niet als 'de ander'. Bijvoorbeeld wanneer hij een hondje probeert te redden uit het ijswater.¹⁰⁴

In de afbeelding zien we hoe Leo zich vasthoudt aan een boomtak, terwijl hij voorzichtig het hondje probeert te benaderen. Op deze manier wordt een positief beeld gepresenteerd van Leo, als een jongen die een goede daad verricht en die een hondje probeert te redden.

¹⁰² Ibid., 44.

¹⁰³ Ibid., 43.

¹⁰⁴ Ibid., 55.

Tenslotte wordt de laatste pagina voorzien van een afbeelding waarop te zien is dat Guus en Leo, met de armen om elkaars nek, samen door de sneeuw weglopen.¹⁰⁵ Dit levert een beeld van Guus en Leo als vrienden. Het beeld dat hiermee wordt gepresenteerd is dat de jongens nu niet zo haatdragend meer naar elkaar zijn, zoals tijdens het gevecht, maar dat ze nu vrienden met elkaar willen zijn, wat ook wordt bevestigd door de passage waarmee het verhaal wordt afgesloten:

Om de hoek van de Noordwalstraat verdwijnen de beide jongens. Ze hebben de arm om elkaars hals geslagen. Twee donkere figuren in de lichte wereld van sneeuw.¹⁰⁶

Ook in dit geval wordt Leo gepresenteerd als een 'normale jongen', die in de tekening bovendien op een vergelijkbare manier is afgebeeld als Guus. Leo wordt (ook) hier dus niet naar voren gebracht als 'de ander', als een jongen die als anders wordt beschouwd en gepresenteerd.

Op basis van de bespreking van het uiterlijk voorkomen van 'de ander' in *Guus en het chocoladeventje* is het beeld dat van Leo wordt gepresenteerd als volgt. Leo wordt via de afbeeldingen en de tekst vooral gepresenteerd als een 'normale jongen', die een ontwikkeling doormaakt van verlegen jongen tot een jongen die voor zichzelf durft op te komen. Slechts éénmaal wordt via een beschrijving van het uiterlijk voorkomen van Leo deze 'neergezet' als een jongen die anders is, vanwege zijn afwijkende donkere huid. Op grond hiervan kan men verwachten dat Leo in het verhaal (waarschijnlijk) 'de ander' is. Dit wordt ook bevestigd door de passages waarin Guus Leo uitscheldt voor 'chocoladeventje', omdat hij Leo beschouwt als een jongen die, door zijn bruine huidskleur, anders is. Maar eigenlijk vertelt deze houding van Guus tegenover Leo de lezer meer over het karakter van Guus..

2. Cultuur

Naast de manier waarop het uiterlijk voorkomen van Leo (en Guus) wordt gepresenteerd, levert ook het thema cultuur ons inzicht in wie in het verhaal 'de ander' is en hoe deze wordt gepresenteerd. Zo houdt in twee situaties het thema cultuur, of specifiek het christelijke geloof, direct verband met het beeld dat van 'de ander' naar voren wordt gebracht.

De eerste situatie betreft de volgende passage, wanneer Leo het hondje probeert te redden:

Toch gaat hij nu verder, nog steeds één hand aan de buigende tak. Hij weet, dat het hondje verloren is, als hij nu teruggaat. Hij ziet ook het grote gevaar, waarin hij verkeert. En dan is er ineens een klein gebed van maar drie woorden: "Heer help mij." Het geeft hem kracht om voort te gaan.¹⁰⁷

Hier lezen we dat Leo tijdens het redden van het hondje, God om hulp vraagt. Door te bidden tot God en Hem om hulp te vragen, wordt een beeld van hem gepresenteerd als een christelijke jongen, die vertrouwt op de hulp/kracht van God.

In het tweede geval gaat het om de situatie waarin Guus reflecteert op zijn eigen gedrag tegenover Leo:

¹⁰⁵ Gerrit van Heerde, 75.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Ibid., 54.

Maar het Kerstfeest dan: Alzo lief heeft God de wereld... “Hebt uw vijanden lief” staat er zelfs in de Bijbel. En Leo is niet eens een vijand, nooit geweest. Een eenzame jongen, met een zacht karakter. Guus krijgt een hekel aan zichzelf. Hoe kan dat ooit weer goed worden? Dan vouwen zich zijn handen vanzelf en hij bidt om vergeving...¹⁰⁸

Uit deze tekst blijkt, eerst vanuit de focalisatie van Guus en later via vertellerstekst, dat deze spijt heeft van zijn daden tegenover ‘de ander’. Daarnaast verklaart Guus dat het beeld dat hij eerst van Leo had onterecht is. Hoewel de nadruk in deze passage ligt op Guus die spijt betuigt, wordt hiermee ook een beeld van Leo gepresenteerd. Leo wordt hier namelijk (zelfs) door Guus omschreven als een eenzame jongen, met een zacht karakter, die nooit echt een daadwerkelijke vijand van hem is geweest. Het levert zodoende een beeld op van Leo als een jongen die weliswaar als eenzaam wordt gepresenteerd, maar niet als een jongen die als ‘de ander’ wordt ervaren.

Uit bovenstaande wordt duidelijk dat middels de twee korte passages een beeld van Leo wordt gepresenteerd als een christelijke jongen, die kracht/steun zoekt bij God. Hij is bovendien een eenzame jongen met een zacht karakter die eerder, onterecht, door Guus werd gezien/beschouwd als ‘vijand’. Leo wordt hier dus gepresenteerd als een ‘normale’, christelijke jongen en niet als een jongen die anders is dan zijn omgeving; hij wordt niet naar voren gebracht als ‘de ander’.

3. Ruimte

Via de presentatie van de ruimte(s) wordt eveneens een bepaald beeld van Leo naar voren gebracht. Zo wordt bijvoorbeeld ingegaan op de afkomst van Leo en de reactie die dat bij de andere schoolkinderen teweegbrengt:

“Kom jij uit Indië?” Had één hem gevraagd. “Ja.” “Dan ben jij een Indiaan,” zei dezelfde jongen weer en alle kinderen hadden gelachen.

Uit deze beschrijving van de ruimte, te weten het land van herkomst van Leo, wordt duidelijk gemaakt dat dit leidt tot een bepaalde reactie bij de kinderen uit de klas. Een jongen maakt een grap over de afkomst van Leo. De jongen legt een verband tussen de woorden Indië en Indiaan. Leo wordt op deze manier gepresenteerd als een jongen die vanwege zijn afkomst wordt beschouwd als een jongen die anders is dan de andere jongens. Hoewel Leo onderwerp is van een grap, waar hard om wordt gelachen, blijkt uit de tekst niet dat de grap treiterig of vervelend bedoeld is.

Dit is wel anders, wanneer Leo door Guus wordt vergeleken met een aap:

Vanaf dat ogenblik af had Guus een hekel aan de bruine jongen uit Indië, en hij hoopte maar, dat die gauw terugging naar het ‘apenland’.¹⁰⁹

Uit deze woorden van Guus valt op te merken dat hij op een denigrerende, al dan niet racistische manier over Leo denkt. Wanneer we nagaan wat de betekenis van het woord ‘aap’ is, zien we inderdaad dat ‘aap’ (ook) de volgende betekenis kan hebben: Een ‘bruine (blauwe of zwarte) aap’ is een racistisch scheldwoord voor een kleurling, een donkerhuidig persoon.¹¹⁰ Deze invulling van ‘aap’ bevestigt het vermoeden dat er inderdaad op een beledigende, discriminerende manier door Guus over Leo wordt gesproken. Eerder lazen we dat Leo door Guus werd uitgescholden voor ‘chocoladeventje’. Dit fragment, waarin Guus, opnieuw, Leo uitscheldt, levert om deze reden misschien nog wel meer een beeld van Guus, dan dat het een beeld levert van Leo. Hoewel Leo hier vanuit Guus (op een negatieve manier) wordt gepresenteerd als ‘de ander’ heeft het fragment vooral het effect dat de lezer Guus zal beschouwen als (domme) treiteraar. Onder meer vanwege deze nare

¹⁰⁸ Ibid., 60.

¹⁰⁹ Gerrit van Heerde, 12.

¹¹⁰ Marc de Coster, *Het laatste woord*, via:

<https://sites.google.com/site/marcmjdecoster/uithetgrootscheldwoordenboek.lettera>

houding van Guus tegenover Leo, laat Leo in de volgende passage ook zelf blijken zich niet prettig te voelen in het dorp:

“En hoe bevalt het je nu hier in Holland?” vraagt de moeder van Leo op een middag. “Waarom vraagt moeder dat?” denkt hij. “Zou zij weten dat hij zich zo alleen voelt, de laatste tijd?” “Och, ’t gaat nogal” is het antwoord en hij kijkt weer in zijn boek. “Maar ik zou best weer naar Indië willen, hoor!” ¹¹¹

Vanuit de focalisatie van Leo lezen we hier hoe deze zich voelt in Nederland. Het schept een beeld van Leo als een eenzame jongen, die liever terug zou gaan naar zijn land van herkomst, Indië. Leo wordt hierdoor niet zo zeer gepresenteerd als ‘de ander’, maar vooral als een jongen die zich alleen voelt in het dorp, wat voornamelijk te wijten is aan het gedrag van Guus.

Aan het eind van het verhaal wordt de aanwezigheid van Leo in het dorp als volgt omschreven:

Leo aarzelt even. Hij grijpt het mooie touw en trekt er aan. Een seconde nog blijft het stil. Dan is daar een nieuw, ongekend geluid, dat van heel ver schijnt te komen, als een vreemdeling, die voor het eerst het stadje bezoekt. ¹¹²

Men zou kunnen opmerken dat in deze passage het luiden van de klok vergeleken wordt met de komst van Leo; beide zijn ze nieuw in het stadje, als vreemdelingen. Leo wordt in deze vergelijking gepresenteerd als ‘de ander’, als een jongen die, als vreemdeling, van ver in het stadje is gekomen. Maar men zou ook een andere betekenis kunnen verbinden aan het luiden van de klok. In dat geval kan het luiden van de klok beschouwd worden als een welkom voor Leo, een teken dat hij er bij hoort.

Het beeld dat van Leo wordt gepresenteerd via de presentatie van de ruimte(s) is (opnieuw) dat van een jongen die zich eenzaam voelt, met name vanwege het getreiter van Guus. Dat Leo ‘aap’ en ‘Indiaan’ wordt genoemd, door Guus en een jongen in zijn klas, zorgt er voor dat Leo hier als ‘de ander’ naar voren wordt gebracht. Wanneer de komst van Leo in het stadje wordt vergeleken met het geluid van de nieuwe klok, kan enerzijds gesteld worden dat hij via deze vergelijking wordt gepresenteerd als ‘de ander’, maar men zou anderzijds ook kunnen stellen dat het luiden van de klok een teken is dat hij niet zo zeer ‘de ander’ is, maar dat hij er bij hoort, dat hij welkom is in het stadje.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van ‘de ander’ wordt gepresenteerd

In het verhaal wordt veel aandacht besteed aan de manier waarop over Leo wordt gedacht en de manier waarop met Leo wordt omgegaan en/of de manier waarop Leo zich gedraagt. Vooral de gedachten die Guus heeft over Leo en het gedrag waarmee hij uiting geeft aan deze gedachten, staan centraal. Zo zijn de gedachten en het gedrag van Guus tijdens zijn ontmoeting met Leo als volgt:

Dan loopt daar plotseling iemand onder de lantaarn bij de Noordwalstraat. Ineens schokt het door Guus heen: “Dat is Leo!” Hij kijkt naar de jongen, die een pak onder de arm houdt en diep wegduikt in zijn dikke jas. Er is iets onvriendelijks in de ogen van Guus en ineens draait hij zich om, als hij wil Leo niet zien. ¹¹³

Uit de vertellerstekst blijkt dat Guus Leo niet beschouwt als een vriend, maar als een persoon die hij niet wil zien/kennen en die hij letterlijk de rug keert.

In het volgende fragment lezen we hoe Guus vervolgens in de klas, tijdens een rekenles, denkt over Leo.

¹¹¹ Gerrit van Heerde, 27.

¹¹² Ibid., 74.

¹¹³ Gerrit van Heerde, *Guus en het chocoladeventje*, Den Haag: J.N. Voorhoeve, 1949, 10.

Wat was dát een moeilijke som! En kijk, toen de meester het antwoord vroeg, kon hij niets zeggen, maar Leo wist het en Leo had het goed. De enige van de hele klas. Had de meester gezien dat Guus ineens een erge kleur kreeg? Merkte de meester, dat hij met woedende blikken naar Leo keek? “Opschepper,” had hij zachtjes gefluisterd achter zijn hand, “lelijk Chocoladeventje!” ¹¹⁴

Het beeld dat hier (vooral) van Leo naar voren wordt gebracht is dat van een slimme jongen, die goed kan rekenen. Daarnaast wordt, via de uitingen van Guus, Leo hier gepresenteerd als ‘de ander’. Guus scheldt Leo namelijk uit voor ‘opschepper’ en ‘lelijk Chocoladeventje’. Het eerste scheldwoord ‘opschepper’ is een typische uitspraak voor iemand die jaloers is, maar het tweede scheldwoord is duidelijk persoonlijk gericht op Leo. Met de woorden ‘Chocoladeventje’ benadrukt Guus het donkere uiterlijk van Leo, wat er voor zorgt dat deze, volgens Guus, afwijkt van zijn omgeving; waardoor Leo door Guus als anders wordt beschouwd. Op de lezer hebben de uitingen mogelijk vooral als effect dat de lezer een negatief beeld krijgt van Guus, niet van Leo. In het volgende fragment ervaart Leo zelf ook de houding van Guus tegenover hem:

Leo leest de vijandschap in de ogen van de jongen vóór hem. Hij begrijpt dat niet. Wat heeft hij hem gedaan? Nadenkend slaat hij met zijn schoen tegen de lantaarnpaal, om de sneeuw er onder weg te trappen. Teleurgesteld zegt hij langzaam: “Dan ga ik maar weer verder.” ¹¹⁵

Leo wordt hier gepresenteerd als een jongen die zich bewust is van de vijandige houding van Guus, maar die deze niet kan plaatsen. Leo wordt door Guus buitengesloten, met als effect dat de lezer (mogelijk) medelijden krijgt met Leo. Dat Guus op een negatieve manier denkt over Leo en daarbij vervelend gedrag vertoont tegenover Leo, heeft als effect dat de lezer vooral een slechte indruk krijgt van Guus, maar niet van Leo. Bovendien lezen we dat, naast Leo, andere personages niet zo’n negatieve houding aannemen tegenover Leo. Vanuit de gedachtenweergaven van Jaap en Roelie bijvoorbeeld blijkt dat zij niet negatief over Leo denken en dat ze hem niet als ‘de ander’ zien:

Hij hoort niet dat Roelie zegt: “Het is jammer. Leo is toch wel een aardige jongen.” Hij weet ook niet, dat Jaap een kleur heeft gekregen, alsof hij zelf uitgescholden was. En dat Jaap het ineens veel minder plezierig vindt, om die donkere toren in te gaan. Eigenlijk had Jaap hem wel na willen lopen om iets aardigs tegen hem te zeggen. ¹¹⁶

Uit deze passage blijkt dat Roelie en Jaap Leo zien als een aardige jongen van wie ze niet vinden dat hij het verdient om door Guus te worden uitgescholden. Leo wordt hier op een positieve manier gepresenteerd, waarbij Roelie en Jaap Leo bovendien niet als ‘de ander’ beschouwen, maar gewoon als ‘normale’ jongen, net zoals zichzelf.

Wanneer Leo een heldendaad verricht, door een hondje uit het ijswater te redden, wordt in de volgende passages duidelijk dat de negatieve houding van Guus tegenover Leo omslaat:

Dat het ‘Chocoladeventje’ zijn leven ging wagen voor een beest! Nou ja, zijn leven wagen! Zo diep was de beek niet! Maar hij is Leo anders gaan zien. Een warm gevoel had hij gekregen toen hij Leo daar zag staan met het druipende hondje. Dat zo’n Indische jongen niet bang was voor het vrieskoude water! ¹¹⁷

Onrustig schuift hij heen en weer. Hij weet nu, dat hij slecht is geweest, heel slecht. Dat hij met opzet die ander veel verdriet heeft gedaan. ¹¹⁸

¹¹⁴ Ibid., 12.

¹¹⁵ Gerrit van Heerde, 15.

¹¹⁶ Gerrit van Heerde, 16.

¹¹⁷ Ibid., 59.

¹¹⁸ Ibid., 60.

Aan het begin zwakt Guus de actie van Leo nog af, door te zeggen dat de beek toch niet zo diep was. Maar daarna laat hij blijken respect te hebben voor wat Leo heeft gedaan. Het is voor het eerst dat via de gedachten van Guus een positief beeld van Leo naar voren wordt gebracht, als een jongen die hij waardeert vanwege zijn handeling. Ook geeft Guus aan te beseffen dat hij tot dat moment Leo naar heeft behandeld. Toch lezen we dat Guus Leo nog wel ziet als een jongen die anders is dan hijzelf, Leo is voor Guus 'een Indische jongen' of 'die ander'. Via Guus wordt Leo dus ook hier gepresenteerd als 'de ander', maar heeft de negatieve houding plaatsgemaakt voor een positieve.

Het beeld van Leo dat vooral via de weergave van gedachten en gedrag van de personages naar voren wordt gebracht, is dat van een intelligente, maar eenzame jongen, met het hart op de goede plek. Via de gedachten van Roelie en Jaap is het beeld dat van Leo wordt gepresenteerd dat van een jongen die niet anders is dan zichzelf, hij wordt niet naar voren gebracht als zijnde 'de ander'. Dit in tegenstelling tot het beeld van Leo dat via de gedachten en het gedrag van Guus aan de lezer wordt gepresenteerd. Guus is negatief over en onaardig tegen Leo en beschouwt Leo als een jongen die 'anders' is. Vanuit Guus wordt Leo in het verhaal gepresenteerd als 'de ander'. Maar de lezer weet wel beter; Guus is een vervelende jongen, die gewoon jaloers is op Leo en hem als een concurrent ziet. Het beeld van Leo als een aardige, maar eenzame 'normale' jongen overheerst.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect kunnen we concluderen dat Leo in het verhaal wordt gepresenteerd als 'de ander'. Los van de paar fragmenten waaruit blijkt dat Leo anders is dan zijn omgeving, bijvoorbeeld vanwege zijn uiterlijk voorkomen, zijn afkomst en de vergelijking van Leo met de nieuwe klok, wordt in het verhaal geen nadruk gelegd op het 'anders zijn' van Leo. In plaats daarvan wordt van Leo een beeld gepresenteerd als een aardige, intelligente, maar eenzame jongen, die gepest wordt door Guus. Guus is in het verhaal het enige personage dat een negatieve houding aanneemt tegenover Leo, met als effect dat de lezer hooguit een negatief beeld van Guus krijgt en niet van Leo.

Cornelis Broersen – *De zwarte speelgoedman* (1963)

De zwarte speelgoedman gaat over een donkergekleurde man, genaamd Kas Kalebas, die samen met zijn vrouw en zoontje van Amsterdam naar Sloterdam verhuist om aldaar speelgoed te verkopen in een ruimere speelgoedwinkel. Sloterdam is een klein plaatsje, waar iedereen elkaar kent, er geldt een 'ons kent ons' cultuurtje. Wanneer het gezin Kalebas in Sloterdam komt, zijn ze enthousiast over hun nieuwe, ruime huis en winkel. En al snel blijkt dat Kas Kalebas veel klanten in zijn speelgoedwinkel heeft. De mensen waarderen zijn speelgoed zeer; vooral de mooie Spaanse poppen zijn geliefd onder de meisjes.

In Sloterdam was echter ook al een andere speelgoedwinkel. De eigenaar van deze speelgoedwinkel is een oude, onvriendelijke man, Evert Ellepijp genoemd. Deze merkt dat er een nieuwe speelgoedverkoper in Sloterdam is gekomen, omdat de klanten in zijn eigen zaak wegblijven. Dit zint hem maar niets. Onder kwade voorwendselen gaat hij op bezoek bij zijn nieuwe concurrent, om zogenaamd belangstellend te kijken wat deze allemaal verkoopt. Wanneer hij de Spaanse poppen ziet, die in een schuurtje achter de winkel door Kalebas worden bewaard, bedenkt hij een sluw plan om Kalebas te grazen te nemen. Voor de uitvoering van zijn plan maakt hij gebruik van een vervelende, domme jongen, Toon Tellemans. Ze breken 's nachts in bij het schuurtje van Kalebas en stoppen muizengif, muizemosterd genoemd, in de Spaanse poppen, wat er om bekend staat vreselijk te stinken wanneer het opdroogt.

De volgende dag komen er opnieuw meisjes naar de winkel van Kalebas om de mooie Spaanse poppen te kopen. Later op de dag ervaren al deze meisjes hetzelfde fenomeen; in hun omgeving stinkt het ineens verschrikkelijk. In eerste instantie begrijpt niemand waar de vreselijke stank vandaan komt, totdat men opmerkt dat de vieze geur die ze ruiken overeenkomst vertoont met de stank die vrijkomt bij het opdrogen van muizemosterd. Wanneer de ouders vervolgens ontdekken dat de stank uit de pop zelf komt, zijn ze boos op Kalebas. Mevrouw Bonzema, de roddelmadame van Sloterdam, is van mening dat 'zo'n donkergekleurde man nou eenmaal niet te vertrouwen is'. Ondanks dat de inwoners van Sloterdam tot dan toe niet negatief over Kalebas denken, doen ze dat vanaf dat moment wel en gaan ze de woorden van mevrouw Bonzema een beetje geloven.

De meeste kinderen uit Sloterdam kopen nu niet meer hun speelgoed in de winkel van Kalebas, maar gaan in plaats daarvan toch weer naar de speelgoedwinkel van Ellepijp. Ellepijp vindt de hele situatie erg amusant en is tevreden over het resultaat van zijn nare streek. Maar toch vindt hij dit nog niet genoeg. Ellepijp besluit om zijn oude hulpje Toon opnieuw op pad te sturen. Dit keer zijn de winkelruiten van Kalebas het doelwit. 's Nachts schrijft Toon met zwarte verf: 'Weg met de zwarte speelgoedman' op de ramen van de etalage.

De volgende dag ontdekt een aantal mensen bij het langslopen naar hun werk de gemene opmerking op de winkelramen van Kalebas. Hoewel de passanten het erg vervelend vinden en ze Kalebas wel willen waarschuwen, hebben ze geen van allen tijd om te helpen, omdat ze op tijd op hun werk moeten zijn. Gelukkig is er toch een man, Dorus Hoebe, die zo goed is om Kalebas te waarschuwen en te helpen de verf weg te boenen. Wanneer Kalebas zijn verhaal doet bij de commissaris, zegt deze de situatie heel vervelend te vinden. Hij belooft Kalebas dan ook de boef te pakken te zullen krijgen.

Deze gebeurtenissen, het incident met de Spaanse poppen en de nare woorden op zijn winkelramen, hebben er voor gezorgd dat Kalebas zich niet meer prettig voelt in Sloterdam. Hij zegt ook tegen de commissaris dat hij en zijn gezin anders maar uit het dorp zullen vertrekken, aangezien hij en zijn vrouw en kind zo niet kunnen en willen leven.

Uiteindelijk ontdekt een slim jongetje, Pietje Paardekoper in de klas, dat Toon Tellemans wel erg zwarte handen heeft. Hij legt al snel de link met de zwarte letters op de ramen van de

speelgoedwinkel. En zo komt alles toch nog goed: Toon en Ellepijp worden opgepakt, (waarna Toon belooft om nooit meer rotstreken uit te halen) en Kalebas blijft met zijn gezin gewoon in Sloterdam wonen.

Algemene analyse

In het verhaal zijn Kas Kalebas en Evert Ellepijp de hoofdpersonages. Kas Kalebas is in het verhaal het personage dat een belangrijke invloed heeft op Evert Ellepijp en die de rechtstreekse oorzaak of aanleiding is voor de handelingen en/of gedragingen van Evert Ellepijp.

In het verhaal wordt via de focalisaties van verschillende personages inzicht gegeven in de komst van Kas Kalebas in Sloterdam alsmede de invloed die Kas Kalebas in het verhaal heeft op Evert Ellepijp, waarbij de voornaamste focalisatoren Kas Kalebas, Evert Ellepijp en zijn vrouw, Amalia Ellepijp zijn. Mede door de focalisaties van Evert Ellepijp en Amalia Ellepijp kunnen we al bij voorbaat verwachten dat Kas Kalebas in *De zwarte speelgoedman* wordt gepresenteerd als 'de ander'. Hij wordt door Evert Ellepijp ervaren als een indringer, als iemand die volgens hem niet in het dorp thuishoort, laat staan als eigenaar van een speelgoedwinkel.

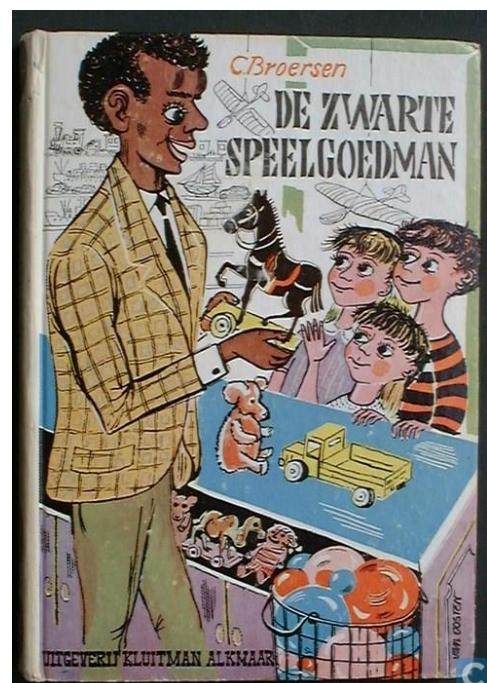
Naast de focalisaties doet de titel *De zwarte speelgoedman* ook vermoeden dat Kas Kalebas in het verhaal wordt beschouwd als 'de ander'. De titel had immers ook gewoon *De speelgoedman* of *De nieuwe speelgoedman van Sloterdam* kunnen luiden. Maar doordat Kas Kalebas niet alleen wordt aangeduid met het woord 'speelgoedman', maar er nadruk wordt gelegd op zijn (zwarte) huidskleur, wijst dit erop dat hij in het verhaal (onder meer om deze reden) waarschijnlijk wordt beschouwd als iemand die anders is dan zijn omgeving.

De analyse naar het beeld van 'de ander' zal duidelijk maken of Kas Kalebas inderdaad in het verhaal naar voren wordt gebracht/ moet worden beschouwd als 'de ander' en wat het beeld is dat van 'de ander' in *De zwarte speelgoedman* wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen van 'de ander'

Ook bij dit boek is de kaft voorzien van een afbeelding. In dit geval gaat het om een afbeelding van de hand van Van Oosten, waarin het volgende uiterlijk voorkomen van Kas Kalebas is weergegeven: Kas is een lange, grote, donkergekleurde man, met zwarte krullen, grote donkere ogen en een grote, lachende mond. Hij draagt een groene broek en een geel-geruit jasje, met daaronder een wit overhemd en een stropdas. Kas staat achter de toonbank van een speelgoedwinkel en overhandigt drie kinderen, die aan de andere kant van de toonbank staan, een speelgoed-paardje. De kinderen zijn twee jongens en een meisje met een blanke huid. De jongens hebben kort, bruin haar en het meisje heeft lang blond haar. Alle drie de kinderen glimlachen vriendelijk naar Kas.

In deze afbeelding valt een aantal dingen op, met betrekking tot het beeld dat van Kas wordt gepresenteerd. Bijvoorbeeld de manier waarop Kas is afgebeeld. Hij is groot, heeft een donkere huid, zwarte krullen en grote, vriendelijke ogen. Bovendien lacht Kas naar de kinderen. Naast deze lichamelijke kenmerken, wordt de kleding van 'de ander' als netjes afgebeeld; hij heeft, zoals reeds vermeld, een jasje aan met daaronder een overhemd met stropdas. Verder draagt hij een lange, groenige broek. Kortom, het beeld van een nette, vriendelijke speelgoedman, maar dan wel een *zwarte* speelgoedman. In de afbeelding valt immers het (afwijkende) donkere uiterlijk van Kas op, naast de

blanke gezichtjes van de kinderen. Vanwege zijn donkere huid en zwarte haar kan Kas worden beschouwd als 'de ander', als iemand met een afwijkend uiterlijk voorkomen. De houding van de kinderen wijst er echter niet op dat zij Kas ook beschouwen als 'de ander'. Ze glimlachen naar Kas, terwijl ze wachten op hun speelgoed. Hieruit kan worden opgemaakt dat zij Kas aardig vinden, en hem 'zien' als een vriendelijke speelgoedman met een donkere huid.

Deze beschrijving van zowel de houding van andere personages tegenover Kas als het uiterlijk van Kas, valt in het boek terug te lezen in de volgende passages:

Toch was het niet zo toevallig dat ze van die vreemde namen hadden. Want ze waren alle drie zo zwart als kachelpoets! De man en de vrouw waren negers, moet je weten. En het slapende ventje was natuurlijk een klein negertje. Ze hadden prachtig kroeshaar en blinkend witte tanden. De man en de vrouw waren allebei groot en sterk en vriendelijk.¹¹⁹

Via vertellerstekst wordt het uiterlijk van Kas en zijn gezin beschreven en wordt ingegaan op het karakter van Kas en zijn vrouw. De donkere huidskleur van Kas wordt vergeleken met kachelpoets, om de intensiteit van de donkere huid te benadrukken en de witte tanden zijn zo wit dat ze blinken. Ook wordt hier de grote omvang van Kas genoemd, alsmede zijn zwarte krullen en vriendelijke karakter. Het beeld dat hier van Kas wordt gepresenteerd is dat van een man die (net als zijn vrouw) anders is omdat hij een neger is, met een zeer donkere huid. Kas wordt om deze reden naar voren gebracht als 'de ander'. Wat betreft het haar, de tanden en het karakter van Kas en zijn gezin wordt door de verteller een positief beeld van Kas gepresenteerd; dat van een vriendelijke man, met prachtige haar en zeer witte tanden. Vanuit de focalisatie van meneer Ellepijp wordt eveneens ingegaan op het uiterlijk voorkomen van Kas, wanneer meneer Ellepijp ontdekt wie de nieuwe speelgoedman in Sloterdam is.

'Nee maar, Amalia! Zie ik dat goed? Wil je wel geloven dat het zwarte mensen zijn? Kijk toch eens even! De man ziet zwart, de vrouw ziet zwart en het kleine jongetje ziet ook al zwart!' ¹²⁰

Hier wordt een aantal keer het woord 'zwart' herhaald, om de afwijkende huidskleur van Kas en zijn gezin extra te benadrukken. Bovendien lijkt meneer Ellepijp verbaasd te zijn over wat hij ziet, met de vraag: 'zie ik dit goed?' lijkt hij aan te geven dat hij de aanwezigheid van Kas in Sloterdam niet kan en/of wil plaatsen. Het beeld dat zo van Kas wordt gepresenteerd is dat van een donkergekleurde (zwarte) man, die duidelijk opvalt in zijn nieuwe omgeving in Sloterdam en die hierdoor door meneer Ellepijp wordt beschouwd als 'de ander'. Daarbij valt op dat deze beschrijving van meneer Ellepijp van het uiterlijk voorkomen van Kas en zijn gezin een negatieve 'klank' heeft, wat in contrast staat met de positieve omschrijving van de verteller. In de volgende beschrijving wordt door meneer Ellepijp op een vergelijkbare manier ingegaan op het uiterlijk voorkomen van Kas:

'Hij is zo zwart als een eierkool en zijn naam is Kas Kalebas.' ¹²¹

Ook in dit geval benadrukt meneer Ellepijp de donkere huidskleur van Kas. In dit geval noemt hij Kas niet alleen zwart, zoals hij in de eerdere beschrijving deed, maar vergelijkt hij de huidskleur van Kas met een eierkool, om aan te geven hoé donker (zwart) de huidskleur van Kas wel niet is.

Op basis van de bespreking van het uiterlijk voorkomen van Kas in *De zwarte speelgoedman* wordt duidelijk dat hij, vanwege zijn donkere huidskleur, wordt gepresenteerd als 'de ander'. Zijn uiterlijk wijkt af van zijn omgeving, waardoor hij als 'anders' wordt beschouwd. Daarnaast valt op dat meneer Ellepijp Kas en zijn gezin op een wat negatieve manier beschrijft; hij gaat alleen maar in op

¹¹⁹ Cornelis Broersen, 6.

¹²⁰ Ibid., 20.

¹²¹ Ibid., 42.

de (zeer) donkere huidskleur en noemt verder geen positief uiterlijk kenmerk. Via de afbeelding op de kaft en via vertellerstekst wordt Kas echter vooral op een positieve manier gepresenteerd, namelijk als een vriendelijke man. En het is dit beeld van Kas dat de boventoon voert.

2. Ruimte

Via de presentatie van de ruimtes wordt in het verhaal ook een beeld van Kas naar voren gebracht. Aan het begin van *De zwarte speelgoedman* lezen we bijvoorbeeld de volgende beschrijving van het land van herkomst van Kas:

Toen Kas Kalebas nog een kleine jongen was, woonde hij in Afrika. Afrika is het land van de negers. Veel van die negers zijn nog heel arme mensen. De vader en moeder van Kas Kalebas waren ook erg arm. Maar dom? Nee hoor, dat waren ze heus niet. Ze woonden met hun kindertjes in een akelige hut van gebakken klei en droge bladeren. De negerhut stond dicht bij een grote stad. Die stad heette Loeanda en lag aan de rand van de grote zee.¹²²

Hier is sprake van een ruimtelijke beschrijving waarbij via vertellerstekst wordt ingegaan op het land van herkomst van Kas en de leefsituatie van Kas aldaar. Omdat hij afkomstig is uit een ander land, namelijk Afrika; 'het land van de negers', wordt Kas hier naar voren gebracht als 'de ander'. De manier waarop Kas als zijnde 'de ander' wordt gepresenteerd is positief; hij wordt omschreven als een man die armoede heeft gekend, maar die niet dom is.

Waar we eerder lasen dat meneer Ellepijp zich op een (wat) negatieve toon uitte over het uiterlijk voorkomen van Kas en zijn aanwezigheid in het dorp, lezen we in het volgende fragment dat ook mevrouw Bonzema, ook wel de roddelmadame van Sloterdam genoemd, zo haar mening heeft over de aanwezigheid van Kas en zijn gezin in Sloterdam.

'Wat doet die kerel eigenlijk in ons mooie Sloterdam?' zei ze. 'Ik zeg maar zo: wit bij wit, en zwart bij zwart. Die man hoort hier om de drommel niet thuis. Het zou nog het beste zijn als die zwarte sinjeur zo gauw mogelijk maakte dat hij weg kwam.'¹²³

Via de focalisatie van mevrouw Bonzema wordt een negatief beeld van Kas gepresenteerd als iemand waarvan mevrouw Bonzema vindt dat deze niet in Sloterdam thuishoort. Ze legt hier, net als meneer Ellepijp, ook een link met de (afwijkende) huidskleur van Kas. Omdat hij een donkere/zwarte huid heeft, en de overige inwoners van Sloterdam een witte/blanke huid, is mevrouw Bonzema van mening dat Kas niet welkom is in het stadje.

Het beeld van Kas als 'de ander' die meneer Ellepijp en mevrouw Bonzema het liefst zien vertrekken, komt ook naar voren wanneer er een nare boodschap op de winkelruit van Kas is geschreven, waarop staat: *Weg met de zwarte speelgoedman!*. Wanneer Kas aangifte doet bij de rechercheur van Sloterdam, uit hij zich als volgt over zijn situatie:

'Wilt u wel geloven, mijnheer Scherpslijper, dat de pret er voor mij in Sloterdam helemaal af is? De mensen willen hier geen zwarte speelgoedman. Ze vertrouwen me niet. Ze vinden me maar een gekke sinjeur en vertellen de vreemdste dingen. M'n vrouw loopt dikwijls te huilen van verdriet. Ik geloof dat we maar vlug uit Sloterdam weg moeten gaan. We houden het zo niet langer meer uit.'¹²⁴

'Het ging de eerste tijd zo goed in Sloterdam. Het was toch zo heerlijk druk in onze winkel. Maar nu komt er bijna niemand meer. Misschien gooit er morgen wel iemand de ruiten aan diggelen. Het is zo geen leven meer.'¹²⁵

¹²² Cornelis Broersen, 16.

¹²³ Ibid., 62.

¹²⁴ Ibid., 81-82.

¹²⁵ Ibid., 83.

Het beeld dat Kas in deze fragmenten van zichzelf presenteert, is het beeld van een man met een gezin, die zich eerst prettig voelde in Sloterdam, maar die zich op het moment zeer ongelukkig voelt in het plaatsje. Ook geeft hij aan dat er nu bijna niemand meer in zijn winkel komt, en dat hij continu vreest voor nog een nare streek, zoals het ingooien van de ruiten van zijn winkel. Het beeld van een man die ten einde raad is.

Via de beschrijving van de ruimte(s) is het beeld dat van Kas wordt gepresenteerd dat van een man die vanwege zijn land van herkomst en vanwege zijn huidskleur wordt beschouwd als 'de ander'. Hierin is opnieuw sprake van een verschil tussen de vertellerstekst en de fragmenten die worden gezien vanuit de focalisatie van mevrouw Bonzema. Het beeld dat van Kas wordt gepresenteerd via de vertellerstekst is positief, maar mevrouw Bonzem is negatief over de komst van Kas; vanuit haar wordt hij beschouwd als 'de ander' die niet in Sloterdam thuishoort. De vervelende uitlatingen van mevrouw Bonzema zorgen er echter voor dat de lezer vooral van haar personage een negatief beeld krijgt.

3. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd

In het verhaal wordt veelvuldig via de weergave van gedachten en gedrag van personages een beeld van Kas naar voren gebracht. Wanneer de eerdere eigenaar van het te koop staande huis in Sloterdam voor het eerst in contact komt met Kas wordt zijn reactie als volgt beschreven:

Het oude speelgoedbaasje had verbaasd opgekeken toen er een paar dagen later een grote, zwarte man zijn winkel kwam binnenstappen. Hij had van z'n leven nog nooit een echte neger gezien! Het mannetje was er danig van geschrokken en moest zich met beverige handen aan de toonbank vasthouden. Maar de schrik was gauw voorbij. De zwarte man was erg vriendelijk geweest.¹²⁶

We lezen hier dat het eerste contact met Kas, 'een echte neger', bij het oude mannetje zorgt voor een schrik-effect. Kas wordt in dit fragment, vanwege zijn grote, zwarte voorkomen, gepresenteerd als 'de ander'. Zodra het mannetje ontdekt dat Kas een erg vriendelijke man is, is deze snel van de schrik bekomen. Kas wordt hier dus op een positieve manier beschreven.

Deze positieve presentatie van Kas als een vriendelijke man, lezen we ook in het volgende fragment:

De speelgoedbaas was erg vriendelijk tegen Pietje. Uit een volle trommel mocht de kleine klant een heerlijke toverbal uitzoeken. En toen was Kas Kalebas voor Piet de vriendelijkste winkelman die er in heel Sloterdam maar te vinden was!¹²⁷

Ook hier is het beeld dat via vertellerstekst van Kas wordt gepresenteerd het beeld van een aardige man. Sterker nog, Kas wordt zeer positief gepresenteerd, namelijk als de vriendelijkste speelgoedman van heel Sloterdam. Deze positieve beschrijvingen van Kas staan (opnieuw) in contrast met die van meneer Ellepij en zijn vrouw.

We krijgen warempel een hele negerfamilie in onze deftige straat wonen. Dat is gewoon het toppunt. Een zwarte speelgoedman. Haha, een zwarte speelgoedbaas, Amalia! Om je dood te lachen. Hebben zwarte mensen tegenwoordig ook al verstand van speelgoed? Dat is toch zeker al te dol! 'Maak je maar geen zorgen man. De kinderen van Sloterdam durven bij zo'n zwarte mijnheer niet eens naar binnen. Ze hebben hier nog nooit zo'n zwarte kerel gezien. Hij kan beter morgen maar weer meteen weggaan. Of dacht jij soms dat die vreemde snuiter hier veel speelgoed zou verkopen?'¹²⁸

¹²⁶ Cornelis Broersen, *De zwarte speelgoedman*, Alkmaar: Uitgeverij Kluitman, 1963, 7-8.

¹²⁷ Cornelis Broersen, 14.

¹²⁸ Cornelis Broersen, 20.

In dit fragment worden via de focalisatie van meneer en mevrouw Ellepijp verschillende beelden van Kas naar voren gebracht. Ten eerste vinden ze Kas 'te min' voor hun deftige wijk, ze presenteren hem niet alleen als 'de ander', maar ook als iemand die 'minder' zou zijn dan zij zelf. Ten tweede doen ze spottend over het beroep van Kas, als speelgoedman. Tenslotte zijn ze van mening dat Kas angst bij de kinderen zou oproepen, waardoor ze (toch) geen speelgoed bij hem zullen kopen en hij dus om die reden maar beter weer uit Sloterdam weg kan gaan. Hoewel hier (zeer) negatieve uitspraken worden gedaan over Kas, is het effect van dit fragment (en eerdere fragmenten) waarin meneer en mevrouw Ellepijp zich dusdanig uitlaten over Kas, dat de lezer juist van hen een negatief beeld krijgt en niet van Kas. Meneer Ellepijp blijkt namelijk een jaloerse, gefrustreerde speelgoedman te zijn, die, samen met zijn vrouw, bang is voor de concurrerende factor; Kas.

Deze jaloerse en gefrustreerde houding van meneer Ellepijp tegenover Kas lezen we ook terug in het volgende fragment, waarin meneer Ellepijp zich nogmaals uit over de komst van Kas in Sloterdam en het gegeven dat Kas ook een speelgoedwinkel heeft:

'Maar wat denk je wel?' brulde de boze baas. 'Geloof je soms dat ik me door die vreemde koffieboon op m'n kop laat zitten? Je zult nog eens wat beleven, Amalia! Je zult nog eens wat beleven zeg ik je! Over een paar dagen is het in onze winkel weer even druk als vroeger. Reken daar maar op hoor!' ¹²⁹

Kas wordt hier vanwege zijn donkere huid en afkomst door meneer Ellepijp uitgemaakt voor 'vreemde koffieboon', maar bovenal wordt Kas gepresenteerd als iemand die door Ellepijp als een probleem wordt ervaren. Wanneer het incident met de muizemosterd heeft plaatsgevonden, lijkt het alsof meneer Ellepijp zijn zin krijgt:

'Wat zullen we nou hebben?' dacht de zwarte speelgoedman. 'Ik heb toch niets verkeerd gedaan?' Waarom kijkt die man zo boos naar binnen? Kalebas deed open en de man stapte de winkel in. Het was mijnheer Van Popelen. Hij zei de speelgoedbaas niet eens goedendag en begon dadelijk op strenge toon tegen Kalebas te spreken. 'Het is een schande, meneer de speelgoedman,' het is een verschrikkelijke schande. Als u maar weet dat we geen stukje speelgoed meer bij u kopen. Als u dat nu maar eens weet!' ¹³⁰

Meneer Van Popelen verdenkt in bovenstaand fragment Kas van het incident met de muizemosterd en dreigt ermee nooit meer speelgoed bij Kas te zullen kopen. Voor de lezer wordt (echter) al snel duidelijk dat Kas onschuldig is; Kas kan de boze blik van meneer Van Popelen niet plaatsen en hij geeft aan 'niets verkeerd te hebben gedaan.' En dan is mevrouw Bonzema degene die olie op het vuur gooit:

Juffrouw Bonzema zei dat ze het altijd wel geweten had. En de andere mensen wisten ook wel wat ze ervan moesten denken. Je hoorde de gekste praatjes over de zwarte speelgoedman. 'Zo'n zwarte kerel in de stad brengt ongeluk.' 'Je weet nooit waar zo'n snuiter vandaan komt.' 'Hij kan nog niet eens goed onze taal spreken.' 'Je ziet soms midden in de nacht nog licht bij die kerel branden.' 'Die vrouw van Kalebas is mensenschuw. Je ziet haar nooit eens op straat lopen.' 'Zwarte Kas heeft een erge hekel aan blanke mensen.' 'De snoepjes die hij aan de kinderen geeft, kunnen wel eens vergiftigd zijn.' Ja, zo praatten heel wat mensen in Sloterdam. Juffrouw Bonzema was nog de ergste van allemaal. Ze had het er een paar dagen lang gewoon druk van. O, o die lelijke juffrouw Bonzema, met haar valse praatjes! De mensen van Sloterdam wisten echt niet wat ze op al die boze woorden moesten zeggen. Ze vonden het, eerlijk gezegd, toch ook wel een beetje vreemd dat er zomaar een zwarte speelgoedman in Sloterdam was komen wonen. ¹³¹

Veel van de inwoners, met als aanvoester mevrouw Bonzema, doen verschillende negatieve uitspraken over Kas. Hij wordt uitgemaakt voor van alles en nog wat. Toch levert dit voor de lezer

¹²⁹ Ibid., 24.

¹³⁰ Cornelis Broersen, 59.

¹³¹ Ibid., 62-63.

geen negatief beeld van Kas, en via de vertellerstekst wordt duidelijk dat dit nou juist is wat de auteur met dit verhaal wil (bereiken). De lezer wordt er namelijk op gewezen dat mevrouw Bonzema een 'lelijke juffrouw is, met 'valse praatjes'. Dat zij dus zulke nare uitspraken doet over Kas, past bij deze omschrijving van haar karakter. Daarnaast wordt ook aangegeven dat de inwoners van Sloterdam niet goed weten hoe ze echt over Kas denken, maar dat ze het wél vreemd vinden dat deze ineens in hun stadje is komen wonen. Op deze manier, wordt Kas dus wel als 'de ander' gepresenteerd, maar wordt via de vertellerstekst het negatieve beeld tenietgedaan. Aan het eind van het verhaal, als is gebleken dat Kas inderdaad onschuldig is, is het beeld dat van hem wordt gepresenteerd als volgt:

De mensen schaamden zich verschrikkelijk dat ze de lelijke praatjes over de zwarte speelgoedman hadden geloofd. Ze wilden hun fout allemaal graag weer goedmaken. Pietje Paardekoper kreeg van mijnheer Kalebas de mooiste speelgoedtrein die er in de winkel te vinden was. De speelgoedman en Pietje werden heel dikke vrienden, dat kun je wel begrijpen.¹³²

Via vertellerstekst wordt voor de lezer duidelijk dat de inwoners van Sloterdam zich schaamden voor hun gedrag. Maar bovenal wordt er een positief beeld van Kas gepresenteerd, van een vriendelijke man, die Pietje Paardekoper beloont voor zijn goede daad. Na deze gebeurtenis wordt het verhaal tenslotte afgesloten met de volgende tekst:

Iedereen in Sloterdam werd zo tenslotte weer tevreden en gelukkig. Iedereen in Sloterdam wist nu dat zwarte mensen niet slechter zijn dan blanke mensen. Iedereen in Sloterdam wist nu ook dat Kas Kalebas een eerlijke speelgoedman was. Toen baas Ellepijp later uit de gevangenis terugkwam, is hij grote vrienden met Kas Kalebas geworden. Maar z'n hele leven lang heeft de blanke speelgoedbaas er spijt van gehad dat hij de zwarte speelgoedbaas zoveel verdriet had gedaan.¹³³

Met deze laatste woorden wordt door de auteur de morele boodschap van het verhaal nogmaals aangestipt: namelijk dat een blanke of donkere huidskleur niet bepaalt of iemand vals of vriendelijk is, maar dat dat karaktereigenschappen zijn, waar elk persoon, ongeacht de huidskleur of de afkomst, over kan beschikken. En Kas Kalebas? Kas Kalebas is een vriendelijke en eerlijke speelgoedman.

Het beeld dat van Kas via de gedachteweergave en het gedrag van de personages wordt gepresenteerd, is dat hij vanwege zijn afwijkende, donkere huidskleur en zijn afkomst (inderdaad) in het verhaal wordt beschouwd als 'de ander'. De manier waarop hij als 'de ander' wordt gepresenteerd is positief; hij is een vriendelijke man. Alleen meneer Ellepijp en mevrouw Bonzema zijn negatief over Kas. Maar in deze gevallen weet de lezer wel beter; het zegt meer over deze personages dan over (het karakter van) Kas.

Conclusie

We kunnen concluderen dat Kas in het verhaal 'de ander' is. In verschillende fragmenten wordt ingegaan op het afwijkende, donkere uiterlijk van Kas en zijn afkomst. Om deze kenmerken wordt Kas als een vreemde en als anders ervaren; hij vormt met zijn gezin een 'bijzonderheid' in Sloterdam. De manier waarop Kas als zijnde 'de ander' wordt gepresenteerd is overwegend positief. De lezer maakt kennis met een vriendelijke, eerlijke man, met een passie voor speelgoed. Dit lijkt ook de boodschap te zijn van dit verhaal: iemand kan wel anders zijn, vanwege zijn huidskleur en/of afkomst, maar dit houdt geen verband met het karakter van een persoon. De enige negatieve uitspraken die in het verhaal over Kas worden gedaan zijn afkomstig van meneer Ellepijp en mevrouw Bonzema. Omdat Kas 'de ander' is zou hij volgens hen niet deugen. Maar Kas deugt juist wél. Mevrouw Bonzema en meneer Ellepijp zijn personages met een vervelend/onprettig karakter.

¹³² Ibid., 92-93.

¹³³ Ibid., 93.

Rie Smaal- Meeldijk – *Mop* (1955)

In *Mop* schrijft Rie Smaal-Meeldijk over het Indische meisje Mop, dat samen met haar moeder in Nederland is komen wonen. Hoewel ze in Scheveningen/Den Haag een fijn leven hebben, hebben ze veel heimwee naar Indonesië. De moeder van Mop is weduwe en lerares. Mop is een lief, slim meisje. Haar vriendinnetje op school is Lily. Deze Lily is een typisch Hollands meisje, met blonde krullen. Vanaf dag één heeft Lily zich over Mop ontfermd en zijn ze dikke maatjes geworden. Mop en Lily doen veel leuke dingen samen, zoals naar het strand gaan. Ook hebben ze een vriendengroepje, waar ook de jongen Guus onderdeel van uitmaakt.

In de vakantie komt een vriendinnetje van Mop bij haar logeren, José. Mop heeft José leren kennen tijdens een vakantie met haar moeder in Zwitserland. Gelukkig kunnen José en Lily het goed met elkaar vinden, waardoor ze met z'n drietjes kunnen optrekken. José is een christelijk meisje, en dat weet Mop. Mop is door haar moeder niet christelijk opgevoed. Vroeger geloofde en bad de moeder van Mop wel, maar sinds het overlijden van haar man, Mops vader, niet meer. Door José raakt Mop echter (weer) geïnteresseerd in het geloof.

De moeder van Mop heeft ondertussen veel contact met een mannelijke collega van haar werk, meneer Witstra. Dit is een rustige, nette en vriendelijke man. Ook Mop vindt hem aardig. Uiteindelijk vraagt meneer Witstra de moeder van Mop ten huwelijk. Maar de moeder van Mop kan toch geen ja zeggen, hoewel ze erg op de man gesteld is.

Ondertussen is er iets ergs gebeurd met de klasgenoot en vriend van Mop, Guus. Op weg naar de duinen is hij op de fiets geschept en overreden door een tram. In het ziekenhuis overleed hij aan zijn verwondingen. Niet alleen de klasgenootjes zijn er kapot van, maar ook José. Want zij mocht hem graag, onder andere omdat Guus haar een geheim verteld had, namelijk dat hij al een tijdje 'stiekem' alleen naar de kerk ging en uit de Bijbel las. Wanneer José weer naar huis gaat, heeft ze hierover nog niets aan Mop verteld. Pas later vertelt ze hierover per brief.

Dan krijgt de moeder van Mop een bijzonder aanbod. Ze kan terug naar Indonesië om daar les te geven aan de kinderen van een rijk Hollands gezin. Het idee trekt Mops moeder en Mop erg, en ze besluiten terug te keren. Iedereen in de buurt vindt het erg jammer, omdat ze Mop en haar moeder erg mochten. Ook de broer van Lily, Dirk, vindt het jammer dat Mop weggaat, zeker omdat hij aan haar verteld had dat hij verliefd op haar was. Hoewel Mop hem een leuke jongen vindt, vindt ze zichzelf nog te jong voor een vriend.

Zo komt het dat Mop en haar moeder gehoor geven aan hun heimwee naar Indonesië en ze, in elk geval tijdelijk, terugkeren naar hun thuisland.

Algemene analyse

Uit de samenvatting van *Mop* blijkt dat het verhaal, draait om het leven van Mop (en haar moeder) in Nederland. In het verhaal is Mop het hoofdpersonage. Vanuit haar standpunt worden de meeste fragmenten gezien en vrijwel alle gebeurtenissen draaien om haar. Naast een verhaal over het nieuwe leven van Mop (en haar moeder) in Nederland gaat het verhaal over de strijd van Mop met het christelijke geloof.

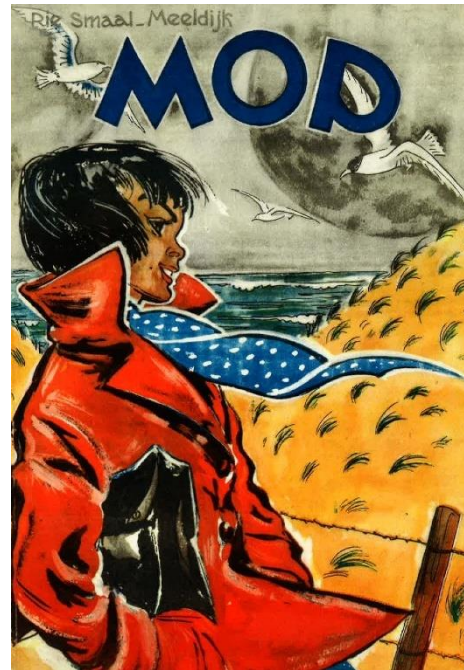
Het verhaal wordt voornamelijk verteld vanuit de focalisatie van Mop, afgewisseld door de focalisaties van andere personages. De verwachting is dat Mop in het verhaal, als Indisch meisje dat in Nederland is komen wonen, wordt beschouwd als 'de ander'. Uit de analyse zal blijken of dit ook het geval is.

1. Het uiterlijk voorkomen

Op de kaft van het boek prijkt een afbeelding van Mop: een donkergekleurd meisje met halflang, zwart haar, grote, stralende ogen en een vrolijk gezichtje. Ze draagt een knalrode jas met een blauwe sjaal met witte stippen. Verder houdt ze een zwarte, (leren) tas onder haar rechterarm, terwijl ze haar handen in de jaszakken heeft. Op de achtergrond zien we duinen, de zee en zeemeeuwen. Mop kijkt met een lach in de richting van de duinen en de zee.

Mop is dus een meisje met een donkere huid en zwart haar, dat om deze uiterlijke kenmerken beschouwd kan worden als 'de ander'. Haar kleding is daarnaast netjes; de kleding van een 'gewoon' naar school gaand meisje, dat zich prettig lijkt te voelen bij zee.

Het vermoeden dat Mop vanwege haar 'afwijkende' uiterlijk beschouwd kan worden als 'de ander', wordt (wat) explicieter naar voren gebracht in het volgende fragment:

Lily is precies het tegenstelde van Mop. Ze is groot en fors, met rode konen en helblauwe ogen, terwijl Mop klein, tenger en bruin van ogen is. Ze heeft ook Indisch bloed in haar aderen. ¹³⁴

Uit deze omschrijving van het uiterlijk voorkomen van Mop en Lily blijkt het contrast tussen de twee meisjes, waaraan wordt toegevoegd dat Mop 'Indisch bloed' heeft. Mop wordt hier gepresenteerd als een meisje dat niet alleen qua bouw verschilt van Lily, maar ook vanwege haar Indische bloed, waarmee wordt gedoeld op de donker(de)re huid van Mop. Hierdoor is ze anders dan Lily; ze wordt in zekere zin gepresenteerd als 'de ander'. Verder wordt via uiterlijke beschrijvingen vooral, op een positieve manier, ingegaan op het figuur van Mop:

Zo moet haar eigenlijke wezen zijn: een tenger, inlands meisje, met peinzende grote ogen. De voeten gaan in het ritme van de muziek, maar toch helemaal vrij. Ze zijn niet aan klank en maat gebonden. Elke spier is soepel en haar hele lichaam is enkel bewegen. ¹³⁵

Mop vliegt opeens de heuvel af, haar lenig figuurtje wordt kleiner en kleiner. Die moet af en toe eens als een jong veulen dansen en springen. ¹³⁶

Via deze beschrijvingen wordt dus een beeld van Mop gepresenteerd als een 'gewoon' meisje met een tenger, lenig figuurtje. Op basis van de bespreking van het uiterlijk voorkomen van Mop wordt ze voornamelijk gepresenteerd als een 'gewoon' net meisje, met een vriendelijke uitstraling en een tenger figuurtje. Toch wordt ook het 'anders zijn' van Mop naar voren gebracht, namelijk in de tekening op de kaft en in het fragment waarin Mop wordt vergeleken met Lily. Hier wordt Mop gepresenteerd als een Indisch meisje, met een donkere huid, zwart haar en grote, bruine ogen.

2. Cultuur

In *Mop* vormt het christelijke geloof een belangrijk onderwerp, waar veel aandacht aan wordt besteed. De strijd die Mop voert met het geloof, speelt een grote rol bij het beeld dat van haar wordt

¹³⁴ Ibid., 15.

¹³⁵ Ibid., 21.

¹³⁶ Ibid., 78.

gepresenteerd. Ten eerste krijgen we via de focalisatie van Mop inzicht in de rol van het christelijke geloof in haar leven en dat van de mensen met wie ze nauw betrokken is.

‘De Here.. De Here..’ gaat het als een zacht gezang door haar hoofd. Ze moet er door aan José denken. Vanzelf José, haar vriendin uit Dordrecht, gelooft ook aan God. Toen had ze werkelijk iets gevoeld van ‘De Here’, maar thuis bij mama, was het heilige al gauw weggeduwd in een stil hoekje van haar hart, waar het een enkele keer tevoorschijn komt.¹³⁷

In deze passage lezen we hoe Mop vanwege haar omgang met haar gelovige vriendin José weer in contact komt met het christelijke geloof en dat ze bij José ‘iets voelde’ wanneer de woorden ‘de Here’ uitgesproken werden, maar dat ze dit gevoel bij haar moeder, thuis niet kreeg. Mop wordt in deze passages (dus) gepresenteerd als een ‘gewoon’ meisje, dat haar strijd voert met het geloof. Deze strijd van Mop is het gevolg van het overlijden van haar vader, zoals we ook lezen in de volgende passages:

Mop begint opeens heftig te snikken. Haar gedachten gaan als wilde vogels. Ze kan ze niet bijhouden. Ze voelt heel diep haar verdriet, en alles wat er omheen is, alles wat haar moeite en pijn kost. En wat ze nooit heeft willen zeggen, stoot ze er plotseling uit. ‘Ik wil niet.. Ik wil niet!’ ‘Wat wil je niet?’ vraagt Li, haar arm om Mop heenslaand. ‘In een God geloven. Hij is.. Hij is vreselijk!’¹³⁸

En als ik aan Hem denk, maakt het me niet altijd blij. Lang niet. Ik kan het niet verdragen, dat wij zo alleen achtergebleven zijn, mama en ik. ‘Mop.’ ‘Ja?’ ‘Je moet niet wachten tot je anders bent. Als je bidt, word je vanzelf anders. Dan voel je dat Hij voor je zorgt. Dat Hij bij je is.’ ‘Ik durf niet.’ ‘Zal ik het voor je doen?’ ‘Jos, ik ben bang voor Hem.’¹³⁹

Ook hier ligt de nadruk op het christelijke geloof en de manier waarop Mop dit ervaart en niet op het al dan niet ‘anders zijn’ van Mop. Uiteindelijk lezen we dat Mop een omslag maakt en ze (weer) gaat geloven in God en zich hier heel prettig bij voelt.

Ze weet nu dat ze voor dat ene gekomen is. Dat God haar zelf riep. Voor het eerst van haar leven heeft ze in volle overgave tot Hem gesproken. Ze weet zich geborgen. Ze heeft rust gevonden bij Hem.¹⁴⁰

Naast het christelijke geloof lezen we in de volgende passages dat ook via andere culturele aspecten een beeld van Mop wordt gepresenteerd:

‘Iets van Mozart,’ helpt Mop. ‘Heb je ‘Eine kleine Nachtmusik?’¹⁴¹

Stoffer en blik zijn nergens te vinden. Dan maar met een grote stofdoek proberen. Huisvrouw spelen, niet leuk. Later gaat ze trouwen met een schatrijke man. Kan ze veel op reis.¹⁴²

We lezen hier dat Mop een meisje is dat bekend is met de namen en stukken van (bekende) componisten en dat ze daarnaast een hekel heeft aan schoonmaken. Kortom, Mop wordt via het thema cultuur niet gepresenteerd als ‘de ander’, maar als een ‘gewoon’ christelijk meisje, met affiniteit voor muziek en een hekel aan schoonmaken.

¹³⁷ Ibid., 11.

¹³⁸ Rie Smaal-Meeldijk, 66.

¹³⁹ Ibid., 74.

¹⁴⁰ Rie Smaal- Meeldijk, 116.

¹⁴¹ Ibid., 63.

¹⁴² Ibid., 25.

3. Ruimte

Ook via het thema ruimte wordt een bepaald beeld van Mop gepresenteerd. Bijvoorbeeld wanneer wordt ingegaan op haar land van herkomst; Indonesië:

Waren ze maar weer in Indonesië, dat wonderlijk-geheimzinnige land.. Hè, nou is de aardigheid van de wandeling naar zee er eigenlijk af. Gaat ze weer aan het piekeren. ¹⁴³

Mop is in Indonesië. Ze vergeet alles om zich heen. Ze ziet de fijne trilling van de palmladeren. Ze hoort de vogel in de klappaboom. Ze beluistert het ritselen van alle geheime wezens, die naderen als de zon in rood en goed achter de aardelijn schuift. ¹⁴⁴

In deze passages komt duidelijk naar voren dat Mop heimwee heeft naar Indonesië. Om deze reden kan gesteld worden dat Mop wordt gepresenteerd als 'de ander'; namelijk als een meisje dat veel (meer) affiniteit heeft met Indonesië en niet zo zeer met Nederland. In de volgende passages lezen we dan ook dat Mop graag zou terugkeren naar haar geboorteland:

En weer die nacht had ze gefluisterd: 'Mama, kunnen we heus niet terug naar Indië?' Altijd weer het heimwee naar haar geboorteland. ¹⁴⁵

De lucht is feestelijk blauw, de zon tovert duizend fonkelingen op de prachtige vogel, die hen dragen zal naar het land van hun heimwee. ¹⁴⁶

Dat 'de ander' (toch) niet alleen op een negatieve manier de Nederlandse omgeving ervaart, blijkt uit de volgende passage:

Als je in Indonesië geboren bent, houd je het meest van de warmte. Toch is ze helemaal aan het Hollandse klimaat gewend geraakt. Voor zo'n fijne wandeling naar de zee, als vanmiddag, heeft ze best wat kou over. ¹⁴⁷

Mop wordt hier op twee manieren gepresenteerd. Enerzijds wordt de lezer gewezen op haar Indische afkomst. Om deze reden wordt Mop gepresenteerd als 'de ander', als een meisje dat anders is dan haar omgeving. Anderzijds lezen we ook dat Mop ondertussen gewend is geraakt aan het koude, Nederlandse klimaat. In dit geval wordt ze niet zo zeer gepresenteerd als 'de ander', maar als een meisje dat zich prettig voelt in Holland. Tenslotte lezen we ook dat Mop het op school in Nederland, fijn heeft gehad.

Als haar gedachten zo ver gekomen zijn, komt er een verdrietig gevoel na al die dagen van vrolijke opwindung. Veel plezier heeft ze in Holland gehad, vooral op school. ¹⁴⁸

Het beeld van Mop dat in het boek wordt gepresenteerd, loopt wat uiteen. Enerzijds wordt middels ruimtelijke beschrijvingen duidelijk dat Mop heimwee heeft naar haar land van herkomst. Hierdoor wordt Mop enigszins gepresenteerd als 'de ander', als een meisje dat (bovendien) meer affiniteit heeft met Indonesië dan met Nederland. Anderzijds lezen we dat Mop zich weliswaar aan het begin eenzaam voelde in Nederland, maar dat ze later een leuke tijd in Nederland heeft gehad, vooral op school. Mop wordt in dit geval gepresenteerd als een 'normaal' meisje, dat is verhuisd en om deze reden even moet wennen aan haar nieuwe omgeving.

¹⁴³ Rie Smaal-Meeldijk, 12.

¹⁴⁴ Ibid., 21.

¹⁴⁵ Ibid., 93.

¹⁴⁶ Ibid., 146.

¹⁴⁷ Ibid., 13.

¹⁴⁸ Ibid., 135.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd

Via beschrijvingen van gedachten en/of gedrag van Mop wordt eveneens een beeld van Mop gepresenteerd. Zo wordt via de focalisatie van Lily, de vriendin van Mop, het karakter van Mop als volgt omschreven:

'Ik ken Mop al zo lang. Ze is plotseling heel diep in de put, en ineens weer vrolijk, je zult het zien. Zo is ze nu eenmaal.'¹⁴⁹

Mop laat zich zo makkelijk beïnvloeden.¹⁵⁰

Mop wordt hier omschreven als een meisje dat wispelturig gedrag vertoont; een meisje met ups- en downs, dat zich gemakkelijk door anderen laat beïnvloeden. Ook lezen we via de gedachten van Dirk, de broer van Lily, hoe deze over Mop denkt:

En ineens kan hij niet langer wachten. 'Mop, wil je mijn meisje worden?' Het komt zo onverwacht dat ze stokstijf staan blijft. 'O Dik, je bedoelt.. Ik weet niet.' Dan zegt ze plotseling overmoedig: 'Ik ben immers allang je meisje, zeg. Of bedoel je héél echt?' 'Ja, heel echt.' 'Nou, dan weet ik het nog niet.. Dat kan toch zo niet ineens..' 'Ik vind je zo lief Mop. Als ik een baan heb, ga ik geld verdienen, telkens meer. Toe wil je?' 'Nu nog niet, Dik. Ik vind een heleboel jongens aardig. Ik wil met ze allemaal omgaan.' 'He, dat moet je je niet zo aantrekken. Misschien later. Als ik achttien ben ofzo.'

Wat hem betreft bestaat er geen enkel meisje zo lief als de kleine, donkere Mop Indië en dat zal altijd zo blijven.¹⁵¹

Mop wordt hier gepresenteerd als een lief meisje, dat door Dirk zelfs wordt beschouwd als liefste meisje. Mop is echter nog niet klaar om zich (aan Dirk) te binden. Ze wordt in deze passage vooral gepresenteerd als een 'gewoon', lief meisje, dat weet wat ze wil. Maar in één zin wordt ze (toch) ook gepresenteerd als 'de ander'. Namelijk wanneer Dirk haar omschrijft als 'de kleine, donkere Mop Indië'. Op deze manier wordt ze naar voren gebracht als een meisje dat anders is dan andere meisjes.

Over het algemeen wordt dus weinig aandacht besteed aan het 'anders zijn' van Mop. Veel meer wordt ze gepresenteerd als een 'normaal' meisje met bepaalde eigenschappen, dat door haar omgeving wordt beschouwd als wispelturig en lief.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect kunnen we concluderen dat Mop in het verhaal weliswaar beschouwd kan/moet worden als 'de ander', maar dat dit beeld van Mop als zijnde 'de ander' nauwelijks wordt gethematiseerd. Slechts in een aantal passages wordt ingegaan op het eventuele anders zijn van Mop, bijvoorbeeld als het gaat om haar uiterlijk voorkomen; haar (donkere) huid en zwarte haar en daarnaast haar affiniteit met Indonesië. Los van deze kleine, subtiële passages die (toch) duidelijk maken dat Mop in het verhaal 'de ander' is, wordt Mop echter voornamelijk gepresenteerd als een 'normaal' meisje, dat wordt gekenmerkt door bepaalde eigenschappen. Ze wordt via de andere personages gepresenteerd als een meisje dat door iedereen lief wordt gevonden en die zij niet als 'de ander' beschouwen. Het is dan ook dit beeld van Mop, dat in het verhaal de boventoon voert.

¹⁴⁹ Ibid., 67.

¹⁵⁰ Ibid., 68.

¹⁵¹ Ibid., 102-103.

Eva Ersebeek – *Eindelijk thuis* (1953)

In *Eindelijk thuis* lezen we over het gezin Gemers, dat na een wekenlange reis uit Indonesië aankomt in Nederland. Het gezin bestaat uit vader en moeder Gemers, drie oudere dochters, waaronder Riet Gemers en twee jongere zoontjes.

In Indonesië was vader Gemers politiechef in Djakarta, waar het gezin in een groot huis woonde. Maar toen de Japanners Indonesië binnenvielen, werd vader Gemers opgepakt en in een kamp geplaatst. Niet veel later werden ook moeder Gemers en de zes kinderen uit het huis gehaald en naar een ander kamp gebracht. Uiteindelijk wisten ze contact op te nemen met familie in Nederland en besloten ze Indonesië te verlaten.

Eenmaal in Nederland wordt het gezin hartelijk ontvangen en opgevangen door de grootouders Gemers en Sierks, die in Hollewijk wonen in huize 'de Meerpaal'. Riet vindt Nederland maar plat en somber, en ze heeft heimwee naar Indonesië. En ook op school voelt ze zich niet prettig. Het meisje naast wie ze in de klas komt te zitten, Juultje Keperom, is wel een aardig meisje, maar Dientje Terwille, het populairste meisje van de klas, en Willy Moes zijn dat niet. Zij maken Riet al snel belachelijk vanwege haar afkomst. Ze noemen haar 'aap' uit het 'apenland'. Maar Riet is een pittig meisje dat voor zichzelf op durft te komen. Wanneer ze dat doet, ontstaat er ruzie en voor ze het weet slaat ze de bril van Willy Moes van diens gezicht, waarna deze stuk is. De juf, juffrouw Dorp, straft Riet voor haar actie.

Maar gelukkig wordt met de tijd de situatie voor Riet in de klas prettiger. De andere kinderen zijn aan haar gewend geraakt. Nadat zij bovendien een mooie tekening van chrysanten heeft gemaakt en deze had meegenomen naar school, kreeg ook Dientje Terwille waardering voor Riet. Zij nam het zelfs op voor Riet, toen Willy Moes probeerde de tekening te vertrappen.

Ook binnen het gezin is er sprake van een positief vooruitzicht; vader Gemers kan namelijk misschien in Den Bosch benoemd worden tot politiechef. Het hele gezin is enthousiast over deze ontwikkeling, Riet in het bijzonder. Riet wordt gelukkig bij het idee dat ze als gezin dan eindelijk weer een eigen 'nestje' zullen hebben. Wanneer ze in een advertentie leest dat er mogelijk een huis in Den Bosch vrij komt in ruil voor een plekje in Hollewijk, gaat Riet meteen over tot actie. Ze gaat, samen met Juultje Keperom langs bij het adres in Hollewijk waar informatie over de woningruil wordt gegeven. Daar ontdekt ze dat de broer van juffrouw Dorp de eigenaar is van het huis in Den Bosch. Juffrouw Dorp heeft ondertussen een 'zwak' ontwikkeld voor Riet en zij heeft bewondering voor de onderneming(en) van Riet.

De enige persoon die Riet nog steeds in de weg zit is Willy Moes. Tijdens een schaatswedstrijd beschuldigt Willy Riet ervan met opzet een snoeppapiertje op het ijs te hebben laten vallen, zodat Willy eroverheen zou vallen. Gelukkig gelooft niemand het verhaal van Willy, helemaal niet wanneer de snoepjes van Riet nog onaangetaast in haar jaszak blijken te zitten, terwijl bij Willy één snoepje is opgegeten. Even later, wanneer Riet, Juultje en de broertjes van Riet op een zaterdag door Hollewijk 'rijden' met hun nieuwe ezeltje en een wagentje, krijgt Willy het voor elkaar om de ezel 'wild' te maken door het beestje te slaan met heestertakken. De ezel maakt uit paniek een sprong, waardoor de wagen met een ruk naar voren gaat en Riet, die in de wagen stond, achterover uit de wagen valt, op haar achterhoofd. Riet blijkt een lichte hersenschudding te hebben en ligt een aantal dagen op bed.

Maar uiteindelijk komt alles goed: Wanneer Willy bij Riet langskomt op ziekenbezoek sluiten de twee 'vijanden' vrede met elkaar en vader Gemers krijgt de baan in Den Bosch, waardoor het gezin weer een eigen (t)huis heeft. Ze zijn eindelijk weer 'thuis'.

Algemene analyse

In het verhaal zijn Riet Gemers en Willy Moes de hoofdpersonages. Willy Moes zoekt in het verhaal ruzie met Riet en daagt haar uit, vaak vanwege het gegeven dat Riet uit een ander land, namelijk Indonesië, komt. Om deze reden zou men kunnen verwachten dat Riet in het verhaal wordt gepresenteerd als 'de ander'. Een andere benadering is echter ook mogelijk. Het verhaal wordt namelijk voornamelijk verteld vanuit de focalisatie van Riet. Vanuit haar focalisatie leest de lezer hoe zij de Nederlandse bevolking als 'de anderen' ervaart. Uit de analyse van het boek zal blijken wie in het verhaal wordt gepresenteerd als 'de ander(en)'.

1. Het uiterlijk voorkomen van 'de ander'

In het verhaal wordt opvallend weinig aandacht besteed aan de beschrijving van het uiterlijk voorkomen. Alleen in de volgende passages wordt ingegaan op het uiterlijk voorkomen van Riet:

Op het voorste puntje van de boot zat een tienjarig meisje achter een opening in de reling gehurkt. Ze viel op door haar kittig wipneusje. ¹⁵²

Bezorgd tastte zij naar de twee rode linten, die het blonde haar in het midden gescheiden hielden. Naast het blondje hurkten twee broertjes. ¹⁵³

Uit deze passages valt één ding direct op, namelijk de haarkleur van Riet. Via de beschrijvingen van het uiterlijk voorkomen wordt Riet gepresenteerd als blond meisje, met rode strikken in het haar en een wipneusje. Er is geen sprake van een afwijkend, (donker) uiterlijk. Integendeel. Riet wordt hier dus niet gepresenteerd als 'de ander', maar juist als een (typisch) Hollands meisje.

2. Cultuur

Niet alleen de manier waarop het uiterlijk voorkomen van Riet wordt gepresenteerd levert een bepaald beeld van haar. De manier waarop het thema cultuur in het verhaal wordt gepresenteerd levert eveneens inzicht in het beeld dat van Riet naar voren wordt gebracht. Zo wordt de ervaring die zij heeft met het Sinterklaasfeest als volgt beschreven:

Gedurende de oorlogsjaren, in het kamp van de Jappen, was van Sinterklaasviering geen sprake geweest. Rietje herinnerde zich van vóór die tijd heel vaag, hoe ze op een Sint-Nicolaasmorgen in Batavia vol verwachting uit haar bed geklommen was, en op de tafel in de kamer een uitstalling van speelgoed en lekkers had gevonden. Ze was toen niet ouder geweest dan vijf jaar, vertelde moeder nu. Op 'de Meerpaal', bij al die grote mensen deed men het anders. Reeds dagen van te voren heerste er een ongewone geheimzinnigheid in huis. ¹⁵⁴

Eerst werd er chocolade geschonken bij lekkere boterhammen en drie-in-de-pan. Opa nam plaats achter de piano en speelde de bekende Sint-Nicolaas-versjes voor. Iedereen zong mee. Toen schrok Rietje opeens van een geweldig gebons en gebel aan de voordeur. Oom Ed kondigde plechtig aan: 'Sint Nicolaas van Spanje en Piet de Zwarte!' Het was een indrukwekkende figuur die de kamer kwam binnenschrijden, in rode bisschopsmantel en met goeden kromstaf. ¹⁵⁵

In deze passages lezen we dat Riet wel bekend is met het Sinterklaasfeest en met pakjesavond, maar niet met de Hollandse manier waarop deze worden gevierd. Op basis hiervan wordt Riet gepresenteerd als anders; als een Indonesisch meisje, dat niet (volledig) op de hoogte is van de

¹⁵² Eva Ersebeek, 7.

¹⁵³ Ibid., 8.

¹⁵⁴ Ibid., 70-71.

¹⁵⁵ Ibid., 73.

Nederlandse feesttradities. Met het vieren van het Kerstfeest is Riet wél bekend, zoals blijkt uit de volgende passages:

En op de middag van de 24ste december, terwijl Rietje samen met tante Rie het kerststalletje aan het neerzetten was in de huiskamer, ging opeens het 'wonder' gebeuren. Het begon te sneeuwen. ¹⁵⁶

En op het Kerstfeest behoorde je heel bijzonder de armen te gedenken. Het Kerstkindje zelf was immers als de armste der armen op de wereld gekomen. ¹⁵⁷

Hier wordt Riet niet als anders of als 'de ander' gepresenteerd, maar als een 'gewoon' christelijk meisje. Tenslotte wordt in het verhaal een bepaald beeld van Riet gepresenteerd, wanneer ze gaat schaatsen:

Het was voor Riet iets heel bijzonders geweest, toen ze voor het eerst bevroren water onder haar voeten had gevoeld. In Indonesië was ijs alleen bekend als koude lekkernij, in een schaalje of tussen twee wafels. Riet had er angst voor moeten overwinnen om het ijs in de Singel op te gaan. Nu was ze er helemaal aan gewend. Van de koude had ze niet méér last dan de anderen. Ze kreeg plezier in het gekrabbel op de oude schaatsen van tante Rie. ¹⁵⁸

In deze passage wordt Riet eerst gepresenteerd als een meisje dat anders is; als 'de ander'. Ze was niet bekend met ijs; ze vond het maar eng. Later in de passage verandert dit beeld van Riet. Ze wordt dan gepresenteerd als een meisje dat helemaal gewend is geraakt aan zowel het ijs als het koude (Hollandse) winterweer.

Aan de hand van het thema cultuur wordt Riet enerzijds gepresenteerd als 'de ander', omdat ze niet bekend is met de Hollandse viering van Sinterklaas en omdat ze in eerste instantie bang is voor het ijs/schaatsen. Anderzijds wordt ze gepresenteerd als een 'gewoon' christelijk meisje, dat snel went aan het koude weer en schaatsen leuk gaat vinden.

3. Ruimte

De beschrijving van de ruimte speelt een grote rol bij het beeld dat van Riet wordt gepresenteerd. Zo wordt Nederland vanuit de focalisatie van Riet bijvoorbeeld als volgt beschreven:

Vond papa dat nu mooi? Die triestige wolkenlucht en dat eentonig groene gras allemaal, zo ver je kijken kon. Bah, je werd er somber van. In Indonesië waren hoge bergen, waarachter de zon zich des avonds verstoppen kon, en waarachter je een fonkelend sprookjesland kon denken. Tegen de berghellingen aan lagen er de rijstvelden, schuin boven elkaar, als de treden van een reusachtige trap. Langs die trap kwamen des nachts de feeën en kabouters uit het sprookjesland afdwalen naar het land der mensen. Was er in Holland niets van dit alles? ¹⁵⁹

We lezen hier dat Riet somber wordt van het Nederlandse landschap en dat ze (met heimwee) terugdenkt aan het landschap van Indonesië. Met de vragen die ze bovendien stelt, laat Riet nog extra blijken dat ze zelf niet bekend is met het Nederlandse landschap. Deze passage kan op twee manieren worden gelezen. Bij de eerste lezing van de passage wordt niet Riet gepresenteerd als anders, of 'de ander', maar Nederland. We lezen immers hoe zij Nederland ervaart. Bij de tweede lezing wordt de nadruk gelegd op Riet zelf. Doordat zij Nederland op een bepaalde manier ervaart, wordt omgekeerd niet alleen Nederland, maar ook zichzelf als vreemde gepresenteerd; namelijk als

¹⁵⁶ Eva Ersebeek, 79.

¹⁵⁷ Ibid., 83.

¹⁵⁸ Ibid., 117.

¹⁵⁹ Els Ersebeek, *Eindelijk thuis*, Uitgeverij De Sleutel: Haarlem, 1953, 13-14.

‘de ander’, als een meisje dat zich in Nederland niet thuis voelt en heimwee heeft naar haar land van herkomst. Ook in de volgende passages lezen we dat Riet zich niet prettig voelt in Nederland:

Zij voelde zich inderdaad als was ze een gevangenis binnengebracht. Holland was zo klein, had men haar altijd verteld.¹⁶⁰

‘En dit is Hollewijk!’ kondigde vader even later aan. ‘Wat een oude boel!’ dacht Rietje met schrik. Want langs de brede straat, waar de auto nu door reed, zag ouderwetse huizen scheef tegen elkaar geleund staan. Zo heel anders als in Indonesië. Daar had men lichte, ruime woningen, met open veranda’s. Hier waren het allemaal ondoordringbare stenen muren. Alle ramen potdicht en bovendien zorgvuldig afgedekt door gordijntjes. Zou het huis van oma ook zo zijn.. Opnieuw kreeg Rietje dat gevangenisidee.¹⁶¹

Opvallend aan deze ruimtelijke omschrijvingen, is dat Riet twee keer het gevangenisgevoel ervaart. In eerste instantie krijgt ze dat gevoel bij Nederland als klein landje en in het tweede geval krijgt ze dit gevoel wanneer ze kijkt naar de huisjes in Hollewijk. Wanneer Riet echter aankomt bij het huis waar zij en haar familie zullen verblijven, lezen we dat ze enigszins opgelucht is over wat ze aantreft.

Als je ergens aan kwam, had je meteen zwarte handen van smeerolie of drukinkt. Maar ze vond het toch wel een prettig idee, zo vóór binnen eigen muren te kunnen ronddwalen. Vooral op de regenachtige en winderige dagen, die spoedig begonnen los te komen. De herfst zette door. En dat sombere, vochtige weer deed er naar verlangen, rustig in huis te blijven, veilig onder dak.¹⁶²

Deze omschrijving presenteert een beeld van Riet als meisje dat het huis waar ze verblijft begint te ervaren als prettige, veilige plek. Vooral de drukkerij, die aan het huis verbonden is, roept een prettig gevoel bij haar op. In de loop van het verhaal blijkt dat Riet ook steeds meer begint te wennen aan het klimaat van Nederland. Ze krijgt zelfs waardering voor bepaalde aspecten die aan het weer en het klimaat zijn verbonden.

Binnenshuis was het helder licht nu door de weerschijn van de sneeuw. Rietje vond het prettig voor de ramen te staan kijken naar al die donzige witheid op straten en daken en de wollige grijze lucht daarboven. Net alsof de hele stad zich knus had opgerold in een reusachtig winternest, dat rondom was dichtgestopt met voering van dikke watten.¹⁶³

Rietje begon de winterkou te waarderen. Je kon zo heerlijk ruim ademen in de harde vrieslucht. De adem wolke als stoom uit je mond.¹⁶⁴

Het beeld dat via deze passages van Riet wordt gepresenteerd is dat van een meisje dat waardering krijgt voor de koude winter in Nederland. Ze vindt de sneeuw prettig en mooi, wat er ook voor zorgt dat ze Hollewijk mooi(er) vindt. Ook lichamelijk ervaart ze de kou als prettig, zoals blijkt uit de omschrijving van het ademen in de vrieslucht. Het beeld van Riet als een ‘gewoon’ meisje, dat gewend is geraakt aan de (winterse) omgeving.

Naast de beschrijvingen van ruimtes vanuit de focalisatie van Riet, wordt in de volgende passage via de focalisatie van andere personages een beeld van Riet gepresenteerd. Namelijk wanneer een aantal klasgenootjes, waaronder Dientje Terwille en Willy Moes, ingaan op het thuisland van Riet:

¹⁶⁰ Ibid., 25.

¹⁶¹ Ibid., 26.

¹⁶² Ibid., 32.

¹⁶³ Eva Ersebeek, 80.

¹⁶⁴ Ibid., 81.

‘Zeg, jij komt uit het apenland he?’ ‘Malle aap!’ ‘Zeg,’ vroeg ze spottend: ‘heb je apen meegenomen uit het apenland?’ ¹⁶⁵

In deze passage wordt Riet, vanwege haar afkomst, vergeleken met een aap. Kennelijk ervaren de klasgenootjes Indonesië als een apenland. Riet wordt hier denigrerend toegesproken; ze wordt gelijkgesteld aan een dier, een aap. Ze wordt hier dus gepresenteerd als een meisje dat door Dientje en Willy als ‘anders’ wordt ervaren; als ‘de ander’. Echter weet de lezer wel beter en leveren deze passages (vooral) ook een beeld van Dientje en Willy als (onnozele) pestkoppen.

Het beeld van Riet dat middels ruimtelijke beschrijvingen in het verhaal naar voren wordt gebracht, loopt uiteen. Enerzijds wordt ze gepresenteerd als ‘de ander’, vanwege het feit dat ze zich niet prettig voelt in Nederland, heimwee heeft naar Indonesië en door twee klasgenootjes wordt vergeleken met een aap. Anderzijds wordt Riet gepresenteerd als een ‘gewoon’ meisje, dat moet wennen aan haar nieuwe omgeving. Vanuit deze invalshoek wordt vooral Nederland, vanuit de focalisatie van Riet, gepresenteerd als vreemd en anders.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van ‘de ander’ wordt gepresenteerd

Bij het lezen van *Eindelijk thuis* valt op dat in het verhaal, naast de ruimtelijke beschrijvingen, eveneens veel aandacht wordt besteed aan de weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van Riet wordt gepresenteerd. Zo krijgen we bijvoorbeeld via de focalisatie van Riet inzicht in het gedrag van de meisjes uit haar klas, tijdens haar eerste schooldag en het gevoel dat ze daarbij ervaart:

Ze bemerkte al dadelijk hoe de andere meisjes van de klas haar op een afstand hielden. Tijdens het speelkwartiertje stond ze vrijwel alleen. Juultje Keperom, naast wie ze op een der achterste banken in de klas een plaatsje gekregen had, was de eerste minuten uit nieuwsgierigheid bij haar in de buurt gebleven. Rietje bemerkte wel, dat de anderen over haar stonden te praten. Want nu en dan werd er in haar richting gekeken, als naar iets wonderlijks. Het middelpunt van het troepje klasgenoten was een groot meisje met bazige manieren. In de klas had zij plaats op de bank vóór die van Rietje. Zij heette Dientje Terwille en scheen door de rest als de aanvoerster te worden beschouwd. ¹⁶⁶

Uit deze passage blijkt dat Riet door de andere klasgenootjes wordt buitengesloten en belachelijk wordt gemaakt. De klasgenootjes zien haar als iets wonderlijks. Riet wordt hier dus gepresenteerd als een meisje dat door haar klasgenootjes als ‘anders’ wordt gezien; als ‘de ander’. Maar ook via haar eigen gedrag wordt ze gepresenteerd als een meisje dat anders is dan haar klasgenootjes, zoals we lezen in de volgende passage:

Het werd Rietje te veel. Voordat ze het zelf wist, schoot haar hand uit naar het gezicht van de plaaggeest. Rietje schrok er van. Dat had ze helemaal niet bedoeld. ‘Kassian!’ zei ze goedgemeend. Dit Indische woord betekende ‘het spijt me’. Het werd echter verkeerd begrepen. ‘Ah ze scheldt óók nog!’ stoorde Dientje op. ¹⁶⁷

Als reactie op het voorval zegt Riet niet, in het Nederlands, ‘het spijt me’, maar in het Indonesisch ‘kassian’. Hieruit kunnen we opmaken dat Riet bekender en/of vertrouwder is met de Indonesische taal, dan met het Nederlands, waardoor ze als ‘de ander’ wordt gepresenteerd. In de volgende passage lezen we dat Riet de volgende gedachten heeft over haar klasgenootjes:

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid., 35-36.

¹⁶⁷ Eva Ersebeek, 37.

‘Maar ‘t was mijn schuld niet, mams!’ begon Rietje zich nu met vuur te verdedigen. ‘Die nare Hollandse kinderen noemden Indonesië het apenland. En ze dachten dat ‘kassian’ een scheldwoord was. Ik heb helemaal geen straf verdiend...’ ¹⁶⁸

Deze passage kan (opnieuw) op twee manieren worden gelezen. Bij de eerste lezing wordt Riet gepresenteerd als een meisje dat, vanwege haar Indonesische afkomst, door haar klasgenootjes niet wordt begrepen en die zichzelf ook niet als Hollandse ziet. Ze wordt gepresenteerd als een meisje dat ‘anders’ is; als ‘de ander’. Bij de tweede lezing wordt niet Riet als ‘de ander’ gepresenteerd, maar juist de (Hollandse) klasgenootjes. Riet ervaart juist hén namelijk als ‘de anderen’, die bovendien naar tegen haar doen. Toch blijkt uit de volgende reactie van Juultje Keperom dat niet alle klasgenootjes naar gedrag tegenover Riet vertonen:

‘Ach, ze huilt!’ zei Juultje medelijdend. Meteen nam ze de verdediging van ‘haar buurtje’ op zich door te verklaren: ‘Willy Moes is begonnen, juffrouw!’

‘Ik ben je vriendinnetje, zeg!’ Hoorde Rietje zich door Juultje Keperom toefluisteren. ¹⁶⁹

Hier lezen we dat Riet door Juultje niet alleen wordt gezien als een meisje naast wie ze in de klas zit, maar ook als haar vriendinnetje. Het beeld dat hier van Riet wordt gepresenteerd is dat van een ‘gewoon’ meisje, waar Juultje voor opkomt. Riet wordt hier dus niet als anders of als ‘de ander’ gepresenteerd.

Later lezen we dat ook Willy een andere houding tegenover Riet heeft aangenomen:

‘Zeg eh, vind je het niet erg meer..?’ vroeg Willy vluchtig bij het afscheid. ‘Erg? Wat..? O, nee, natuurlijk niet hoor,’ gaf Riet uit de grond van haar hart ten antwoord. Wanneer ze nu uit Hollewijk weg gingen zou er niemand meer zijn, die niet goed met haar was. ¹⁷⁰

Deze passage levert veel inzicht in het beeld dat van Riet wordt gepresenteerd. We lezen dat met Willy nu iedereen in Hollewijk prettig met Riet omgaat. Op deze manier wordt Riet gepresenteerd als een ‘gewoon’ meisje, dat zich niet langer meer onplezierig voelt, maar dat haar plekje (in de klas) in Hollewijk heeft veroverd en daar blij mee is.

Via de weergave van gedachten en gedrag is het beeld dat van Riet wordt gepresenteerd als volgt. Enerzijds wordt ze, zowel via haar eigen gedachten en gedrag als via de gedachten en het gedrag van andere personages gepresenteerd als een meisje dat ‘anders’ is; als ‘de ander’. Ze kiest er, bewust of onbewust, voor om Indonesisch te spreken in plaats van Nederlands, haar klasgenootjes zien haar vanwege haar afkomst als iets wonderlijks en ze wordt uitgescholden voor ‘aap’. Anderzijds worden vanuit de focalisatie van Riet juist haar klasgenootjes gepresenteerd als ‘de anderen’. Zo noemt ze hen ‘die nare Hollandse kinderen’. Wanneer we deze twee ‘mogelijkheden’ echter samenvoegen kunnen we stellen dat het beeld dat van Riet wordt gepresenteerd vooral het beeld is van Riet als een ‘gewoon’ meisje, dat nieuw is in de klas en om deze reden het eerst zwaar te verduren heeft, maar die later door haar klasgenootjes wordt geaccepteerd en vrienden maakt. Eerst wordt ze door de klasgenootjes (en door haarzelf) gezien als ‘de ander’, maar later is ze ‘gewoon’ Riet.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect is het beeld van Riet dat in *Eindelijk thuis* wordt gepresenteerd tweeledig. Enerzijds kan men concluderen dat Riet wordt gepresenteerd als ‘de ander’. Ze wordt door haar klasgenootjes buitengesloten en uitgescholden voor ‘aap’, ze is niet

¹⁶⁸ Ibid., 39.

¹⁶⁹ Eva Ersebeek, 41.

¹⁷⁰ Eva Ersebeek, 162-163.

bekend met de Hollandse viering van Sinterklaas, ze kent ijs alleen als lekkernij en ze is bang voor schaatsen. Bovendien wordt in een aantal passages naar voren gebracht dat Riet het Nederlandse landschap en Hollewijk niet mooi vindt en dat ze heimwee heeft naar Indonesië.

Anderzijds kan men ook een andere conclusie trekken. In dit geval wordt Riet gepresenteerd als een 'gewoon' meisje, dat net is verhuisd naar een stadje in een ander land en dat om deze reden erg moet wennen aan haar nieuwe omgeving. Dit sluit aan bij het gegeven dat het verhaal voornamelijk wordt verteld vanuit de focalisatie van Riet, en dat zij, aangekomen in haar nieuwe omgeving alles (juist) ervaart als anders; Nederland wordt gepresenteerd als 'anders' en haar nieuwe klasgenootjes worden gepresenteerd als 'de anderen'. Daarnaast valt bij de bespreking van het uiterlijk voorkomen op, dat Riet wat betreft dit aspect niet anders is dan haar omgeving; ze heeft geen donkere huid en/of donker/zwart haar. Integendeel, ze is een meisje met blond haar, rode strikken en een wipneusje. Dit gegeven, in combinatie met de focalisatie, zorgt er voor dat het aannemelijker is dat Riet niet zo zeer als 'de ander' wordt gepresenteerd, maar als een 'gewoon' meisje dat moet wennen aan haar nieuwe omgeving.

Annie van Vliet-Ligthart Schenk – *Sonnie de negerjongen* (1965)

In *Sonnie de negerjongen* maakt de lezer kennis met de familie Dolderman. Het verhaal begint met oma en opa Dolderman, die in Haastrecht op een klein boerderijtje wonen, waar ze een mooie tuin hebben met groentes en tal van dieren.

Hans Dolderman is de kleinzoon, die met zijn ouders in Zwolle woont. Hans heeft geen (bloed)eigen broertjes of zusjes, maar hij heeft Sonnie. Sonnie is zijn geadopteerde broertje, afkomstig uit Afrika, die dezelfde leeftijd heeft als Hans. Het verhaal is een lieflijk verhaal over de twee jongens die zowel bij opa en oma Dolderman als bij hun ouders allerlei avonturen beleven. Eén van de avonturen van Hans en Sonnie beleven ze met de jonge hond Kastor, die oma en opa Dolderman hadden gekregen nadat ze de moederhond in hun schuurtje vonden.

Naast de avonturen die Hans en Sonnie beleven, doen de jongens allebei goed hun best op school, waardoor ze voor hun mooie rapport als beloning van hun ouders een piano krijgen.

Wanneer vader en moeder Dolderman 12,5 jaar getrouwd zijn is er een groot feest waarbij Hans en Sonnie samen een zelfverzonnen vers oplezen.

In de klas zijn Hans en Sonnie allebei erg geliefd en worden ze door hun klasgenootjes gewaardeerd. Zo komt bijvoorbeeld de hele schoolklas een fruitmand brengen, wanneer Sonnie thuis ziek op bed ligt. Tenslotte mag Sonnie tijdens het Kerstfeest in de kerk van de juf op de piano spelen, iets wat een bijzondere ervaring is voor Sonnie.

Algemene analyse

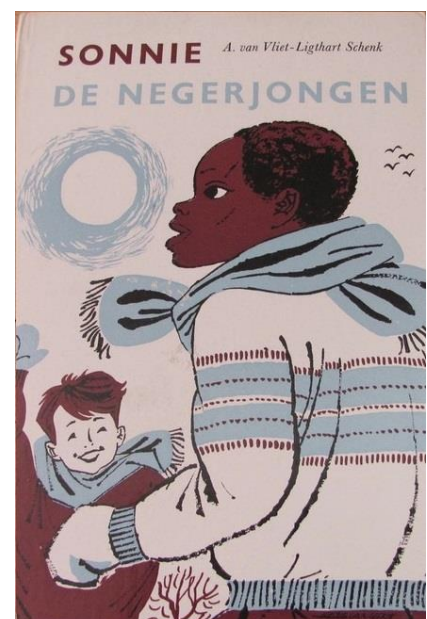
Uit de samenvatting van *Sonnie de negerjongen* blijkt dat het verhaal, zoals reeds vermeld, draait om de belevenissen van Hans en Sonnie. Hans en Sonnie zijn in het verhaal dan ook de hoofdpersonages, om wie alles draait.

Het verhaal wordt voornamelijk verteld via vertellerstekst, waarbij sprake is van focalisaties van Sonnie en Hans. De titel van het verhaal *Sonnie de negerjongen* doet vermoeden dat Sonnie in het verhaal wordt gepresenteerd als 'de ander'. De titel had immers ook *Sonnie* of *Hans en Sonnie* kunnen luiden. Maar omdat Sonnie extra wordt aangeduid met de term negerjongen, wordt hij gepresenteerd als een jongen die anders is; niet een 'gewone' jongen maar een negerjongen. De analyse naar het beeld van 'de ander' zal duidelijk maken of Sonnie inderdaad in het verhaal naar voren wordt gebracht als 'de ander' en wat het beeld is dat van 'de ander' in *Sonnie de negerjongen* wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen van 'de ander'

Op de kaft van het boek is een afbeelding van de hand van Kees van Lent te zien waarin hij het volgende uiterlijk voorkomen van Hans en Sonnie heeft getekend: Sonnie is een donkergekleurde jongen, met kort, zwart kroeshaar, grote bruine ogen en volle lippen. Hij draagt een wit-blauw gestreepte trui met om zijn hals een sjaal in dezelfde kleur blauw. Verder draagt Sonnie witte wanten aan zijn handen. Tegenover Sonnie is Hans afgebeeld. Hans is een blanke jongen, met donkerblond haar. Hans draagt een rode trui en, net als Sonnie, een blauwe sjaal en wanten. We zien hoe Hans op de afbeelding vrolijk lacht en zwaait naar Sonnie.

In deze afbeelding valt een aantal dingen op, met betrekking tot het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd. We zien een contrast tussen de donkere huidskleur en het zwarte, korte kroeshaar van Sonnie tegenover de blanke huid en bruine haren van Hans. In dit opzicht verschilt Sonnie van Hans; hij heeft

een afwijkend, donker uiterlijk. Sonnie wordt vanwege dit kenmerk in deze afbeelding gepresenteerd als anders, als 'de ander'. Wat betreft de kleding echter, hebben de jongens vergelijkbare, winterse outfits aan. Tenslotte is de houding van Hans tegenover Sonnie vrolijk. Uit het lachen en zwaaien van Hans kunnen we opmaken dat hij blij is om Sonnie te zien. Op grond hiervan wordt Sonnie in deze afbeelding wat betreft zijn afwijkende uiterlijk voorkomen gepresenteerd als 'de ander', maar wordt hij als persoon gepresenteerd als een bekende van Hans. In de volgende passages wordt het uiterlijk voorkomen van Sonnie, naast Hans, als volgt beschreven:

Sonnie heet hij. Het is een negerjongen. Hij is ook zeven jaar, net als Hans. En hij heeft een donker gezicht en zwarte krulletjes.¹⁷¹

De mensen op het perron kijken naar de jongens. Naar Sonnie met zijn zwarte krullen en naar Hans met zijn blonde haar.¹⁷²

Oma tuurt en tuurt. Ja, nu ziet ze allemaal stipjes. En die stipjes worden hoe langer hoe groter. Nu weet ze het zeker. Ze zijn het hoor! Ze ziet Hans met zijn blonde haar. Ze ziet Sonnie met zijn zwarte krullen.¹⁷³

In deze passages wordt Sonnie gepresenteerd als een jongen met een donker gezicht en zwarte krullen. Bovendien wordt in de laatste twee passages ingegaan op het contrast tussen Hans en Sonnie, als het gaat om hun uiterlijk voorkomen; Hans met blond haar en Sonnie met zwarte krullen. Dit contrast zorgt ervoor dat Hans en Sonnie op het perron de aandacht trekken van andere mensen en dat oma het tweetal al van een afstand herkent. Het is dan ook vooral dit contrast dat in de passages centraal staat, Sonnie wordt gepresenteerd als anders dan Hans, als 'de ander' vanwege zijn donkere huidskleur en zwarte haar. Dat Sonnie een donkere huid heeft en zwart haar wordt verder niet zo zeer als 'anders' of als bijzonder beschouwd. Dit is in de volgende passage echter wel het geval:

En Anneke denkt: 'Ik heb nog nooit zo'n zwart gezicht en zulke zwarte handen gezien. En toch zijn ze niet vuil.'¹⁷⁴

We lezen in deze passage dat Anneke de donkere huid van Sonnie als iets nieuws en bijzonders ervaart, iets wat ze nog niet eerder heeft gezien. Daarnaast wordt door Anneke ook een verband gelegd tussen de donkere huid en hygiëne. Anneke laat blijken zelf alleen bekend te zijn met 'zwarte handen', wanneer ze deze niet heeft gewassen, nadat deze, bijvoorbeeld tijdens het buitenspelen, bedekt zijn geraakt met een laag (zwarte) viezigheid. Uit haar observatie laat ze echter blijken zich er van bewust te zijn dat dit niet het geval is bij de handen van Sonnie. Zijn handen zijn niet vies, maar hebben van nature deze kleur. Ze associeert de handen van Sonnie dus niet als vies/vuil. Het levert een beeld van Sonnie als een jongen die, vanwege zijn afwijkende donkere huidskleur, wordt beschouwd als anders; als 'de ander', maar die om dit kenmerk niet als vies of onrein wordt beschouwd. Later wordt nogmaals ingegaan op de donkere huidskleur van Sonnie. Hierbij wordt benadrukt hoé donker zijn huid wel niet is.

Sonnie krijgt er een kleur van, maar dat kun je niet zien. Het komt omdat Sonnies wangen zo donker zijn.¹⁷⁵

Waar de wangen van een persoon met een blanke huid in sommige situaties een rode kleur kunnen krijgen, is dit niet het geval bij Sonnie. Door zijn donkere huid kan men geen rode kleur bespeuren. Sonnie wordt hier dus gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die een afwijkend, donkere huid

¹⁷¹ Annie van Vliet-Ligthart Schenk, *Sonnie de negerjongen*, Delft: W.D. Meinema, 1965, 8.

¹⁷² Ibid., 18.

¹⁷³ Ibid., 20.

¹⁷⁴ Ibid., 25.

¹⁷⁵ Annie van Vliet-Ligthart Schenk, 52.

heeft, waarbij je zelfs niet kunt zien of hij 'een rode kleur krijgt' of niet.

Op basis van de bespreking van het uiterlijk voorkomen is het beeld dat van Sonnie wordt gepresenteerd als volgt. Met zijn donkere huid en zwarte haar, wordt Sonnie gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die vanwege dit gegeven afwijkt van zijn omgeving. De manier waarop de donkere huidskleur van Sonnie wordt beschreven is neutraal, er wordt wel aandacht aan besteed, maar niet op een negatieve manier. Zo wordt door Anneke zijn uiterlijk voorkomen wel ervaren als iets nieuws en bijzonders, maar niet als iets engs of vuils.

2. Cultuur

Naast de uiterlijke beschrijvingen, levert ook het thema cultuur inzicht in wie in *Sonnie de negerjongen* 'de ander' is en hoe deze wordt gepresenteerd. In het boek wordt veel aandacht besteed aan de (positieve) waarde van het christelijke geloof. Zo wordt het christelijke geloof aangehaald als reden om rechtvaardig met elkaar om te gaan, zoals we lezen in de volgende passages:

Juf zei: 'Sonnie hoort voortaan bij ons. Wij moeten veel van elkaar houden. Dat wil de Here Jezus ook. Hij wil voor alle kinderen een Vader zijn, of ze zwart zijn, of bruin, of geel of blank.' Juffrouw heeft daarvan een versje geleerd aan de kinderen.

Kind'ren van één Vader, reikt elkaar de hand;
waar we mogen wonen, in wat streek of land,
hoe we mogen spreken, in wat tong of taal,
Kind'ren van één Vader, zijn we allemaal.¹⁷⁶

Waar in het verhaal de omgang met Sonnie centraal staat, wijst de inhoud van het vers op de morele boodschap die zowel aan de personages (de klasgenootjes) als aan de lezer wordt voorgehouden. Hoewel Sonnie hier, in de woorden van de juf, wordt gepresenteerd als 'de ander', vanwege zijn andere, afwijkende huidskleur heeft, wordt hij toch gepresenteerd als een jongen die er bij hoort. Een jongen die niet anders is dan een blanke jongen, zoals dit ook wordt benadrukt vanuit het christelijke geloof. Later lezen we dat Sonnie en Hans zelf ook gelovig zijn.

Hans en Sonnie moeten naar bed. Het is laat geworden. De jongens vouwen hun handen en sluiten hun ogen.

Vader, nu de dag voorbij is,
zeg ik heel stil, dank U wel,
voor wat prettig, mooi en goed was
thuis, op het feest en bij mijn spel.
Help mij morgen meer nog denken
aan wat Jezus van mij wil.
Dan ga ik nu rustig slapen,
Vader, als uw kindje, stil. Amen.

Dan wordt het stil in de slaapkamer. 'Welterusten Sonnie.' 'Welterusten Hans.'¹⁷⁷

Sonnie wordt in deze passages gepresenteerd als een christelijke jongen, die, net als Hans, bidt voor het slapengaan. Hij wordt hier niet gepresenteerd als 'de ander', maar juist als een jongen die zich hetzelfde gedraagt als Hans. Dit lezen we ook in de volgende passages, waarin wordt ingegaan op de viering van het Kerstfeest.

Bij Sonnie en Hans staat ook een boompje. Het ziet er prachtig uit. Maar Hans en Sonnie weten wel, dat je ook kerstfeest kunt vieren zonder dat boompje. Het is niet het feest van de kerstboom, maar van het Kindje Jezus

¹⁷⁶ Ibid., 9.

¹⁷⁷ Annie van Vliet-Ligthart Schenk, 41.

dat geboren is. En als je die mooie schitterende lichtjes ziet, dan moet je daar wel aan denken. Van die lichtjes die branden hebben Hans en Sonnie ook een versje geleerd.

Jezus zegt, dat Hij hier van ons verwacht,
dat wij zijn als kaarsjes brandend in de nacht.
En Hij wenst dat ieder tot zijn ere schijn,
jij in jouw klein hoekje en ik in 't mijn.¹⁷⁸

Ook hier wordt Sonnie gepresenteerd als een gelijke van Hans. Hij is (net als Hans) een christelijke jongen die een christelijk versje kent en die bovendien kennis heeft van het verhaal dat aan het Kerstfeest verbonden is. Ten slotte wordt aan het eind van het verhaal tijdens de viering van het Kerstfeest opnieuw een morele boodschap aan de lezer voorgehouden. Deze luidt als volgt:

Het is Kerstfeest. Kerstfeest voor iedereen. Ook voor Sonnie de negerjongen. Wat fijn, dat hij er ook bij is. De Here Jezus is op de aarde gekomen. Voor bruine mensen, blanke mensen, gele en zwarte mensen. Hij vraagt niet: 'Welke kleur heb jij?' Hij vraagt: 'Wil je veel van mij houden? Wil je mijn kind zijn? Dan wil ik jouw Vader zijn.' Dat betekent: 'Ik wil voor je zorgen. Zal je dan lief zijn en gehoorzaam? Zal je lief zijn voor de andere kinderen? Voor ALLE andere kinderen?'¹⁷⁹

De strekking en/of boodschap van deze woorden heeft vooral betrekking op de huidskleur van de mensen. In God's ogen maakt het immers niet uit welke huidskleur iemand heeft: iedereen is een kind van God en Jezus is voor alle mensen op de aarde gekomen, dus ook voor Sonnie. Het beeld dat hiermee naar voren gebracht wordt is (opnieuw) dat Sonnie, ondanks zijn afwijkende, donkere huidskleur, evengoed een kind van God is. Daarnaast wordt in bovenstaande passage indirect een verzoek gedaan aan de lezer (en de personages). Namelijk of men lief wil zijn voor elkaar, en of men dezelfde houding wil aannemen tegenover alle kinderen/mensen als God; dat men even lief is voor iemand met een donkere huidskleur als voor iemand met een blanke huid. Om dit verzoek extra te benadrukken is het woord 'alle' in blokletters geschreven. Op deze manier wordt Sonnie dus ook gepresenteerd als iemand die op dezelfde manier behandeld dient te worden als alle andere kinderen; op een lieve manier/met liefde.

Uit bovenstaande wordt duidelijk dat het christelijke geloof als een rode draad door het boek loopt en dat het een belangrijke rol speelt bij het beeld dat van Sonnie in *Sonnie de negerjongen* wordt gepresenteerd. Het christelijke geloof speelt hierbij als het ware een dubbele rol. Aan de ene kant zorgt het feit dat Sonnie (net als Hans) christelijk wordt opgevoed ervoor dat het een positief beeld is dat van Sonnie wordt gepresenteerd. Hij heeft weliswaar een donkere huid, maar is wel een (goede) christelijke jongen. Aan de andere kant wordt het christelijke geloof als het ware ingezet als 'aanleiding' waaruit blijkt dat men Sonnie als gelijke moet behandelen.

3. Ruimte

In *Sonnie de negerjongen* wordt weinig aandacht besteed aan de presentatie van de ruimte. Enkel in de volgende drie passages draagt de presentatie van de ruimte bij aan het beeld dat van Sonnie wordt gepresenteerd.

Sonnie is nog maar kort in Nederland. Hij heeft gewoond in een land hier ver vandaan, in Afrika.¹⁸⁰

In het land van Sonnie praten de mensen anders dan in Nederland.¹⁸¹

¹⁷⁸ Ibid., 57.

¹⁷⁹ Ibid., 59.

¹⁸⁰ Ibid., 8.

¹⁸¹ Ibid., 9.

In het land waar Sonnie vandaan komt, zijn de zwarte mensen en de blanke mensen geen goede vrienden.¹⁸²

In deze passages wordt ingegaan op het land van herkomst van Sonnie; Afrika. Het feit dat Sonnie uit dit verre land komt, waar de situatie niet prettig/veilig was, kan worden gezien als de reden van de komst van Sonnie in Nederland, de reden van zijn adoptie. Sonnie wordt in deze ruimtelijke beschrijvingen gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die uit een ander, ver land komt, waar men geen Nederlands spreekt en waar de verstandhouding tussen blanke en donkere mensen niet goed is.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd

In *Sonnie de negerjongen* wordt meerdere keren aandacht besteed aan de manier waarop over Sonnie wordt gedacht en de manier waarop met Sonnie wordt omgegaan en/of de manier waarop Sonnie zich gedraagt. Bijvoorbeeld in de volgende passage, waarin wordt ingegaan op de gedachten die de kinderen hebben wanneer Sonnie bij hen in de klas komt:

De eerste keer keken de kinderen wel vreemd op. Een negerjongen in de klas is niet gewoon.¹⁸³

In deze passage wordt duidelijk gemaakt dat de komst van Sonnie in de klas niet wordt beschouwd als de normaalste zaak van de wereld, maar als iets bijzonders, iets ongewoons. Sonnie wordt hier dus gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die, vanwege zijn afkomst, wordt gezien als een bijzondere, nieuwe klasgenoot. Daarnaast kunnen we opmerken dat Sonnie weliswaar als vreemd, als 'de ander' wordt gepresenteerd, maar dat de manier waarop dit gedaan wordt verder neutraal is. De kinderen vinden de komst van Sonnie in hun klas weliswaar bijzonder, maar ze beschouwen hem niet als 'eng' of stom. Integendeel, de juf en de klasgenootjes missen Sonnie in de klas, wanneer hij ziek is.

En de juffrouw op school vindt het ongezellig, nu Sonnie er niet is. Elke dag vraagt ze: 'Hoe gaat het met onze Sonnie? Heeft hij nog steeds koorts?' De kinderen brengen allemaal fruit voor hem mee. Karel heeft een appel. Joost een peer. Sietske een banaan. En Wineke een sinaasappel. De juf heeft een fruitschaal op de tafel gezet. Daar ligt al het fruit op. Telkens komt er meer bij. Allemaal voor de zieke Sonnie. Ze houden allemaal veel van Sonnie, de negerjongen.¹⁸⁴

We lezen hier dat Sonnie wordt beschouwd als onderdeel van de groep, hij wordt 'onze Sonnie' genoemd. Wanneer we dit gedrag koppelen aan de eerder besproken, christelijke morele boodschappen, zien we dat de boodschappen hier in de praktijk worden gebracht: de juf en de kinderen zijn lief voor alle kinderen; dus ook voor Sonnie. Het beeld dat hiermee van Sonnie wordt gepresenteerd is dat van een jongen die lief wordt gevonden en die bovendien wordt gezien als volwaardig klasgenoot, die wordt gemist wanneer hij ziek is en niet aanwezig kan zijn. Hij wordt hier dus niet gepresenteerd als 'de ander' of als iemand die 'buiten de groep valt'. Ook op basis van de weergave van het gedrag van Sonnie wordt een beeld van hem gepresenteerd:

Ze weten niet, dat Hans en Sonnie het ook druk hebben. De jongens werken hard voor hun rapport. Ze willen graag allebei mooie cijfers hebben.¹⁸⁵

In deze passage wordt Sonnie gepresenteerd als een jongen die, net als Hans, hard werkt om goede cijfers te halen.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid., 9.

¹⁸⁴ Ibid., 52.

¹⁸⁵ Annie van Vliet-Ligthart Schenk, 17.

Het beeld van Sonnie dat via de weergave van gedachten en gedrag van de personages naar voren wordt gebracht is vooral dat van een 'gewone', intelligente jongen, die niet onderdoet voor Hans. Alleen bij de eerste ontmoeting met de klasgenootjes wordt Sonnie gepresenteerd als vreemd en bijzonder; als 'de ander', maar even later lezen we dat hij volledig onderdeel uitmaakt van de klas en dat de juf en zijn klasgenootjes van hem houden. Een positief beeld dus.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect kunnen we concluderen dat het beeld dat in het verhaal van Sonnie wordt gepresenteerd tweeledig is. Enerzijds wordt Sonnie gepresenteerd als 'de ander', als een jongen met een afwijkend, donker uiterlijk, die afkomstig is uit Afrika. Anderzijds wordt Sonnie juist gepresenteerd als een jongen die (ondanks zijn afwijkende uiterlijk en afkomst) niet anders is, maar er bij hoort. We lezen dat hij een christelijke jongen is, die goed kan leren en op school gemist wordt wanneer hij er niet is. De reden voor dit tweeledige beeld dat van Sonnie wordt gepresenteerd kan verklaard worden door het gegeven dat het christelijke geloof een rode draad speelt in het verhaal. De christelijke tekstjes die worden aangehaald zijn morele boodschappen, waarin wordt benadrukt dat een jongen als Sonnie, met een donkere huid en afkomstig uit een ander land, net zo moet worden behandeld als elk ander (blank) kind.

Mia Bruyn- Ouwehand – *Marieke en haar vriendje* (1959)

In *Marieke en haar vriendje* schrijft Mia Bruyn-Ouwehand over een meisje, Marieke, dat voor het eerst in contact komt met een donkergekleurd jongetje, Hans.

Op een dag komt de juf van Marieke de klas binnen met een nieuw jongetje, Hans. Hans blijkt een jongetje te zijn met een donkere huid en zwart haar. Hij is erg verlegen. Marieke is erg nieuwsgierig naar het nieuwe, donkergekleurde klasgenootje, en ze hoopt dan ook dat hij naast Marieke komt zitten. En dat gebeurt. Marieke en Hans maken kennis met elkaar en Marieke vindt Hans erg aardig.

Na schooltijd, wanneer Marieke naar huis moet, loopt ze expres erg langzaam. Ze weet namelijk dat Hans achter haar loopt en ze wil graag weten waar Hans woont. Omdat ze zo langzaam loopt, gebeurt waar ze op gehoopt had; Hans haalt haar in en vraagt, eenmaal bij zijn huis aangekomen, of Marieke met hem mee naar binnen wil. Dat wil Marieke wel. Eenmaal in het huis maakt Marieke kennis met de familie van Hans en valt ze van de ene in de andere verbazing. Zo woont Hans niet bij zijn ouders, maar bij zijn tante en zijn nichtjes en neefjes. De tante van Hans vertelt aan Marieke dat ze met de boot naar Nederland zijn gekomen, omdat er in hun thuisland geen goed onderwijs was. Marieke vindt het grappig dat de familie van donkergekleurde mensen een volkomen witte kat heeft. Maar wat Hans en zijn familie grappig vinden, is hoe heet Marieke de soep vindt, die ze van de tante aangeboden krijgt. Na deze middag, gaat Marieke weer snel naar huis.

Eenmaal thuis vertelt Marieke honderduit aan haar moeder over haar nieuwe vriendje. De moeder van Marieke is nu ook wel nieuwsgierig geworden naar Hans, en ze zegt dat Hans de volgende keer ook wel bij Marieke thuis mag komen spelen.

Algemene analyse

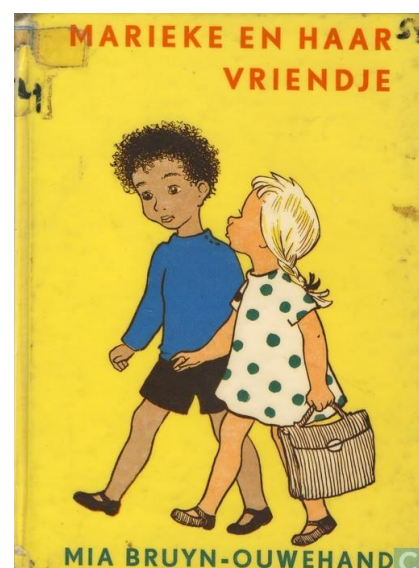
In het verhaal is Marieke het hoofdpersonage. Vanuit haar standpunt worden de meeste passages gezien en vrijwel alle gebeurtenissen in het verhaal draaien om haar. We lezen hoe Marieke reageert op – en omgaat met – Hans.

Deze ontmoeting en omgang van Marieke met Hans wordt voornamelijk verteld via vertellerstekst, met focalisaties van Marieke en Hans. De verwachting is dat Hans in het verhaal wordt gepresenteerd als ‘de ander’. Hij wordt immers door Marieke (en haar klasgenootjes) ervaren als nieuw en anders. Uit de analyse zal blijken of dit ook inderdaad het geval is en zal tevens blijken welk beeld er van ‘de ander’ in *Marieke en haar vriendje* wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen van ‘de ander’

De eerste presentatie van het uiterlijk voorkomen van Hans is te zien in de afbeelding op de kaft van het boek: Hans is een jongen met een donkergekleurde huid en zwarte krulletjes. Hij draagt een korte, zwarte broek, een lichtblauw truitje en nette, zwarte schoenen. Naast hem loopt een meisje, Marieke, met een blanke huid en blond haar dat ze in vlechtjes draagt. Marieke heeft een wit jurkje aan met donkergroene stippen en eveneens nette, zwarte schoentjes. Verder draagt Marieke een schoeltas. Het gezichtje van Marieke is niet duidelijk te zien, omdat Marieke naar Hans kijkt.

Met betrekking tot het beeld dat van Hans wordt gepresenteerd, valt het volgende op. Ten eerste de houding van Hans en Marieke. We zien dat Marieke op een vriendschappelijke manier naast Hans loopt. Dit wijst er op dat Marieke Hans ziet als een bekende (jongen) en/of als een

vriendje. Hans wordt in dit opzicht dus niet gepresenteerd als 'de ander'. Ten tweede valt op dat Hans een donkere huidskleur heeft en zwarte krulletjes, wat een contrast vormt met de blanke huid en het blonde haar van Marieke. Wat betreft dit aspect van zijn uiterlijk voorkomen wordt Hans wel gepresenteerd als 'de ander', namelijk als een jongen met een afwijkende, donkere huidskleur. Tenslotte is de kleding die Hans draagt 'normaal', de kleding van een 'gewone' naar school gaande jongen. In de volgende passages wordt vanuit de focalisatie van Marieke ingegaan op het uiterlijk voorkomen en de houding van Hans wanneer hij voor het eerst naar zijn nieuwe school gaat.

Hij was erg verlegen. En hij was zwart. Hij zag er uit alsof hij zou gaan huilen. Lange oogharen had hij. Ze zagen er uit als pikzwarte franje. Marieke vond dat heel mooi. En toen zag ze zijn ogen. Grote zwarte ogen. Maar o, wat keken die bang. Zo bang, dat je er treurig van werd.¹⁸⁶

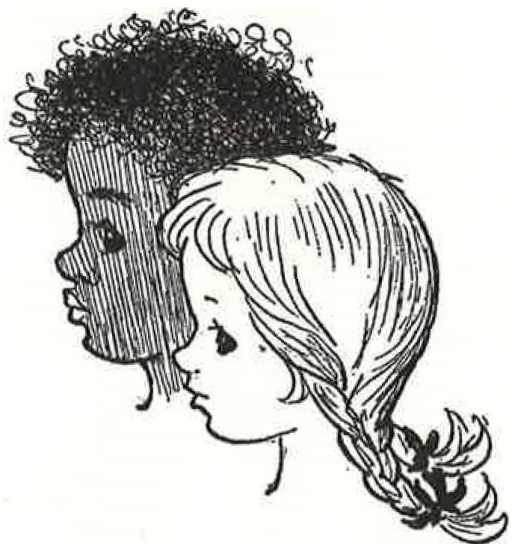
Hans wordt hier gepresenteerd als een jongen met een (zeer) donkere huid en met grote, zwarte ogen en lange wimpers die door Marieke erg mooi worden gevonden. Daarnaast wordt Hans omschreven als een verlegen jongen die bang om zich heen kijkt. Hans wordt hier dus gepresenteerd als 'de ander', als een verlegen jongen met een afwijkende donkere huid en ogen. De manier waarop Hans als 'de ander' wordt gepresenteerd is positief. Marieke ervaart het uiterlijk van Hans weliswaar als bijzonder, maar ze vindt bijvoorbeeld de lange wimpers en grote, zwarte ogen van hem juist mooi. Wanneer Marieke thuiskomt en aan haar moeder vertelt over Hans wordt zijn uiterlijk voorkomen als volgt door haar beschreven:

'Ik heb een nieuw vriendje. Hans heet hij.' 'En hij is zwart, helemaal zwart. Zijn schoenen, en zijn haar en zijn ogen. En zijn hele gezicht.' 'En zijn tanden, zijn die ook zwart?' 'Die zijn wit,' zegt Marieke. 'Die zijn juist heel erg wit.'¹⁸⁷

In deze passage valt op dat een aantal lichamelijke kenmerken van het uiterlijk voorkomen van Hans worden benadrukt, namelijk zijn donkere huidskleur, zijn zwarte haar, zijn donkere ogen en zijn witte tanden. Bovendien vergelijkt Marieke de huids- en haarkleur van Hans met de kleur van zijn schoenen. Hij wordt door Marieke gepresenteerd als één zwarte verschijning, met uitzondering van zijn tanden, die juist heel wit blijken te zijn. Hans wordt hier dus gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die van top tot teen 'zwart' is, met uitzondering van zijn (ontzettend) witte tanden.

Tenslotte is het boek op de laatste pagina voorzien van een afbeelding waarin opnieuw Marieke en Hans zijn afgebeeld. We zien een soort portret met daarop het hoofd van Marieke, met de blonde haren en achter/naast haar het hoofd van Hans, met zijn donkere huid en zwarte krullen.¹⁸⁸

Het beeld dat via deze afbeelding van Hans wordt gepresenteerd is tweeledig. Enerzijds wordt het contrast in huids- en haarkleur tussen Hans en Marieke nogmaals getoond, waardoor Hans wordt gepresenteerd als 'de ander', als een jongen met een afwijkend, donker uiterlijk. Anderzijds wordt via dit portret ook een lief beeld getoond, namelijk een beeld van Hans en Marieke als vriendjes, die dicht bij elkaar staan.

¹⁸⁶ Ibid., 3.

¹⁸⁷ Mia Bruyn- Ouwehand, 30.

¹⁸⁸ Ibid., 33.

Op grond van de bespreking van het uiterlijk voorkomen in *Marieke en haar vriendje* kan gesteld worden dat het beeld dat van Hans wordt gepresenteerd wat uiteenloopt. Aan de ene kant wordt Hans gepresenteerd als 'de ander', als een jongen met een donkere huid, grote ogen en zeer witte tanden. Aan de andere kant wordt Hans, naast deze uiterlijke kenmerken die er voor zorgen dat hij er anders uitziet dan zijn omgeving, ook gepresenteerd als een 'gewone' jongen, die het spannend/eng vindt op zijn eerste schooldag maar die later vriendjes wordt met Marieke.

2. Cultuur

Opvallend is dat in *Marieke en haar vriendje* geen aandacht wordt besteed aan religie of andere culturele zaken. Slechts in één passage wordt via het thema cultuur, of culturele identiteit, een beeld van Hans gepresenteerd, namelijk wanneer Marieke bij hem thuis gaat eten.

Ze krijgen rijst. Maar niet in borden. De tante schept rijst in kommen. Ze krijgt rijst met sju en groenten erdoor. Dat vindt ze wel vreemd, maar het smaakt erg lekker. Er zijn ook stukjes ei bij. Eieren in vieren gesneden. Ieder kind krijgt een vierde partje. Marieke haar keel wordt erg heet. Ze moet haar mond wijd open doen en een hele stroom koude lucht inzuigen. Zo heet is haar keel. Nu lachen allen om haar. De grote kinderen, de kleine en de tante. En Hans ook.¹⁸⁹

In deze passage lezen we dat Hans (en zijn familie) rijst anders eten dan Marieke gewend is. Marieke vindt het eten erg lekker, maar wel vreemd en heet. Hans en zijn familie hebben nergens last van, die vinden het grappig om te zien hoe heet Marieke het eten vindt. Het gerecht dat Marieke bij Hans eet, is waarschijnlijk Saoto-soep. Saoto-soep is van oorsprong een Indonesisch gerecht, maar het is ook in Suriname populair.¹⁹⁰ Indien we dit gegeven koppelen aan de beschrijving van het uiterlijk voorkomen van 'de ander' dan zou op grond van deze bevinding voorzichtig gesteld kunnen worden dat 'de ander' afkomstig is uit Suriname.

Hans wordt hier zodoende gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die andere, pittige gerechten eet en die, gezien het gerecht wat hier waarschijnlijk wordt omschreven in combinatie met zijn donkere huidskleur en zwarte krullen, mogelijk afkomstig is uit Suriname.

3. Ruimte

Waar in het verhaal weinig aandacht wordt besteed aan het thema cultuur, speelt de presentatie van de ruimte(s) wel een grote rol bij het beeld dat van Hans wordt gepresenteerd. Zo wordt bijvoorbeeld in de volgende passage een beschrijving gegeven van het land van herkomst van Hans wanneer deze in de les een woord niet (her)kent.

Hans komt toch immers uit een vreemd land. Als jullie in zijn land naar school gingen, wisten jullie ook allerlei dingen niet.¹⁹¹

In deze passage wordt vanuit de focalisatie van de juf ingegaan op het land van herkomst van Hans. Zij omschrijft dit als een vreemd land, waar men op school niet dezelfde dingen leert als in Nederland, wat (volgens haar) de verklaring levert voor het feit dat Hans in de les iets niet weet. Op deze manier wordt Hans gepresenteerd als 'de ander', als een jongen uit een vreemd land. Maar daarnaast wordt Hans vooral gepresenteerd als een jongen die niet dom is, maar als een jongen waarvan het begrijpelijk is dat hij iets niet weet, vanwege het land waarin hij is opgegroeid.

Naast deze ruimtelijke omschrijving, die betrekking heeft op het onderwijs in het land van herkomst van Hans, wordt in de volgende ruimtelijke omschrijvingen ingegaan op het klimaat:

¹⁸⁹ Ibid., 25.

¹⁹⁰ Recept Saoto-soep: <http://www.surinamcooking.com/saoto-soep/>

¹⁹¹ Mia Bruyn-Ouwehand, *Marieke en haar vriendje*, Den Haag: Van Goor Zonen, 1959, 9.

‘De reis naar jullie land.’ ‘Naar onze wereld?’ De grote kinderen lachen weer. ‘Uit welke wereld komen jullie dan?’ ‘Uit die daar,’ zegt Hans. En hij wijst naar de palmboom.¹⁹²
‘Is het daar warm?’ En Marieke wijst naar de palmboom. ‘O ja, heel warm. Daar lopen de mensen op blote voeten.’¹⁹³

Uit deze beschrijving, waarin Marieke en Hans vertellen over het land van herkomst van Hans, blijkt dat dit een warm, tropisch land is, waar palmbomen groeien en waar de mensen (vanwege de warmte) op blote voeten rondlopen. Daarnaast valt nog iets anders op aan deze beschrijving, namelijk welke benaming Marieke en Hans geven aan het land van herkomst van Hans. Ze noemen het namelijk een andere wereld. Door het land van herkomst van Hans als een andere wereld te beschouwen wordt Hans gepresenteerd als ‘de ander’, als een jongen uit een andere wereld. Maar niet alleen het land van herkomst van Hans wordt omschreven als een andere wereld. Wanneer Marieke bij Hans thuis is, omschrijft ze het huis als volgt:

Ze stapt over de drempel. In de gang ziet het er erg raar uit. Nergens een mat. Geen loper op de grond. Raar is dat.¹⁹⁴

De kamer is vol kinderen. En verder is hij leeg. Er staat een kist in het midden op de vloer en daar ligt een zeiltje over. Om de kist staan kleine bankjes. Kale houten bankjes. En van die stoeltjes waar de melkers op zitten in het weiland. De muren zijn kaal. Geen behang. Misschien waren ze eerst wit, maar nu zijn ze zwart van vuile vegen. De kinderen hebben er van alles op getekend. Poppetjes en paardjes en schepen. Die hebben ze ook gekleurd. Marieke vindt dat erg leuk. Ze wou wel, dat zij dat thuis ook mocht doen. Marieke vindt het een erg leuk huis. Wat zal je hier fijn kunnen spelen.¹⁹⁵

In deze passage wordt vanuit de focalisatie van Marieke het huis van Hans (en zijn familie) beschreven als heel anders dan haar eigen thuis. Het huis is sober en kaal, maar omdat de kinderen in het huis op de muren mogen tekenen, ervaart Marieke het huis (toch) als een leuk huis, waar ze fijn zou kunnen spelen. Deze beschrijving van het huis van Hans geeft ook een beeld van Hans zelf. Hij wordt hier enerzijds gepresenteerd als ‘de ander’, als een jongen die, los van zijn land van herkomst, uit een ander, namelijk soberder, milieu lijkt te komen dan Marieke. Anderzijds wordt Hans hier ook gepresenteerd als een ‘gewone’ jongen, bij wie Marieke in huis komt (spelen).

Via de ruimtelijke beschrijvingen wordt Hans in het verhaal gepresenteerd als ‘de ander’, als een jongen die door Marieke vanwege zijn land van herkomst, gezien wordt als bijzonder, als anders. De manier waarop Hans als ‘de ander’ wordt gepresenteerd is neutraal tot positief. Hij komt weliswaar uit een ‘andere wereld’ en woont misschien in een ander huis dan Marieke, maar dat maakt hem geen domme of vervelende jongen.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van ‘de ander’ wordt gepresenteerd

In *Marieke en haar vriendje* wordt herhaaldelijk aandacht besteed aan de manier waarop over Hans wordt gedacht en de manier waarop met Hans wordt omgegaan en/of de manier waarop Hans zich zelf gedraagt. Zo gedraagt Marieke zich als volgt tegenover Hans wanneer hij met een verlegen, bange houding voor het eerst in de klas komt:

Daarom lachte Marieke maar gauw tegen hem.¹⁹⁶

Met dit gedrag laat Marieke blijken dat ze Hans graag op zijn gemak wil stellen. Ze is dus niet bang voor Hans en ze wil dat hij ziet dat zij hem aardig vindt. Zo wordt Hans gepresenteerd als een jongen

¹⁹² Mia Bruyn-Ouwehand, 20.

¹⁹³ Ibid., 22.

¹⁹⁴ Ibid., 12-13.

¹⁹⁵ Ibid., 17.

¹⁹⁶ Mia Bruyn-Ouwehand, 4.

die niet als een indringer wordt gezien, of als iemand met wie de klasgenootjes niets te maken willen hebben, maar als een 'gewone' jongen, een nieuwe klasgenoot. Na schooltijd, wanneer Marieke met Hans naar huis loopt en door hem wordt uitgenodigd om naar binnen te gaan in zijn huis, zijn de gedachten van Marieke en het gedrag van Hans als volgt:

Marieke staat op de stoep. Zou ze dat wel doen? Daar binnen gaan? Stel je voor, dat die tante ook zwart is! 'Je bent toch mijn vriendinnetje,' zegt Hans. 'Ja, natuurlijk'. Marieke begrijpt opeens, dat Hans nu haar vriendje is.¹⁹⁷

We lezen hier (voor het eerst) dat Marieke de donkere huidskleur van Hans toch een beetje als eng ervaart, wat haar er in eerste instantie van weerhoudt om bij het huis van Hans naar binnen te gaan. Hans wordt hier dus eerst door Marieke beschouwd als 'de ander', een jongen bij wie ze het, vanwege zijn afwijkende, donkere huidskleur toch eng vindt om mee naar binnen te gaan, zijn huis in. Maar al snel verandert de houding van Marieke tegenover Hans, wanneer hij opmerkt dat 'ze toch zijn vriendinnetje is'. Hans wordt dan gepresenteerd als een 'gewone' jongen, die een vriendje is van Marieke. Bovendien valt in deze passage op, dat de verlegen houding van Hans, als nieuwe klasgenoot, heeft plaatsgemaakt voor een jongen die durft te zeggen wat hij denkt en die zich bij Marieke op zijn gemak voelt. In de volgende passages lezen we vervolgens hoe Marieke en Hans met elkaar omgaan, nadat ze tegen elkaar hebben gezegd dat ze vriendjes zijn:

'Waar moet ik mijn voeten vegen?' vraagt ze. Voeten vegen? Daar heeft Hans nooit aan gedacht. Hij loopt gauw naar de keuken en komt met een grote borstel terug. Daarmee veegt hij ijverig over Marieke haar schoenen.¹⁹⁸

'En als de kinderen op school hem uitlachen, ga ik met ze vechten.' 'Nou, nou,' zegt mammi, 'meisjes vechten niet.' 'Maar ik wel,' zegt Marieke. 'Als ze mijn vriendje uitlachen.'¹⁹⁹

In de eerste passage wordt Hans enerzijds gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die, vanwege zijn afkomst, niet bekend is met een deurmat. Anderzijds wordt hij hier gepresenteerd als een 'gewone' jongen, die een vriendje is van Marieke en die haar helpt bij het schoonmaken van haar schoenen. Via de uitingen van Marieke wordt in de tweede passage benadrukt dat zij Hans als haar vriendje beschouwd. Dit beeld van Hans, als zijnde een vriendje van Marieke, voert in deze passages de boventoon.

Via de bespreking van de weergave van gedachten en gedrag van personages wordt Hans voornamelijk gepresenteerd als een 'gewone' jongen, een nieuwe klasgenoot, die later een vriendje wordt van Marieke. Het anders zijn van Hans wordt slechts twee keer kort genoemd, namelijk wanneer Marieke aangeeft de donkere huid toch een beetje eng te vinden en wanneer blijkt dat Hans niet bekend is met het vegen van je schoenen op de deurmat.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect kan worden geconcludeerd dat Hans in het verhaal *Marieke en haar vriendje* weliswaar gepresenteerd wordt als 'de ander', vanwege zijn afwijkende, donkere huidskleur en zijn afkomst, maar dat het anders zijn van Hans niet wordt gethematiseerd. Zoals de titel al aangeeft, draait het verhaal om Marieke die vriendjes wordt met de nieuwe klasgenoot, Hans. Het is dan ook dit beeld van Hans dat in het verhaal centraal staat; als vriendje van Marieke.

¹⁹⁷ Ibid., 12.

¹⁹⁸ Ibid., 13.

¹⁹⁹ Mia Bruyn- Ouwehand, 33.

Hendrik Hoogeveen – *Toen de Amboneesjes kwamen* (1954)

In *Toen de Amboneesjes kwamen* schrijft Hendrik Hoogeveen over twee vriendjes, Harm en Gellie, die bij elkaar op school zitten en ook nog eens naast elkaar wonen. Harm en Gellie lopen elke dag samen naar school en vice versa. Harm moet vaak na school op Gellie wachten, omdat Gellie dan moet nablijven voor het verbeteren van haar sommen.

Na schooltijd spelen Harm en Gellie ook veel samen, vooral buiten. Maar op een dag verandert er wat, er zijn namelijk nieuwe leerlingen op school gekomen. Deze nieuwe leerlingen zijn Ambonese kinderen, die in het kamp iets buiten het dorp zijn komen wonen. Gellie is ontzettend nieuwsgierig naar deze nieuwe klasgenootjes en ze vraagt dan ook aan de juf of één Ambonees meisje naast haar mag gaan zitten. Op deze manier worden Gellie en het meisje, dat Orpa heet, vriendinnetjes. Harm bemerkt die dag ander gedrag bij Gellie. Ook al wacht hij heel lang op haar, ze komt maar niet, omdat Gellie op haar beurt wacht op Orpa. Harm is een beetje verdrietig en jaloers, maar zet zich er snel overheen en besluit zelf ook een ander vriendje te zoeken. Ondertussen speelt Gellie 's middags leuk met Orpa. Aan het eind van de middag worden de Ambonese kinderen met de bus opgehaald en worden ze naar het kamp gebracht. Vanaf dat moment heeft Gellie dus niemand meer om mee te spelen. Harm wil dat dan namelijk niet meer, omdat hij zich aan de kant gezet voelt.

Op zijn beurt vindt Harm snel zelf ook een vriendje, Daniël, een Ambonees jongetje. Zo gebeurt het dat Harm op een dag meegaat met de bus, waarvan zijn oom de chauffeur is. Gellie blijft dan beteuterd achter. Maar al gauw komt de oplossing. De moeder van Gellie spreekt met de moeder van Harm met als resultaat dat zowel Gellie als Harm op vrijdagmiddag mee mogen rijden met de oom van Harm om dan in het kamp met Orpa en Daniël te kunnen spelen. Dit weten Harm en Gellie echter niet van elkaar. Op de dag zelf zijn ze dan ook eerst zeer verbaasd. En die verbazing neemt toe wanneer Gellie en Harm ontdekken dat Orpa en Daniël broer en zus blijken te zijn! Al snel maakt de verbazing plaats voor plezier, en spelen ze leuk met z'n vieren. Wanneer Harm en Gellie aan het eind van de dag weer worden opgehaald door de bus, gaan ze tevreden samen terug naar huis en is er van hun ruzie niets meer te bekennen.

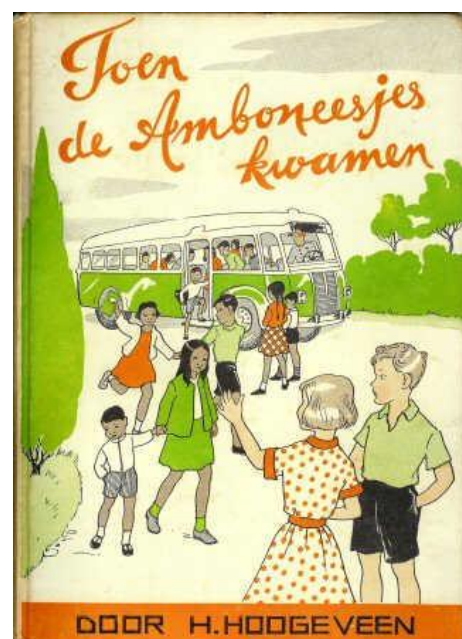
Algemene analyse

In *Toen de Amboneesjes kwamen* zijn Harm en Gellie de hoofdpersonages. Het verhaal draait immers vooral om deze personages en de meeste passages worden vanuit hun standpunten gezien. In het verhaal wordt de ontmoeting van Harm en Gellie met Orpa en Daniël (en de andere Ambonese kinderen) voornamelijk verteld vanuit de focalisaties van Gellie en Harm.

De verwachting is dat Daniël en Orpa in *Toen de Amboneesjes kwamen* worden gepresenteerd als 'de anderen', omdat zij door Harm en Gellie worden ervaren als nieuw en anders. In sommige passages worden echter mogelijk ook de ouders van Daniël en Orpa en andere Ambonese kinderen gepresenteerd als 'de anderen', aangezien ook zij door Harm en Gellie worden ervaren als nieuw en als anders. Uit de analyse van het boek zal blijken of zij inderdaad worden gepresenteerd als 'de anderen' en wat het beeld is dat van 'de ander(en)' wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen

Op de kaft van het boek prijkt een tekening waarin het volgende is afgebeeld: We zien op de achtergrond een schoolbus waar kinderen uitstappen. De kinderen hebben

allemaal een donkere huid en zwart haar; het zijn (de) Ambonese kinderen. Op de voorgrond zien we twee (blanke) kinderen met donkerblond haar; Harm en Gellie. Gellie zwaait (vrolijk) naar de tegemoetkomende kinderen, terwijl Harm met zijn handen in zijn broekzakken naast Gellie toekijkt.

In deze afbeelding valt een aantal dingen op, met betrekking tot het beeld dat van de Ambonese kinderen wordt gepresenteerd. Ten eerste de houding waarmee Harm en Gellie naar de naderende kinderen kijken. In het geval van Gellie is haar houding open en vriendelijk, ze zwaait naar de kinderen, terwijl deze haar kant op lopen. Hieruit kan worden opgemaakt dat zij het leuk vindt om de Ambonese kinderen te zien en ze deze hartelijk 'ontvangt'. Harm staat, zoals reeds vermeld, naast Gellie. Zijn houding is nonchalant; hij kijkt toe terwijl hij zijn handen in zijn broekzakken houdt. Uit zijn houding spreekt geen duidelijk gevoel tegenover de naderende, Ambonese kinderen. Ten tweede valt op dat de Ambonese kinderen dezelfde soort kleding dragen als Harm en Gellie. De meisjes dragen jurkjes of een blouse met rok met daaroverheen een jasje en de jongens dragen een t-shirt of overhemd met daaronder een korte zwarte broek. Kortom, de Ambonese kinderen worden in deze afbeelding enerzijds gepresenteerd als 'de anderen', vanwege hun afwijkende, donkere huid en zwarte haar, maar anderzijds worden ze ook (juist) gepresenteerd als 'gewone', naar schoolgaande kinderen. Deze uiterlijke beschrijving van de Ambonese kinderen als ook van de houding van Gellie en Harm tegenover hen, valt in het boek terug te lezen in de volgende passage:

De volgende morgen, even voor negen, stopt er een bus voor de school. En zie nu eens wie er uit komen. Allemaal... bruine kinderen! Bijna zwart zijn ze. Zo donker. Natuurlijk staat Gellie al met haar neus vooraan. En maar kijken, maar kijken! De mond vol verbazing wagenwijd open. Och, och, wat zijn dat toch wonderlijke kinderen. Gitzwart haar, donkere ogen, nog nooit heeft ze zulke vreemde kinderen gezien.²⁰⁰

Vanuit de focalisatie van Gellie wordt ingegaan op het uiterlijk voorkomen van Ambonese kinderen en wordt extra nadruk gelegd op hun donkere huid- en haarkleur. De Ambonese kinderen worden hier duidelijk gepresenteerd als 'de anderen', als kinderen die vanwege hun afwijkende, donkere uiterlijk door Gellie worden beschouwd als iets bijzonders, als 'wonderlijk'. Maar naast haar verbazing, blijkt dat Gellie een open en/of vriendelijke houding tegenover de Ambonese kinderen aanneemt.

Gelukkig, er komen er ook een paar bij haar in de klas. Wel vier warempel! Eén jongetje en drie meisjes. Allemaal leuke, donkere snoetjes.²⁰¹

Uit deze omschrijving van de donkere huid van Ambonese kinderen laat Gellie blijken dat ze zich misschien wel verwondert over dit uiterlijke kenmerk, maar dat het haar niet bang maakt of afschrikt. In tegendeel, ze vindt de donkere gezichtjes 'leuke snoetjes'. De Ambonese kinderen worden hier dus op een positieve manier gepresenteerd als 'de anderen'. Maar bij één van Ambonese kinderen, een donkergekleurd meisje, schrikt Gellie wel even van haar uiterlijk voorkomen, zoals blijkt uit de volgende passages:

Het ene meisje heeft kleine, fijne krulletjes in het haar en een ander.. o nee, Gellie hoopt niet, dat dié naast haar komt zitten. Die kijkt zo zwart, net of ze vreselijk boos is. Gellie wordt er haast bang van.²⁰²

Het meisje, dat zo donker kijkt, stuurt juf naar haar toe. Bedeesd gaat het bij haar in de bank zitten. Gellie schuift eerst toch een beetje op zij. Ze vindt het toch ook nog wat griezelig om naast zo'n bruin meisje te zitten. Kijk eens, hoe zwart die handen en vingers zijn. Net of het zich nooit heeft gewassen. En de neus en de oren,

²⁰⁰ Hendrik Hoogeveen, *Toen de Amboneesjes kwamen*, Nijkerk: Uitgeverij Callenbach, 1954, 13.

²⁰¹ Ibid., 13.

²⁰² Hendrik Hoogeveen, 13.

alles is even donker. Het meisje vindt het zelf vast ook erg, want het heeft haar hoofd diep tussen de schouders getrokken en zit verlegen voor zich heen te staren.²⁰³

We lezen hier hoe Gellie eerst schrikt van de blik van het Ambonese meisje, maar dat later ook de (zeer) donkere huid van het Ambonese meisje bij Gellie angst oproept. Naast de donkere huid als griezelig te ervaren, wordt ook een opvallende vergelijking gemaakt tussen de donkere huid en hygiëne. Gellie beschouwt de zwarte handen, neus en oren van het Ambonese meisje als viezig, alsof het meisje zich niet zou wassen. Deze associatie levert voor Gellie bovendien de verklaring van de houding van het Ambonese meisje; dat verlegen, weggedoken achter haar tafeltje zit. Het beeld dat hier van het Ambonese meisje wordt gepresenteerd is dat van een meisje dat vanwege haar donkere blik wordt ervaren als griezelig en vanwege haar donkergekleurde huid als onrein. Het meisje wordt hier, op een negatieve manier, gepresenteerd als 'de ander'. Bovendien wordt de verlegen houding van het Ambonese meisje gekoppeld aan het onrein zijn, waardoor het meisje ook wordt gepresenteerd als iemand die zich zou schamen voor haar uiterlijk voorkomen. Al snel blijkt het angstige gevoel van Gellie weg te ebben:

Maar als de juffrouw tegen haar praat en haar plagerig in de bruine wangen knijpt, begint ze te lachen. Dan verandert eensklaps dat hele gezichtje. De koolzwarte ogen beginnen te glanzen en er komt een rij hagelwitte tanden bloot. Ze schijnt mee te vallen. Werkelijk, het lacht! Gellie krijgt er haast een schokje van. Wat heeft het toch mooie, witte tanden! Het valt haar direct op. Om er jaloers op te worden. Zo wit heeft zij ze niet, dat weet ze wel zeker.²⁰⁴

In deze beschrijving wordt opnieuw ingegaan op een aantal uiterlijke kenmerken van het Ambonese meisje, waarbij tevens het verschil met de omgeving wordt aangestipt. Namelijk haar donkere ogen en haar huidskleur, maar vooral ook haar witte tanden. Bij de beschrijving van de tanden van het meisje wordt vanuit de focalisatie van Gellie nadruk gelegd op de hagelwitte tanden van het Ambonese meisje. Ook hier wordt het Ambonese meisje, vanwege haar uiterlijk, gepresenteerd als 'de ander', maar in dit geval op een positieve manier. Naast Gellie, wordt ook vanuit de focalisatie van de juffrouw ingegaan op het uiterlijk voorkomen van het Ambonese meisje, zoals blijkt uit de volgende passage:

En zo zitten de twee naast elkaar te werken: Gellie de Jong en Orpa Maria Karinoesa. De een met bleke, de ander met bruine wangen. De een met blond, de ander met roetzwart haar. Het is een koddig gezicht. Als de juffrouw er naar kijkt, moet ze lachen.²⁰⁵

Het contrast tussen de huids- en haarkleur van Gellie en het Ambonese meisje, Orpa, wordt in deze omschrijving duidelijk naar voren gebracht; bleek tegenover bruin en blond tegenover roetzwart. Orpa wordt op deze manier gepresenteerd als 'de ander', als een meisje met een afwijkende, donkere huid en zwarte haren. Het contrast tussen de twee meisjes wordt omschreven als 'een koddig gezicht'. De betekenis van koddig is grappig of komisch.²⁰⁶ De juffrouw vindt het verschil in uiterlijk tussen de twee meisjes dus grappig en uit de context kunnen we opmaken dat ze dit op een positieve manier bedoelt.

²⁰³ Ibid., 14.

²⁰⁴ Ibid., 16.

²⁰⁵ Hendrik Hoogeveen, 18.

²⁰⁶ Van Dale, *koddig*.

Deze omschrijving van het uiterlijk voorkomen van de meisjes wordt in het boek voorzien van een afbeelding waarop het contrast ook goed zichtbaar is. We zien een afbeelding waarop Gellie en Orpa aan een schoolbank zitten. Beide meisjes schrijven in een schriftje of boekje, waarbij Orpa geconcentreerd naar haar eigen schriftje kijkt, terwijl Gellie nieuwsgierig meekijkt in het schriftje van Orpa. Verder hebben de meisjes allebei een soortgelijk jurkje aan. Wat betreft de

lichamelijke kenmerken zien we inderdaad dat Orpa zwart haar heeft en een donkere huid, terwijl Gellie blond haar heeft en een blanke huid.²⁰⁷ Orpa wordt hier enerzijds gepresenteerd als 'de ander', als een meisje dat wat betreft haar lichamelijke kenmerken een groot contrast vormt met haar buurvrouw. Maar anderzijds wordt Orpa hier ook gepresenteerd als een 'gewoon' meisje, dat ijverig bezig is met haar schoolwerk en dat dezelfde soort kleding draagt als Gellie.

In de volgende passages wordt vanuit de focalisatie van Harm het uiterlijk voorkomen van een Ambonese jongen beschreven:

Daarom heeft hij naar een vriendje gezocht en hij heeft er ook een gevonden. Het is.. een Ambonees jongetje! Zo'n zwartkop met kroezelig haar. Daniël heet hij.²⁰⁸

Daniël eet vast niet veel. Anders zou hij wel groter zijn.²⁰⁹

Hij moet lachen om die kinderen, die daar aan het spelen zijn. Het is allemaal van dat kleine grut. Wat een leuke donkere kopjes!²¹⁰

Ook bij de uiterlijke omschrijvingen van de Ambonese jongen, Daniël, en andere Ambonese kinderen, wordt nadruk gelegd op het afwijkende, donkere uiterlijk en het zwarte, kroezelige haar. Daniël en de andere Ambonese kinderen worden hier gepresenteerd als 'de anderen', als kinderen die vanwege hun afwijkende uiterlijk worden beschouwd als anders. De manier waarop Daniël en de Ambonese kinderen door Harm worden gepresenteerd als 'de anderen' is positief; hij beschouwt Daniël als zijn vriendje en de andere Ambonese kinderen noemt hij 'klein grut', met 'leuke donkere kopjes'.

Hetzelfde beeld van Daniël wordt ook gepresenteerd in een afbeelding, waarin te zien is hoe Harm en Daniël met elkaar spelen. We zien hoe Daniël voor Harm uitrent, terwijl Harm hem, met een lach op zijn gezicht, op de rug tikt. (Waarschijnlijk spelen ze tikkertje). Daniël is op de afbeelding iets kleiner afgebeeld dan Harm.

²⁰⁷ Hendrik Hoogeveen, 17.

²⁰⁸ Ibid., 28.

²⁰⁹ Ibid., 29.

²¹⁰ Ibid., 31.

Verder draagt hij een shirt en korte broek, net als Harm. Qua lichamelijke kenmerken valt ook hier het contrast op tussen de blanke huid van Harm en de donkere huid van Daniël en het blonde haar van Harm en het zwarte haar van Daniël.²¹¹ In deze afbeelding wordt Daniël enerzijds opnieuw vanwege zijn afwijkende, donkere uiterlijk gepresenteerd als 'de ander'. Anderzijds wordt Daniël hier (ook) gepresenteerd als een 'gewone' jongen, die aan het spelen is met Harm en die vergelijkbare kleding draagt als Harm.

Wanneer Gellie bij Orpa thuis is, beschrijft zij het uiterlijk van de ouders van Orpa als volgt:

Daar zijn Orpa's ouders: een bruine vader en een bruine moeder. Ze lachen de kinderen vriendelijk toe. 'Wat heeft je moeder een vreemde rok aan', merkt Gellie op. 'Hij is nauw en lang en heeft allerlei kleuren.' 'Dat is een sarong,' zegt Orpa. Prachtig vindt Gellie hem.²¹²

De ouders van Orpa worden hier door Gellie gepresenteerd als 'de anderen'. Niet alleen vanwege hun afwijkende, donkere huidskleur, maar ook vanwege de rok die de moeder van Orpa draagt. De manier waarop de ouders van Orpa worden gepresenteerd als 'de anderen' is positief; de ouders zijn vriendelijk en Gellie vindt de rok van de moeder van Orpa erg mooi.

Op basis van de bespreking van het uiterlijk voorkomen wordt duidelijk dat Orpa, Daniël en de andere Ambonese personages die worden beschreven, worden gepresenteerd als 'de anderen'. Ze hebben een afwijkende, donkere huid en zwart haar, en in het geval van de moeder van Orpa draagt deze ook 'vreemde', maar mooie, kleding. De manier waarop met name Orpa en Daniël worden gepresenteerd als 'de anderen' is aanvankelijk wat negatief. Hun donkere huid wordt gekoppeld aan onreinheid en Gellie vindt Orpa eerst ook een beetje eng, met haar donkere huid en boze blik. Later verandert dit echter, en worden Orpa, Daniël en de andere Ambonese personages op een positieve manier gepresenteerd als 'de anderen'. Zo ervaart Harm Daniël als zijn vriend, heeft Gellie bewondering voor de witte tanden van Orpa en vindt Gellie de rok van de moeder van Orpa erg mooi.

2. Cultuur

In *Toen de Amboneesjes kwamen* vormt het christelijke geloof een belangrijk onderwerp, waar veel aandacht aan wordt besteed. Het speelt een rol bij het beeld dat van 'de ander' in het boek wordt gepresenteerd. Zo lezen we in de volgende passage hoe Gellie denkt over Orpa, in relatie tot het christelijke geloof:

Opeens denkt Gellie aan een boekje, dat ze thuis in haar kastje heeft liggen. Er staat een verhaal in over de zending met plaatjes ertussen. Daar staan ook bruine mensen op. Die hebben haast net zo'n gezicht als deze kinderen. Maar dat zijn heidenen. Die kennen de Here Jezus niet. Of zou... Gellie kijkt met schrik het Ambonese meisje aan. Is dit misschien ook een heiden? Maar neen, dat kan ze moeilijk geloven. Het zit zo stil en rustig in de bank, eerder bleu en bang dan brutaal. Maar Gellie zal toch wel meer van de Bijbel en van God weten dan dit kind met de roetzwarte haarlokken om het donkere hoofd. Ja dat is vast. Je kunt het je haast niet voorstellen, dat de Here Jezus.. ja, hoe zal ze het zeggen.. dat Die ook kan houden van zo'n bruin kind.. Zou ze 's avonds ook een avondgebedje opzeggen voor ze slapen gaat?²¹³

Gellie associeert Orpa met een heiden omdat Orpa ook een donkere huid heeft, net als de heidenen in het boekje van de zending, waarover Gellie heeft gelezen. Maar vanwege de houding van Orpa, kan Gellie zich toch niet voorstellen dat Orpa een heiden is. Orpa wordt hier gepresenteerd als 'de ander', die even, vanwege haar donkere huid, wordt aangezien als heiden. Daarnaast lezen we dat Orpa hier door Gellie wordt gepresenteerd als een meisje dat vanwege haar donkere uiterlijk

²¹¹ Hendrik Hoogeveen, 28.

²¹² Ibid., 40.

²¹³ Ibid., 15.

waarschijnlijk niet zo veel van de Bijbel en van God zou weten als Gellie zelf en waar ze zich niet van kan voorstellen dat God evenveel van haar zou houden. Orpa wordt op deze manier niet alleen gepresenteerd als 'de ander', maar ook als een meisje waarvan Gellie denkt dat God daar nooit zoveel van zou kunnen houden. Even later lezen we echter het volgende:

Orpa! Wat een mooie naam! Een naam uit de Bijbel, weet Gellie opeens. Niet lang geleden heeft juf er van verteld. Naomi, Ruth, Orpa, die namen weet ze nog goed. Orpa, dat is veel mooier dan Gellie. Wat heeft zij toch een lelijke naam, vindt ze ineens.²¹⁴

In deze passage wordt door Gellie juist op een positieve manier over Orpa gedacht. Orpa wordt hier niet gepresenteerd als 'de ander', maar als een meisje met een Bijbelse naam die door Gellie erg mooi wordt gevonden. Daniël wordt door Harm als volgt gepresenteerd, wanneer ze kennis met elkaar maken:

Daniël heet hij. Net als die man, die in de leeuwenkuil werd geworpen. Harm gelooft, dat déze Daniël ook niet bang is.²¹⁵

Daniël wordt hier gepresenteerd als een 'gewone' jongen, met een Bijbelse naam, die volgens Harm ook niet bang zou zijn, net als de Bijbelse man naar wie hij vernoemd is. Hij wordt dus door Daniël op een positieve manier gepresenteerd. Wanneer Daniël zijn broertje voorstelt aan Harm en Gellie, lezen we dat Daniël zelf ook kennis heeft van Bijbelse personen.

'Dat is mijn broertje!' zegt Daniël. 'Hij heet David. Maar hij kan nog niet met een reus vechten, hoor!' ²¹⁶

Ook via andere culturele aspecten wordt een beeld van de Ambonese kinderen gepresenteerd, zoals we lezen in de volgende passage:

Je doet er goed aan als je vriendelijk tegen deze kinderen bent. Ze behoren tot een volk, dat veel voor ons land heeft gedaan. Het is trouw aan onze Koningin. Het is ook een christenvolk. Elk volk, dat in nood verkeert, moeten wij helpen. En dit volk in 't bijzonder. Daar heeft het recht op.²¹⁷

In deze passage wordt door de vader van Gellie ingegaan op het volk waar de Ambonese kinderen deel van uitmaken. Enerzijds worden de Ambonese kinderen hier gepresenteerd als 'de anderen', omdat ze tot een ander volk behoren dan het Nederlandse volk. Anderzijds wordt ook juist ingegaan op de overeenkomsten tussen het volk waar de Ambonese kinderen onderdeel van uitmaken en het Nederlandse volk. Ze zijn trouw aan dezelfde, Nederlandse, Koningin en het is ook een christenvolk. Op deze manier worden de Ambonese kinderen dus vooral gepresenteerd als kinderen die misschien niet zo anders zijn. Omdat ze zoveel overeenkomsten vertonen met het Nederlandse volk, en omdat ze veel voor Nederland hebben gedaan, wordt er hier op een positieve manier over het Ambonese volk, dus ook over de Ambonese kinderen, gesproken. Maar er zijn toch ook culturele verschillen, zoals we lezen in de volgende passage:

'Mag ze wel eens bij me komen spelen moeder?' 'Och kind, je kunt haar immers niet eens verstaan!' 'Háár wel moeder! Zij praat net als wij. Er is ook nog een jongen, die dit kan. Maar de anderen praten zo vreemd! Daar begrijp ik niets van!' 'Nee, dat zal wel,' zegt vader. 'Dat is Maleis.'²¹⁸

²¹⁴ Hendrik Hoogeveen, 16.

²¹⁵ Ibid., 28.

²¹⁶ Ibid., 41.

²¹⁷ Ibid., 20.

²¹⁸ Ibid., 20.

Er wordt in deze passages, voor het eerst, duidelijk onderscheid gemaakt tussen Orpa en Daniël en de andere Ambonese kinderen. De andere Ambonese kinderen worden hier gepresenteerd als ‘de anderen’, omdat ze een andere, vreemde taal, te weten Maleis, spreken. Maar Orpa en Daniël worden hier niet gepresenteerd als ‘de anderen’, maar als ‘gewone’ kinderen, die net als Gellie en Harm, Nederlands spreken. Bovendien worden Orpa en Daniël gepresenteerd als intelligente kinderen, die wél de Nederlandse taal spreken, terwijl de kinderen uit hun omgeving dit niet doen/kunnen. In de volgende passage lezen we dat Gellie zich verbaast over de intelligentie van Orpa.

Met schrik bemerkt ze dat Orpa al een rijtje sommen af heeft. En zij moet nog beginnen. En ze had nog wel stilletjes gehoopt, dat ze Orpa had moeten helpen en voorzegggen. Maar die kan zich alleen wel redden. Die heeft haar hulp niet nodig. Zou ze erg goed kunnen leren? Dat had Gellie niet van zo’n bruin kind verwacht. Waarom- och, dat weet ze eigenlijk niet goed. Ze dacht maar, dat zulke kinderen veel dommer waren dan blanke. Maar nu ziet ze wel anders. Hoe ze haar best ook doet, ze krijgt de kans niet om Orpa die morgen in te halen.²¹⁹

Wat aan deze passage vooral opvalt, is dat Orpa hier aanvankelijk door Gellie wordt gepresenteerd als ‘de ander’, als een meisje met een afwijkende, donkere huid, dat om deze reden volgens Gellie niet goed zou kunnen leren; dommer zou zijn dan een blank meisje. Maar het tegenovergestelde blijkt het geval. Gellie neemt waar dat Orpa heel goed en snel kan rekenen, beter en sneller dan Gellie zelf. Het beeld dat hier dus vooral van Orpa wordt gepresenteerd is dat van een intelligent meisje, dat goed doorwerkt. Orpa wordt door Gellie met be- en verwondering gepresenteerd.

Aan het eind van het boek wordt tenslotte vanuit de focalisatie van Gellie opnieuw ingegaan op de eerdere uitingen van haar vader, over het volk waar Orpa, Daniël en de andere Ambonese personen deel van uitmaken.

Ze kijkt eens rond. Er hangt een grote foto van de Koningin aan de wand. En een van de prinsesjes. Verder een plaat van de ark van Noach met de regenboog er boven. ‘God is getrouw’ staat er onder. En daar hangt een tekst: ‘Christus stierf voor ons’. ‘Dat is het hetzelfde wat moeder laatst tegen me zei,’ denkt Gellie. ‘Geloven deze mensen dan ook? Die bruine vader en moeder? Orpa en Daniël?’ En opeens schieten haar de regels te binnen: Een plaatsje in Zijn hart, heeft elk kind, blank, bruin en zwart.²²⁰

In deze passage worden Orpa, Daniël, hun ouders (en de andere Ambonese personen) gepresenteerd als mensen die weliswaar een andere, donkere huidskleur hebben, maar die, net als Gellie, Harm en hun families, christelijk zijn en geloven in God. Bovendien wordt een morele boodschap aan zowel Gellie als de lezer voorgehouden: Het maakt niet uit welke huidskleur iemand heeft, God houdt immers van ieder kind. Het feit dat Orpa, Daniël en hun ouders gelovig zijn, kan hier worden gezien als argument van Gellie om hen meer als gelijken te beschouwen, in plaats van als ‘de anderen’.

Kortom, men kan opmerken dat Orpa en Daniël aanvankelijk worden gepresenteerd als ‘de anderen’, vanwege hun afwijkende, donkere huid en het gegeven dat ze deel uitmaken van een ander volk. Maar wanneer blijkt dat Orpa en Daniël christelijke kinderen zijn, die Nederlands spreken en goed kunnen leren, worden ze niet zo zeer gepresenteerd als ‘de anderen’, maar als ‘gewone’ kinderen, die weliswaar uit een ander land komen en een andere huidskleur hebben, maar die verder niet verschillen van Gellie en Harm. De inhoud van het verhaal sluit op deze manier als het ware aan bij de morele boodschap.

²¹⁹ Ibid., 17-18.

²²⁰ Ibid., 40.

3. Ruimte

Ook via het thema ruimte wordt een bepaald beeld van de Ambonese kinderen gepresenteerd. Vanuit de focalisatie van Gellie wordt bijvoorbeeld de volgende beschrijving gegeven van het land van herkomst van de Ambonese kinderen:

Maar ze weet wel, hoe ze heten. Het zijn Ambonezen. Die komen hier heel, heel ver vandaan. Uit een warm land. Maar daar waren ze niet meer veilig. Boze mensen wilden hun ouders kwaad doen. Toen zijn ze naar ons land gevlucht. Hier wonen ze in kampen, in grote barakken. Dat zijn houten gebouwen.²²¹

Het beeld dat deze ruimtelijke beschrijving oproept is dat de Ambonese kinderen (en hun familie) beschouwd kunnen worden als vluchtelingen, die afkomstig zijn uit een ver, warm land waar de situatie niet (meer) veilig was. Ze worden gepresenteerd als 'de anderen'.

Via de volgende ruimtelijke beschrijving wordt ingegaan op het gevoel dat Gellie en Harm krijgen wanneer ze zich in de omgeving van de Ambonese kinderen, en hun woonplekken, bevinden:

Ziezo, zij zit! Nog even – en daar rijden ze al weg. Prachtig vindt Gellie het! Daar zit ze nu als blank meisje tussen al die bruine kinderen in. Ze krijgt even het gevoel, of ze in een vreemd en ver land woont. Ze gaan naar binnen. Harm en Gellie blijven een beetje bij elkaar in de buurt. Ze vinden het fijn, dat ze nu niet alleen zijn. Het is hier ook zo vreemd. Ze krijgen een gevoel, of ze heel ver van huis zijn, in een onbekend land.²²²

De Ambonese kinderen worden hier gepresenteerd als 'de anderen', als kinderen die niet alleen een andere, donkere huidskleur hebben, maar die ook op een plek wonen die heel anders is dan Harm en Gellie gewend zijn. Eerst wordt dit vooral op een positieve, enthousiaste manier beschreven. In de later echter, lezen we dat Harm en Gellie zich toch niet helemaal op hun gemak voelen in de vreemde omgeving waar de Ambonese kinderen wonen.

De Ambonese kinderen worden middels ruimtelijke beschrijvingen gepresenteerd als 'de anderen', als kinderen die afkomstig zijn uit een ver, warm land. Vanwege de reden voor hun vertrek naar Nederland kunnen ze bovendien beschouwd worden als vluchtelingen, wier huidige onderkomen in Nederland bij Gellie en Harm het gevoel oproept alsof ze zich in een heel ander land bevinden.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd

In *Toen de Amboneesjes kwamen* wordt meerdere keren aandacht besteed aan de manier waarop over de Ambonese kinderen wordt gedacht en de manier waarop met de Ambonese kinderen wordt omgegaan en/of de manier waarop de Ambonese kinderen over bepaalde dingen denken of zich gedragen. Zo wordt in de volgende passages ingegaan op de komst van de Ambonese kinderen in de klas:

En nu komen de kinderen hier op school. Dat kan fijn worden! Gellie moet even een paar sprongetjes maken van plezier. Ze hoopt, dat in haar klas ook een Amboneesje komt te zitten. En dan.. o dat kan best! Zij zit toch alleen. Zo'n bruin meisje bij haar in de bank, dat zou prachtig zijn!²²³

Ze zit voortdurend, zo ongemerkt, dat vreemde kind op te nemen. Het trekt haar niet erg aan, maar toch hoopt ze, dat het haar vriendinnetje wordt. Dat zal leuk zijn! Wat zullen de andere kinderen dan jaloers op haar zijn. Het is ook iets bijzonders, als je een vriendinnetje hebt dat helemaal van de andere kant van de wereld komt!²²⁴

²²¹ Hendrik Hoogeveen, 13.

²²² Ibid., 40.

²²³ Hendrik Hoogeveen, 13.

²²⁴ Ibid., 15.

Vanuit de weergave van de gedachten en het gedrag van Gellie worden de Ambonese kinderen hier gepresenteerd als ‘de anderen’, als kinderen met een donkere huid, die uit een ver land komen. Gellie blijkt enthousiast over de komst van de Ambonese kinderen. Bovendien hoopt ze dat één van de Ambonese kinderen, een meisje (Orpa), naast haar komt te zitten en dat ze haar vriendinnetje wordt. Op deze manier wordt ook het Ambonese meisje op een positieve manier gepresenteerd als ‘de ander’, als een meisje met wie Gellie graag vriendinnetje wil worden. Wanneer het Ambonese meisje naast Gellie in de schoolbank zit, is het beeld dat van haar wordt gepresenteerd als volgt:

Gellie wou, dat ze ook eens tegen háár ging lachen. Zal zij haar ook eens in de wang knijpen, net als de juffrouw dat deed? Als ze dan maar niet boos wordt. Ze kijkt nu al zo zwart, ze kon haar best aanvliegen. Nee, ze zal maar een beetje oppassen met dat kind. Je weet niet, wat ze aandurft! Misschien beet ze haar wel in de neus.

225

Het Ambonese meisje wordt hier door Gellie, op een negatieve manier, gepresenteerd als ‘de ander’. Ze wordt niet gepresenteerd als een meisje met wie Gellie vriendinnetje wil worden, maar als een meisje waar Gellie bang voor is. Het Ambonese meisje wordt door Gellie beschouwd als een meisje dat zich (mogelijk) agressief zou opstellen naar Gellie als ze boos werd. Maar al snel ontdekt Gellie dat het Ambonese meisje geen vlieg kwaad doet en komt ze weer terug bij haar eerdere, positieve, gedachten over het Ambonese meisje, Orpa:

‘Allemaal zwartjes!’ roept ze uit. ‘Er zit er ook ééntje naast mij en die heet Orpa Maria Kari.. Kari.. ‘k weet niet goed meer. Zo’n leuk meisje, ‘k heb al met haar gespeeld en ...’ Ze huppelt naar huis. Harm is er niet. Maar ze vindt het niet erg. Wat heb je ook aan een jongen! Een meisje is veel leuker. Vooral een bruin meisje, dat Maleis kent. Welk meisje hier heeft zo’n vriendinnetje? Als Orpa later naar het warme land terugkeert, zal zij haar brieven schrijven. Wel tien, wel honderd! En dan krijgt zij natuurlijk ook brieven uit dat verre land terug.

226

Orpa wordt hier op een positieve manier door Gellie gepresenteerd als ‘de ander’. Orpa is anders vanwege haar afwijkende, donkere huid, het feit dat ze Maleis kan spreken en uit een ander, ver land komt. Maar juist deze kenmerken vindt Gellie zo leuk en bijzonder aan haar nieuwe vriendinnetje. Het anders zijn van Orpa wordt hier dus op een positieve manier gethematiseerd.

Het beeld dat vooral van de Ambonese kinderen, in het bijzonder van Orpa, wordt gepresenteerd is dat zij op een positieve manier worden gepresenteerd als ‘de ander(en)’. Slechts één keer lezen we dat Orpa op een wat negatieve manier wordt gepresenteerd, wanneer Gellie haar nog niet kent en bang is dat Orpa misschien agressief zou zijn.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect kunnen we concluderen dat Orpa, Daniël en de andere Ambonese personages in het verhaal worden gepresenteerd als ‘de anderen’. Het anders zijn van de Ambonese personages wordt op een aantal vlakken gethematiseerd, als het gaat om het herhaaldelijk noemen van hun afwijkende, donkere huid, het gegeven dat ze afkomstig zijn uit een ander, ver land en het feit dat ze Maleis (kunnen) spreken. Naast de passages waarin het ‘anders zijn’ van de Ambonese kinderen naar voren wordt gebracht, wordt de lezer eveneens gewezen op kenmerken waarbij de Ambonese kinderen overeenkomsten vertonen met Nederlandse mensen. Zo zijn ze ook christelijk en zijn ze trouw aan dezelfde Koningin. In het geval van Orpa en Daniël specifiek worden zij meer gepresenteerd als ‘gewone’ kinderen, die weliswaar een donkere huid hebben en uit een ander land komen, maar die Nederlands spreken, goed kunnen leren en christelijk zijn.

²²⁵ Ibid., 14.

²²⁶ Ibid., 22-23.

Betsy Buunk – Een bruine jongen (1946)

In *Een bruine jongen* schrijft Betsy Buunk over de donkere jongen, Karel. Toen Karel een baby was werd hij door zijn grootouders in Indië te vondeling gelegd, omdat zijn ouders overleden waren. Op weg naar huis vindt meneer van Dordt, die als zendeling in Indië is, het kindje. Mevrouw van Dordt en meneer van Dordt nemen het kindje op in hun gezin en voeden het kindje, Karel, op als hun eigen zoon.

Wanneer Karel elf jaar is, gaan hij en zijn zusje, Ansje, naar hun oudoom Henk en oudtante Mies in Nederland, om goed onderwijs te kunnen krijgen. De oom en tante zijn goed voor de kinderen, maar Karel voelt zich al snel een beetje eenzaam, wat hij wijt aan zijn donkere huid. Hij heeft het idee dat de oom en tante Ansje liever vinden, omdat zij (gewoon) een blank meisje is.

Op school krijgt Karel niet snel vriendjes, wat zijn gevoel van eenzaamheid versterkt. Ansje daarentegen heeft al snel een vriendinnetje, Tini. Tini is een egoïstisch meisje, dat niet wil dat Karel met haar en Ansje samen naar school loopt; ze wil Ansje voor zichzelf hebben. Op een dag ontmoet Karel, in een buurt waar hij normaal nooit komt, Kees Blom. Kees zit met zijn rolstoel vast in een steegje en hij roept om hulp. Karel besluit om hem te helpen, en vanaf dat moment worden de twee vrienden. Kees blijkt alleen met zijn moeder te wonen in een minder nette buurt van het plaatsje. Karel durft om deze reden in eerste instantie niet aan zijn oom en tante te vertellen dat Kees een vriendje van hem is. Wanneer Karel 's middags met Kees wil spelen, verzint hij een paar keer het smoesje dat hij een eindje gaat wandelen.

Karel voelt zich in huis het meest op zijn gemak bij Jet, de hulp van zijn oom en tante. Hij gaat vaak voor de gezelligheid naar de (bij)keuken om even met Jet te praten en/of haar te helpen.

Uiteindelijk vertelt Karel toch aan zijn oom en tante over Kees, waarna ze hem uitnodigen. Karel is erg zenuwachtig voor de komst van Kees. Hij is nog steeds bang dat zijn oom en tante het niet zullen goedkeuren dat Karel met Kees omgaat, omdat Kees geen nette jongen is. De opluchting is bij Karel dan ook groot, als na het bezoek van Kees blijkt dat oom en tante hem een prettige jongen vinden.

Toch laten de oom en tante blijken zich druk te maken om Karel. Dit heeft niet zo zeer te maken met zijn omgang met Kees, maar meer met zijn houding in huis. De oom en tante hebben het gevoel dat Karel zich distantieert van hen, terwijl Karel juist het idee heeft dat zijn oom en tante zich van hem distantieëren. Gelukkig wordt dit 'misverstand' uitgepraat, waardoor zowel Karel als zijn oom en tante zich een stuk prettiger voelen.

Maar dan slaat op een dag bij Karel het noodlot toe. Tijdens een wandeling met Kees wordt Karel geschept door een auto en belandt hij in het ziekenhuis. Iedereen is geschokt, zelfs Tini. En Ansje voelt zich schuldig omdat ze zich realiseert dat zij Karel in Nederland een beetje in de steek heeft gelaten. Na een tijdje knapt Karel weer op en bij thuiskomst staan een boeket bloemen en een schaal fruit hem op te wachten. Een 'welkom thuis' cadeau, waar meer mensen aan mee hebben gedaan dan Karel in het begin van zijn periode bij zijn oom en tante over had durven dromen.

Algemene analyse

In *Een bruine jongen* is Karel van Dordt het hoofdpersonage. In het verhaal draait vrijwel alles om hem en vanuit zijn standpunt worden de meeste passages gezien. Andere belangrijke personages zijn Kees, Ansje en Tini.

Het verhaal wordt voornamelijk verteld via vertellerstekst, waarbij Karel en Kees de voornaamste focalisatoren zijn. In *Een bruine jongen* is iets opmerkelijks aan de hand, als het gaat om welk personage mogelijk gepresenteerd wordt als 'de ander'. Men zou zowel Karel als Kees kunnen beschouwen als 'de ander'. Karel onder andere vanwege zijn afwijkende huidskleur en afkomst en Kees vanwege het feit dat hij in een rolstoel zit en in een achterbuurt woont. Beide jongens zijn om

hun eigen redenen anders dan hun omgeving. Dit is een interessant uitgangspunt bij de analyse naar het beeld van 'de ander' in het verhaal. Aangezien de titel *Een bruine jongen* luidt, is de verwachting dat bij het beeld dat in het verhaal van 'de ander' wordt gepresenteerd de nadruk ligt op Karel. Uit de analyse van het boek zal blijken wie in het boek (vooral) gepresenteerd wordt als 'de ander' en welk beeld van hem wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen van 'de ander'

Op de kaft van het boek is een afbeelding te zien waarop het uiterlijk voorkomen van Karel is weergegeven: Karel is een donkergekleurde jongen met kort, zwart haar en een wat trieste uitdrukking op zijn gezicht. Hij draagt een net, wit overhemd in een korte, blauwe broek en nette, zwarte schoenen. Verder zien we dat Karel alleen, door een straat loopt.

Karel is dus een donkergekleurde jongen met donker haar, dat om deze uiterlijke kenmerken beschouwd kan worden als 'de ander'. Verder draagt hij nette kleding en loopt hij alleen over straat, met een enigszins trieste uitdrukking. Wanneer Karel met zijn zusje, Ansje, naar Nederland verhuist, wordt zijn uiterlijk voorkomen als volgt beschreven:

U zult wel zien dat hij een heel gewone jongen is, die behalve een wat bruiner huid, in niets verschilt van de andere jongens van zijn leeftijd.
227

Fijne, blanke handjes heeft Ansje. De zijne niet, denkt Karel, die zijn donkerbruin, alleen in de palm van de hand een beetje lichter.²²⁸

In de eerste passage wordt Karel gepresenteerd als een 'gewone' jongen, die weliswaar een (afwijkende) donkere huidskleur heeft, maar die in andere opzichten niet anders is dan de jongens uit zijn omgeving. In de tweede passage echter, lezen we vanuit de focalisatie van Karel zelf dat zijn afwijkende, donkere huid er voor zorgt dat hij zich (zeer) bewust is van zijn huidskleur en dat hij hierin anders is dan, bijvoorbeeld, zijn zusje Ansje, die blanke handen heeft. Op deze manier wordt hij wel gepresenteerd als 'de ander'. Zijn afwijkende, donkere uiterlijk blijft ook niet onopgemerkt bij een groep schooljongens, zoals wel lezen in de volgende passages:

Een troepje schooljongens, die elkaar grinnikend aanstoten als ze Karel in het oog krijgen. 'Kijk eens, een bosneger zeg!'²²⁹

'Jongens, kijk die bruine!' 'Allemensen, wat een snoet zeg!'²³⁰

Karel wordt hier gepresenteerd als 'de ander', als een jongen met een afwijkend, donker uiterlijk. Vanwege zijn donkere huid wordt door de schooljongens een link gelegd tussen Karel en een bosneger, waardoor hij nog meer als 'anders' wordt gepresenteerd. Karel wordt hier dus op een negatieve manier gepresenteerd als 'de ander', hij wordt door de schooljongens uitgelachen en

²²⁷ Betsy Buunk, 9.

²²⁸ Ibid., 13-14.

²²⁹ Ibid., 14.

²³⁰ Ibid., 20.

belachelijk gemaakt. In het boek wordt ook één keer ingegaan op de kleding van Karel, namelijk wanneer hij bij Kees thuis op bezoek is.

Je kunt goed merken dat ze met de toestand verlegen is en niet weet hoe ze zich gedragen zal tegenover dien bruinen jongen met z'n fijnen kleren. 'Bent uwes soms van het Heilsleger?' vraagt ze, voor Karel een stoel aanschuivend.²³¹

Karel wordt in deze passage vanwege zijn donkere uiterlijk kort gepresenteerd als 'de ander'. Maar hier wordt verder geen nadruk op gelegd. De nadruk ligt op de nette kleding die Karel draagt. Vanwege dit gegeven wordt Karel hier vooral gepresenteerd als een 'gewone' jongen, met (zeer) nette kleding.

Op basis van de bespreking van het uiterlijk voorkomen van Karel wordt hij gepresenteerd als 'de ander', als een jongen met een afwijkende, donkere huid. Door de schooljongens wordt dit anders zijn van Karel op een negatieve manier benadrukt, hij wordt vanwege zijn donkere huid uitgelachen. Maar eigenlijk schept dit meer een beeld van de schooljongens dan van Karel.

2. Cultuur

In *Een bruine jongen* neemt het christelijke geloof een belangrijke plaats in, waar veel aandacht aan wordt besteed en dat een rol speelt bij het beeld dat van Karel wordt gepresenteerd. Zo lezen we dat Karel er niet voor kiest om zijn zusje, Ansje, op te zoeken wanneer hij zich verdrietig voelt, maar dat hij er voor kiest om te gaan bidden:

Zou hij nog even naar Ansje gaan? Nee, hij weet iets beters. Hij gaat op zijn knieën liggen en vouwt zijn handen. 'Lieve Heer,' fluistert hij, 'ik ben zo alleen en ik verlang zo naar huis, ik weet niet wat ik moet doen, help me toch!' Meer weet hij niet te bidden. Met zijn gezicht, nat van tranen, valt hij een poosje later in slaap.²³²

In deze passage wordt via de focalisatie van Karel zelf een beeld van hem gepresenteerd als een christelijke jongen, die veel steun haalt uit het bidden tot God. Hij ervaart het bidden tot God als een grotere steun dan een gesprek met zijn zusje. Karel wordt hier gepresenteerd als een 'gewone', gelovige jongen, die zijn hart lucht bij God. Dat Karel een christelijke jongen is, lezen we ook in de volgende passages:

Draagt elkanders lasten en vervult alzo de wet van Christus. Hij kan de letters in het schemerdonker niet duidelijk meer onderscheiden, maar hij weet dat ze er zijn. 'Lieve Heer', fluistert Karel, 'laat mij iemand vinden, die ongelukkig is, om Jezus wil. Amen.'²³³

Bijna plechtig gestemd knielt hij neer om zijn morgengebed te doen. De Heere Jezus zal hem zeker helpen bij het zoeken naar een ongelukkig mens. Hoe het precies in zijn werk zal gaan, staat hem niet duidelijk voor, maar dat zijn gebed verhoord zal worden, daarvan is hij zeker.²³⁴

Karel wordt hier opnieuw gepresenteerd als een 'gewone', christelijke jongen, die actief zijn geloof belijdt en die er op vertrouwt dat zijn gebed verhoord zal worden. (Het gegeven dat hij vervolgens Kees tegenkomt en met hem bevriend raakt, kan worden beschouwd als de bedoelde uitkomst van zijn gebed). Uit bovenstaande wordt duidelijk dat Karel meerdere malen wordt gepresenteerd als een 'gewone', christelijke jongen, die veel steun haalt uit het bidden tot God. Het anders zijn van Karel wordt hier niet gethematiseerd.

²³¹ Ibid., 34.

²³² Betsy Buunk, 18.

²³³ Ibid., 22.

²³⁴ Ibid., 22-23.

3. Ruimte

Ook het thema ruimte speelt een rol bij het beeld dat van Karel wordt gepresenteerd. Bijvoorbeeld in de volgende passages, waarbij vanuit de focalisatie van Karel wordt ingegaan op Nederland:

Nee, zo hadden ze zich Holland toch niet voorgesteld, zo koud en naargeestig, alle dingen weggeborgen achter een grijs gordijn van regen.²³⁵

Karel staat met een verdrietig gezicht voor het raam. Je kunt hier in Holland nooit eens ergens vast op rekenen. Als het weer niet beter wordt, kan hij natuurlijk vanmiddag niet naar Kees.²³⁶

We lezen hier dat Karel Nederland, vanwege het weer, ervaart als een koud en naargeestig land. Karel wordt op deze manier gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die niet gewend is aan het Nederlandse klimaat en die zich, vanwege het regenachtige weer, in Nederland niet thuis voelt. Ook heeft Karel heimwee naar zijn land van herkomst, zoals we lezen in de volgende passage:

Het is alleen maar het gevoel van er niet bij te horen, niet bij de mensen hier in Holland, zelfs niet meer bij Ansje. Hij hoort in Batakland thuis, bij de mensen daar, bij de kinderen met wie hij naar school ging, allemaal bruin zoals hij zelf en bij den Goeroe, zijn Bataksen onderwijzer. Een hevig verlangen om naar zijn vaderland terug te gaan, vervult zijn hart. Hij wil hier niet blijven, in dit land waar het zo koud is en niemand zich met hem bemoeit.²³⁷

Vanuit de focalisatie van Karel zelf wordt hij hier gepresenteerd als 'de ander', als een verdrietige, donkergekleurde jongen, die sterk het gevoel heeft er niet bij te horen, zelfs niet bij Ansje. Hij verlangt terug naar zijn vertrouwde omgeving, waar hij samen met andere bruine kinderen naar school ging; waar hij niet anders was dan zijn omgeving. Toch blijkt er één plek te zijn waar Karel zich wel op zijn gemak voelt:

Toch blijft hij nog dikwijls in de keuken komen, want het is er zo gezellig. Hij zit dan bij de tafel met het blauw geruite zeil, zijn voeten op de sport van de stoel en volgt met belangstelling Jet's bewegingen. Soms mag hij wel eens een karweitje voor haar opknappen. Erwtten doppen, of zilver uitpoetsen dat Jet ingewreven heeft. En zo langzamerhand komt zijn tong los.²³⁸

In deze passage lezen we dat Karel de keuken ervaart als een gezellige plek. Karel wordt hier gepresenteerd als een 'gewone' jongen, die het prettig vindt om bij Jet in de keuken te zijn. Bij Jet voelt hij zich kennelijk niet eenzaam en heeft hij niet het idee dat hij vreemd of anders zou zijn.

Karel wordt in de ruimtelijke beschrijvingen voornamelijk gepresenteerd als 'de ander', als een jongen die zich in Nederland niet prettig voelt, maar vreemd en anders en om die reden terugverlangt naar zijn land van herkomst. Alleen in de laatste passage wordt een beeld van Karel gepresenteerd als een 'gewone' jongen, die zich op zijn gemak voelt bij Jet in de keuken.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd

Bij de analyse naar het beeld van 'de ander' valt op dat in *Een bruine jongen* veel aandacht wordt besteed aan de manier waarop over Karel wordt gedacht en de manier waarop met Karel wordt omgegaan en/of de manier waarop Karel zich gedraagt. Zo wordt het volgende beeld van hem gepresenteerd, wanneer de oom en tante het hebben over de komst van Karel en zijn zusje, Ansje:

²³⁵ Betsy Buunk, 13.

²³⁶ Ibid., 48.

²³⁷ Ibid., 21.

²³⁸ Ibid., 24.

't Zou aangenamer zijn als die er niet bij was, denkt tante Mies met een zuchtje. Aart, als zendeling, moet zich voor die mensen natuurlijk wel interesseren, hoewel ze niet kan begrijpen, dat Aart en Helène zo'n kind helemaal als het hunne hebben kunnen aannemen. Dat was toch niet nodig geweest. Maar ze zal haar best doen om geen verschil te maken en beide kinderen, het meisje en den jongen, met liefde tegemoet treden. ²³⁹

Tante Mies spreekt nu in het meervoud, want haar man en zij hebben afgesproken, dat er van hun kant geen verschil zal gemaakt worden tussen het blanke en het bruine kind. ²⁴⁰

Karel wordt via de gedachten van tante Mies gepresenteerd als 'de ander'. Door zijn donkere huid, en het feit dat hij geadopteerd is, wordt Karel door tante Mies niet beschouwd als iemand die volledig deel uitmaakt van de familie, maar als iemand die anders is. Toch lezen we dat tante Mies ondanks het beeld dat zij heeft van Karel, de beide kinderen niet verschillend wil bejegenen.

In de volgende passage lezen we dat Karel bij aankomst bij zijn oom en tante voelt dat hij anders wordt welkom geheten dan zijn zusje, Ansje.

De jongen, die zich een beetje achter oom Henk verscholen had gehouden, komt een stapje vooruit en houdt zich gereed om een soortgelijke omhelzing als Ansje te ondergaan, maar deze blijft uit. Een ogenblik is er een uitdrukking van schrik en teleurstelling in de vriendelijke ogen van tante Mies. Ze weet zich dadelijk te herstellen. 'Dag, Karel.' Ze schudt hem hartelijk de hand en drijft de kinderen en oom Henk de gang in. Maar Karel is de gedwongenheid in de toon van haar stem niet ontgaan. Ik ben anders dan zij, denkt de arme jongen. De tranen branden hem in de ogen, maar met geweld weet hij ze terug te dringen. ²⁴¹

Ook hier wordt Karel gepresenteerd als 'de ander'. Zijn verschijning roept bij tante Mies een reactie op van schrik en teleurstelling; omdat hij anders is dan zijn zusje Ansje. Bovendien lezen we dat Karel zich zelf ook bewust is van het feit dat hij wordt beschouwd als 'de ander', als een jongen die anders is en ook anders behandeld wordt, wat hem verdrietig maakt. In de loop van het verhaal, wanneer Karel en Kees vrienden zijn geworden, is het beeld dat van Karel wordt gepresenteerd als volgt:

'Heb je in Indië gewoond?' vraagt Kees met ontzag, 'dat is effe 'n end weg!' 'Zowat aan de andere kant van de wereld,' zegt Karel achteloos. Kees wordt er stil van. Daar had hij dadelijk wel aan kunnen denken, dat zo'n bruine natuurlijk uit Indië komt. Dat is nog heel wat anders, dan in de zesde klas zitten. En die jongen is nou zijn vrind! Ha, nou kunnen de andere jongens van zijn klas opvliegen voor zijn part. ²⁴²

'Zeg Ans, ik heb een vriendje.' ²⁴³

In de eerste passage wordt Karel weliswaar ook, via de gedachten van Kees, gepresenteerd als 'de ander', als een jongen met een afwijkende, bruine huid, die afkomstig is uit Indië, maar de manier waarop hij wordt gepresenteerd als 'de ander' is hier positief. Uit de gedachten van Kees maken we op dat deze het juist erg interessant vindt dat zijn nieuwe vriend, Karel, helemaal uit Indië komt. Hij is er trots op dat Karel zijn vriend is. In de tweede passage wordt een ander beeld van Karel gepresenteerd. Hier wordt hij niet gepresenteerd als 'de ander', maar als een 'gewone' jongen, die aan zijn zusje verteld dat hij een vriendje heeft. En dat Kees en Karel goede vrienden worden blijkt uit het feit dat Kees voor Karel opkomt, wanneer Karel op een bepaalde manier wordt nageroepen door kinderen uit de buurt:

²³⁹ Betsy Buunk, *Een bruine jongen*, Nijkerk: Uitgeverij Callenbach, 1946, 10.

²⁴⁰ Ibid., 11.

²⁴¹ Ibid., 15.

²⁴² Ibid., 29.

²⁴³ Ibid., 33.

‘Hei nikker, vraag es of we nog es een eindje mee mogen rijden?’ bedelen een paar kleintjes. Met een ruk houdt Kees zijn wagen stil en kijkt dreigend achterom. ‘Wat heb ie m’n vrind uit te schelden, he!’ Verschrikt deinzen de kinderen achteruit. ²⁴⁴

‘Maar ik heb al tegen me moeder gezeg, as ze toch ‘t hart in d’r lichaam hebbe, dat ze Karel durreve uitschelden omdat ie een bruine is, dan zal ik ze toch een oplabber verkope!’ ²⁴⁵

Het beeld dat in deze passages van Karel wordt gepresenteerd is tweeledig. Enerzijds wordt Karel gepresenteerd als ‘de ander’. Hij wordt vanwege zijn donkere huidskleur door de kinderen denigrerend toegesproken, omdat hij door hen wordt beschouwd als een jongen die anders is dan zichzelf. Anderzijds wordt via het gedrag van Kees ook een ander beeld van Karel gepresenteerd, namelijk van een jongen die misschien een bruine huid heeft, maar die bovenal een vriend is van Kees. In de volgende passage lezen we de gedachten die Karel krijgt over hemzelf en Kees, wanneer hij een boekje leest over een jongen, waarin hij zich kan verplaatsen:

Maar Karel is ook geen Hollandse jongen, Karel is maar een bruine, die hier niet eens thuishoort. Eigenlijk passen Kees en hij goed bij elkaar. ²⁴⁶

We lezen hier dat Karel zijn eigen situatie vergelijkt met die van het hoofdpersoon uit het boek dat hij leest. Hij presenteert zichzelf hier, op een negatieve, trieste manier als ‘de ander’. Hij beschouwt zichzelf als een jongen die vanwege zijn bruine huid minderwaardig zou zijn en niet in Nederland thuis zou horen. Bovendien maakt hij een vergelijking tussen hemzelf en Kees. We kunnen hieruit opmaken dat hij zijn bruine huid ervaart als zijn handicap, dat er voor zorgt dat hij als ‘de ander’ wordt ervaren, waar Kees als ‘de ander’ wordt gezien vanwege zijn ‘echte’ handicap. Omdat Karel en Kees allebei afwijken, anders zijn dan hun omgeving, ervaart Karel dit als een reden waarom hij en Kees goed bij elkaar passen. Ook vanuit de gedachten en het gedrag van oom Henk en tante Mies wordt in het verhaal meerdere keren dit anders zijn van Karel aangestipt.

‘Wist je maar eens wat er in hem omgaat; sprak hij zich maar eens uit,’ zeggen ze weleens tegen elkaar. Tante Mies wordt er een beetje zenuwachtig van en oom Henk maakt het kriegel, die houdt van een ronden Hollansen jongen die op zijn tijd eens ondeugend kan zijn. ²⁴⁷

‘Je leert ze nooit kennen, die Indische mensen,’ zegt oom Henk met zijn zware stem. ‘Zoals Karel nu, dat sluipt maar zo stil door het huis en geen boeh of bah krijg je uit hem. Nee hoor, dat zijn mijn mensen niet.’ En dan tante Mies: ‘Och ‘t is toch wel een gehoorzame, ordelijke jongen, een beetje stil maar dat zal zijn aard wel zijn. Anders wel een heel verschil met Ansje, daar ben je veel meer eigen mee he?’ ²⁴⁸

Oom Henk en tante Mies laten ieder op hun eigen manier blijken dat zij zich niet prettig voelen bij Karel. Via oom Henk wordt Karel gepresenteerd als ‘de ander’ vanwege zijn Indische afkomst en vanwege het feit dat Karel volgens hem stilletjes door het huis sluipt, zonder met hem of tante Mies te praten. Karel wordt hier duidelijk op een negatieve manier door oom Henk gepresenteerd. Hoewel tante Mies Karel toch ook presenteert als een gehoorzame en ordelijke jongen, laat ook zij blijken hem als ‘de ander’ te beschouwen, als een jongen met wie ze niet ‘eigen is’. Maar deze negatieve gevoelens en gedachten van oom Henk en tante Mies over Karel veranderen wanneer zij met hem in gesprek zijn geweest, zoals we lezen in de volgende passage:

²⁴⁴ Betsy Buunk, 38-39.

²⁴⁵ Ibid., 74.

²⁴⁶ Ibid., 55.

²⁴⁷ Ibid., 31.

²⁴⁸ Ibid., 56.

‘Misschien zijn we wel te oud geworden om kinderen goed te kunnen begrijpen,’ meent oom Henk, ‘in ieder geval lag de fout bij ons. Wij hebben gedacht dat een Indische jongen heel anders was dan een Hollandse jongen en dat moet hij hebben aangevoeld.’ ‘Ja, zo zal het wel zijn,’ zegt tante Mies peinzend.²⁴⁹

Hier komen oom Henk en tante Mies terug op hun eerdere oordeel over Karel. Karel wordt in deze passage gepresenteerd als een jongen die weliswaar afkomstig is uit Indië, maar die verder niet anders is dan een Hollandse jongen. Hij wordt gepresenteerd als een ‘gewone’ jongen en niet als ‘de ander’. Dit beeld van Karel als ‘gewone’ jongen lezen we terug in de volgende passage:

Het is de eerste keer dat Karel samen met zijn oom ergens naar toe gaat. Hij had nooit kunnen denken, dat het zo leuk was en dat je zo gezellig over alles en nog wat met oom Henk kon praten. En oom Henk verwondert zich over Karel, dat hij zo aardig is als hij loskomt. Ja, oom weet nu dat hij zich heeft vergist en Karel weet ook dat hij zich heeft vergist.²⁵⁰

We lezen hier dat Karel en oom Henk elkaar voor het eerst echt leren kennen, waardoor ze beseffen dat ze eerder een verkeerd beeld van elkaar hadden. Karel wordt zodoende gepresenteerd als een ‘gewone’ jongen die door oom Henk heel aardig wordt gevonden. Bovendien lezen we, tevens voor het eerst, dat Karel zich prettig voelt in Nederland en dat het met hem en Kees goed gaat:

Ja, het gaat goed met Karel de laatste tijd en met Kees ook, het gaat met alle twee heel goed.²⁵¹

P.S. Ik ben zo blij, want toen ik pas in Holland was, had ik geen een vriend en nu heb ik er wel veertien!²⁵²

In deze passages wordt Karel gepresenteerd als een ‘gewone’ jongen, die (samen met Kees) zijn draai heeft gevonden en waar het goed mee gaat. En tegenwoordig heeft Karel niet alleen Kees als vriend, maar heeft hij wel veertien vrienden. Het beeld van een ‘gewone’ jongen, die zich eerst eenzaam voelde in Nederland, maar die nu erg blij is, omdat hij nu een (grote) groep vrienden heeft.

In de loop van het verhaal verandert het beeld dat van Karel wordt gepresenteerd. Aanvankelijk wordt Karel zowel via de gedachten en het gedrag van andere personages als via zijn eigen gedachten gepresenteerd als ‘de ander’. Hij wordt beschouwd als een jongen die vanwege zijn bruine huidskleur anders is en die niet volledig deel uitmaakt van de familie. Ook beschouwt hij zichzelf als een jongen die vanwege zijn donkere huid niet in Nederland thuis zou horen. Zijn bruine huid wordt door hem gezien als een handicap, waardoor hij zijn vriendschap met Kees ervaart als een ‘logische vriendschap’; ze hebben ieder hun eigen redenen waardoor ze anders zijn dan de omgeving, waardoor ze goed bij elkaar passen. Wanneer Karel een gesprek heeft met oom Henk en tante Mies is sprake van een omslag in het beeld dat van Karel wordt gepresenteerd. Vanaf dat moment wordt Karel niet langer gepresenteerd als ‘de ander’, maar als een ‘gewone’ jongen, die door zijn oom en tante wordt gewaardeerd en aardig wordt gevonden en die zijn plekje in Nederland heeft gevonden.

Conclusie

Op grond van de analyses per thema en aspect kunnen we concluderen dat Karel in het verhaal wordt gepresenteerd als ‘de ander’. Hij is een jongen met een donkere huid, die zich in Nederland aanvankelijk niet prettig voelt, maar vreemd en anders. Ook zijn omgeving laat blijken hem aanvankelijk als vreemd en anders te ervaren. In de loop van het verhaal, na een gesprek met tante Mies en oom Henk, verandert echter het beeld dat van Karel wordt gepresenteerd. Karel wordt dan voornamelijk gepresenteerd als een ‘gewone’ jongen, die steun haalt uit het bidden tot God en die naast zijn vriend Kees, meer vrienden krijgt. Bovendien wordt hij vanaf dat moment op een positieve

²⁴⁹ Betsy Buunk, 65.

²⁵⁰ Ibid., 61.

²⁵¹ Ibid., 108.

²⁵² Ibid., 137.

manier gepresenteerd, als een jongen die door zijn oom en tante niet langer wordt beschouwd als vreemd en anders, maar als een vriendelijke jongen, die zij waarderen. Dit beeld van Karel, als een jongen die weliswaar qua uiterlijk en afkomst anders is dan zijn omgeving, maar overigens niet anders blijkt te zijn. Hij is een gewone jongen. Dat is het voornaamste beeld dat van hem in het verhaal wordt gepresenteerd. Men zou de rol van Kees in het verhaal kunnen zien als iemand die, evenals Karel, misschien in eerste instantie wordt beschouwd als 'de ander', als een jongen die wegens zijn handicap afwijkt van zijn omgeving, maar die bij nader inzien als persoon helemaal niet anders blijkt te zijn dan andere jongens. Kortom, Karel en Kees verkeren in een vergelijkbare situatie. Beiden zijn, elk op hun eigen manier, 'anders' dan hun omgeving maar tegelijkertijd ook juist helemaal niet.

Phia van den Berg – *Oleng en Ateng* (1971)

Oleng en Ateng gaat over twee Amboneze jongens die in een Ambonezen-kamp wonen, in houten barakken. De jongens beleven met hun vriendjes tal van avonturen, zowel op school, als in en buiten het kamp. Op een dag raken Oleng en Ateng en hun vriendjes tijdens het buitenspelen in gevecht met een groep Nederlandse jongens, waaronder Berend en Gijs, die vanwege zijn outfit 'het vlinderdasje' wordt genoemd. De Nederlandse jongens roepen allerlei scheldwoorden naar de Amboneze jongens, zoals 'knoflookpitten en sambalpotten' en 'het zijn toch maar van die zwarten'. En op hun beurt schelden de Amboneze jongens de Nederlandse jongens uit voor 'kaaskoppen'.

Na dit gevecht blijkt echter één van de Nederlandse jongens wél aardig te zijn, namelijk Berend. Ateng raakt met hem in gesprek en vindt Berend een aardige jongen. Oteng en de andere vrienden van Ateng moeten er dan echter nog niets van horen, ze zijn nog steeds boos op de Nederlandse jongens.

Op een zaterdagmiddag gaan Oleng en Ateng met de moeder van Ateng en zijn zusje en nog meer kampbewoners, met de bus naar de stad, om te winkelen. Daar komen Oleng en Ateng Berend en zijn vader tegen. Berend is erg aardig, en vraagt aan Oleng en Ateng of zij het leuk vinden om later met elkaar af te spreken. De dag loopt echter anders dan gepland. Tijdens het winkelen in een warenhuis ontdekken Oleng en Ateng dat een man artikelen probeert te stelen. Wanneer ze de man echter willen aangeven, worden ze ineens zelf beschuldigd van de diefstal. Gelukkig komt op dat moment de vader van Berend langs en ontdekt hij wat er aan de hand is. Hij helpt de jongens tijdens het gesprek met de directeur en al gauw wordt duidelijk dat Oleng en Ateng het bij het rechte eind hadden. De man wordt opgepakt en Oleng en Ateng krijgen ieder een beloning.

Een tijd later gaat de klas van Oleng en Ateng op schoolreisje. Tijdens dit schoolreisje bezoeken ze een sprookjespark (de Efteling) en een speeltuin. Bij het sprookjespark is de spanning duidelijk te voelen wanneer de school in contact komt met een andere school, met louter Nederlandse kinderen. Hoewel de meisjes van de twee scholen leuk contact met elkaar leggen, zien de jongens elkaar als rivalen. In het sprookjespark loopt dit nog niet uit de hand, maar wanneer ze aankomen bij het speelterrein, ontstaat er ruzie.

Ateng houdt zich in eerste instantie buiten de ruzie, maar wanneer de ruzie tussen zijn vriendjes en de Nederlandse jongens uit de hand dreigt te lopen, besluit hij zich toch in de ruzie te mengen. Met de juiste intentie, want Ateng wil de ruzie tussen de twee groepen sussen en hij probeert dan ook de vechtende jongens uit elkaar te houden. En juist dan gaat het mis. Als Ateng één van de Nederlandse jongens van zich wegduwt, komt deze ongelukkig terecht met zijn hoofd. De jongen blijkt een hersenschudding te hebben opgelopen. Ateng betreurt het incident, vooral als hij ontdekt dat de jongen die hij geduwd had het broertje van Berend, Flip, blijkt te zijn.

Gelukkig herstelt Flip, maar Ateng heeft nog niet aan Berend durven opbiechten dat hij de schuldige is. Uiteindelijk, doet hij dit tijdens een voetbalspel. Berend is woedend op Ateng, maar aan het eind van het verhaal komt het toch allemaal goed en worden Ateng en Berend vrienden.

Algemene analyse

In het verhaal is Ateng het hoofdpersonage. Vanuit zijn standpunt worden de meeste passages gezien en hij is het personage in het verhaal waar alles om draait. Andere belangrijke personages in het verhaal zijn Oleng, Berend en Gijs. Zoals blijkt uit bovenstaande samenvatting, draait het verhaal om de omgang van Oleng en Ateng en hun groep Amboneze vrienden met een groep Nederlandse jongens, waaronder Berend en Gijs.

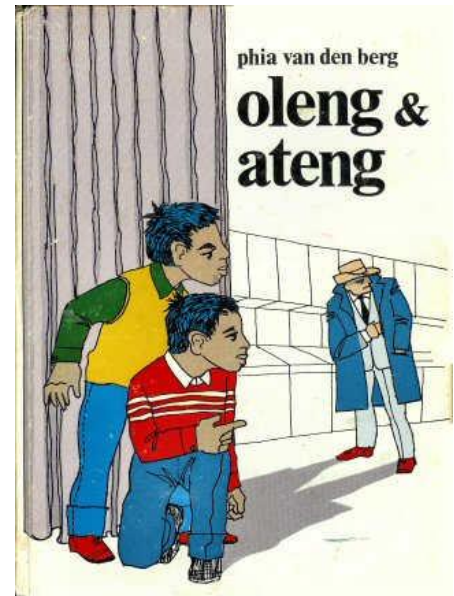
Het verhaal wordt voornamelijk verteld via vertellerstekst, waarbij sprake is van focalisaties van Ateng, Oteng en Berend. Vooral deze focalisaties zijn in het verhaal bepalend voor wie in het verhaal wordt gepresenteerd als 'de ander(en)'. De verwachting is dat voornamelijk Ateng en Oleng en hun Amboneze vrienden, vanuit de focalisaties van Berend en Gijs, zullen worden gepresenteerd

als 'de anderen', aangezien ze uit een ander, ver land komen en door de Nederlandse jongens worden uitgescholden. Wanneer Ateng en Oleng echter focalisatoren zijn, lezen we dat juist de Nederlandse jongens worden gepresenteerd als 'de anderen'; als 'kaaskoppen'. De analyse van het beeld van 'de ander' zal duidelijk maken wie in het verhaal (voornamelijk) worden gepresenteerd als 'de anderen' en wat het beeld is dat van hen in *Oleng en Ateng* wordt gepresenteerd.

1. Het uiterlijk voorkomen van 'de ander'

Op de kapt van het boek, in de afbeelding van Han Hehuat, zijn Oleng en Ateng als volgt afgebeeld: Oleng en Ateng zijn twee jongens, met een lichtbruine huid en kort donker/zwart haar. Ze dragen allebei een spijkerbroek met daarboven een gekleurde trui: de ene trui is groen met geel en de andere trui is rood met witte strepen. Verder draagt één van de jongens rode schoenen en de ander zwarte. Op de afbeelding is te zien hoe de twee jongens vanachter de gordijnen een (blanke) man met een hoed en lange jas bespieden.

Oleng en Ateng worden in deze afbeelding gepresenteerd als twee jongens die een donkergekleurde huid hebben, zwart haar en die 'normale' jongenskleding dragen. Ze worden gepresenteerd als 'gewone' jongens, die aandachtig de man met de hoed in de gaten houden. In de volgende passages wordt vanuit verschillende focalisaties het uiterlijk voorkomen van Oleng en Ateng beschreven:

Ateng sloft naar school. Hij loopt, zoals altijd, met zijn handen in de zakken van zijn spijkerbroek. En hij kijkt naar de grond alsof hij een dubbeltje verloren heeft. ²⁵³

Plotseling rekt Ateng zich uit en schreeuwt: 'Oleng!' Zou die knaap nog achter zijn bord rijst zitten? Hij wordt veel te dik. Zijn mooie, nieuwe spijkerbroek zit hem nu al te krap! ²⁵⁴

Daar is Ateng, die niet ver van haar vandaan bramen staat te snoepen. Hij is de langste jongen van de klas, heeft ze al gezien. ²⁵⁵

En in een sukkeldrafje loopt Ateng weg, nagekeken door een paar glinsterende zwarte kijkers. Onder zijn zwarte krulkuif vandaan loert Oleng voorzichtig boven de zakken uit. ²⁵⁶

In de eerste passage wordt via vertellerstekst ingegaan op het uiterlijk voorkomen en de houding van Ateng. Ateng wordt hier gepresenteerd als een 'gewone', naar schoolgaande jongen, die op zijn eigen manier loopt, oftewel sjokt. In de tweede passage lezen we hoe Oleng vanuit de focalisatie van Ateng wordt beschreven als een wat dikkere jongen. In de derde passage wordt Ateng, vanuit de focalisatie van de juf, gepresenteerd als een lange jongen, die van de bramen snoept. Ten slotte wordt Oleng in de vierde passage via vertellerstekst gepresenteerd als een jongen met een zwarte krulkuif en donkere ogen. In deze passages worden Oleng en Ateng niet gepresenteerd als 'de anderen' maar als 'gewone' jongens, met bepaalde (lichamelijke) eigenschappen.

In het boek wordt alleen in de volgende passages, via vertellerstekst, ingegaan op de (licht)bruine huidskleur van Oleng en Ateng:

²⁵³ Phia van den Berg, 5.

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Ibid., 19.

²⁵⁶ Ibid., 7.

Met een hoogrode kleur over zijn lichtbruine toet en z'n donkere pret-ogen neergeslagen.²⁵⁷

Daar staan ze nu met hun elven bij elkaar, vijf blanke en zes bruine knapen.²⁵⁸

Doordat in de tweede passage het contrast tussen de blanke en de bruine jongens wordt vermeld, worden Oleng en Ateng hier gepresenteerd als 'de anderen'; als jongens met een andere, bruine huidskleur. De manier waarop Oleng en Ateng worden gepresenteerd als 'de anderen' is neutraal tot positief. In de eerste passage wordt op een vriendelijke manier de gezichtsuitdrukking van Ateng beschreven en in de tweede passage worden Oleng en Ateng en hun vrienden op dezelfde manier beschreven als de Nederlandse jongens.

Het beeld dat van Oleng en Ateng wordt gepresenteerd loopt wat uiteen. Enerzijds worden ze gepresenteerd als 'de anderen', als jongens met een lichtbruine huid en zwart haar, die (vooral) vanwege het eerste uiterlijke kenmerk anders zijn dan hun omgeving. Anderzijds worden Oleng en Ateng ook gepresenteerd als 'gewone' jongens, die naar school gaan en normale (jongens)kleding dragen.

2. Cultuur

Niet alleen de manier waarop het uiterlijk voorkomen van Oleng en Ateng wordt gepresenteerd levert een bepaald beeld van hen. De manier waarop het thema cultuur in het verhaal wordt gepresenteerd levert eveneens inzicht in het beeld dat van hen naar voren wordt gebracht. Zo wordt in de volgende passage ingegaan op de beheersing van de Nederlandse taal en het onderwijs:

Ambonese kinderen worden thuis opgevoed met de gewoonten en de taal die hun ouders van Ambon hebben meegebracht. Maar als je dan op school komt, waar je alleen maar Nederlands hoort, geeft dat wel eens moeilijkheden. Neem nu alleen die taal maar. Als klein kind leer je al, dat je 'alsjeblieft' altijd met 'dankjewel' moet beantwoorden. Maar op school hoor je, dat dat soms helemaal niet goed is. In de eerste klas was dat. Oleng zal het nooit vergeten. Het had lang geduurd, voordat de kinderen een beetje gewend waren aan dat moeilijke Nederlands. En nog steeds moeten ze goed nadenken voordat ze gaan spreken.²⁵⁹

In deze passage wordt zowel via vertellerstekst als via de focalisatie van Oleng een beeld gepresenteerd van Oleng en Ateng en de (andere) Ambonese kinderen. Zij worden hier gepresenteerd als 'de anderen', als kinderen die afkomstig zijn uit een ander land, Ambon, en die hierdoor (op school) lange tijd moeite hebben met de Nederlandse taal. Uit de volgende passages blijkt dat de Ambonese jongens zich (vooral) in sommige situaties niet goed in het Nederlands verstaanbaar weten te maken:

Hij niet... hij kan van woede geen woord Nederlands meer uitbrengen. En Oleng staat ook al te stotteren van kwaadheid en schaamte.²⁶⁰

Dan krijgt hij een por van Ateng, die hem nadoet: 'hoed donkerbruin met swarte bandje,' en dan gieren ze allebei, op van de zenuwen. 'Nou maar wij hebben toch maar netjes die dief gemaskerd!' zegt Oleng trots. 'Ontmaskerd bedoel je zeker,' verbetert Anita nog een beetje zuur, maar toch al minder boos.²⁶¹

In de eerste passage wordt vanuit Ateng een beeld van Oleng en hemzelf gepresenteerd als 'de anderen', als jongens die, wanneer ze boos zijn, zich niet in het Nederlands verstaanbaar weten te maken. In de tweede passage is vanuit Oleng sprake van een vergelijkbaar beeld dat van de jongens

²⁵⁷ Ibid., 17.

²⁵⁸ Phia van den Berg, 36.

²⁵⁹ Phia van den Berg, 12-13.

²⁶⁰ Ibid., 51.

²⁶¹ Ibid., 53.

wordt gepresenteerd. Wanneer op school een Ambonees lied wordt gezongen, wordt het volgende beeld van Oleng en Ateng en de andere Ambonese kinderen gepresenteerd:

Is dat een vierde klas lagere school? Dit kinderkoor, dat, nauwlettend op het 'tom .. ta ta tom' van de maatslagers zó zuiver driestemmig zingt? De kinderen glimlachen verlegen. Ze weten niet precies wat de woorden betekenen, zo oud is het liedje al. Maar dat zingen, tja, dat gaat eigenlijk vanzelf. Thuis leren ze dat. Van hun ouders of van hun grote broers, van wie er altijd wel één een gitaar heeft. ²⁶²

In het tweede deel van deze passage worden Oleng en Ateng en de andere Ambonese kinderen via vertellerstekst gepresenteerd als 'de anderen', als kinderen die opgroeien in een cultuur waarin zingen en muziek spelen een belangrijke rol speelt. De manier waarop ze worden gepresenteerd is positief. In het eerste deel van de passage lezen we dat de juf bewondering heeft voor het zangtalent van de kinderen. Ook via de volgende omschrijving van een culturele gewoonte, wordt een beeld van Oleng en Ateng en de andere Ambonese kinderen gepresenteerd:

Ambonese kinderen zeggen wel meer maatje of paatje tegen hun juffrouwen en meesters.. als ze er niet bij zijn natuurlijk. Als ze hen aardig vinden noemen ze hen zo, net zoals ze alle vaders in het kamp 'oom' noemen en alle moeders 'tante'. ²⁶³

Via vertellerstekst worden Oleng en Ateng en de andere Ambonese kinderen gepresenteerd als 'de anderen', die hun eigen liefkozende woorden hebben voor de mensen die zij in hun omgeving aardig vinden. Het is een positief beeld dat van 'de anderen' wordt gepresenteerd.

Kortom, via het thema cultuur worden Oleng en Ateng en de andere Ambonese kinderen gepresenteerd als 'de anderen'. Ze hebben moeite met de beheersing van de Nederlandse taal, omdat ze afkomstig zijn uit een ver, ander land. Hun afkomst levert ook de verklaring voor hun zangtalent en hun gewoonte om mensen die ze aardig vinden aan te duiden met 'oom' of 'tante'. Het is dus een overwegend positief beeld dat van Oleng en Ateng en de andere Ambonese kinderen wordt gepresenteerd.

3. Ruimte

Naast de beschrijvingen van het uiterlijk voorkomen en het thema cultuur speelt de presentatie van de ruimte(s) eveneens een rol bij de analyse naar het beeld van 'de anderen'. Zo wordt bijvoorbeeld als volgt ingegaan op het land van herkomst van Oleng en Ateng enerzijds en Nederland anderzijds:

Ateng en Oleng wonen namelijk in een kamp, waarin de houten huizen barakken zijn. Het zijn twee Ambonese jongens. Hun ouders zijn een jaar of vijftien geleden met honderden landgenoten naar Nederland gekomen. Een hele groep van hen woont nu samen in dit kamp, dat ook een eigen school heeft. Op Ambon was het altijd heerlijk warm. Maar aan het koude Nederland zijn de mensen nu ook al een beetje gewend. ²⁶⁴

Via vertellerstekst worden Oleng en Ateng hier gepresenteerd als 'de anderen'. Het zijn twee Ambonese jongens, die in Nederland samen met andere Ambonese mensen in een kamp wonen en die ondertussen een beetje gewend zijn geraakt aan het koude weer. Het kamp waar Oleng en Ateng en de andere Ambonese mensen wonen, wordt in de volgende passages beschreven:

'Ja, allemaal barakken,' horen de jongens Flip nu zeggen. 'Ach joh, ze hebben immers geen centen voor goede huizen!' hoont het vlinderdasje naast hem. 'Ik ruik de knoflook!' roept een ander. ²⁶⁵

²⁶² Phia van den Berg, 15-16.

²⁶³ Ibid., 13-14.

²⁶⁴ Ibid., 5.

²⁶⁵ Ibid., 32.

‘Hij zei dat onze huizen kaal waren en dat we geen centen hadden voor betere. Dacht je soms dat we voor ons plezier in dit kikkerland en in deze houten hokken zaten?’ ²⁶⁶

Vanuit de focalisatie van de Nederlandse jongens worden Oleng en Ateng gepresenteerd als ‘de anderen’, als jongens die om een aantal redenen verschillen van de Nederlandse jongens. De manier waarop Oleng en Ateng worden gepresenteerd als ‘de anderen’ is negatief; volgens de twee Nederlandse jongens zijn ze zijn arm en stinken ze. In de tweede passage lezen we vanuit de focalisatie van Ateng dat hij aangeeft dat hij en zijn vrienden zich niet prettig voelen in hun omgeving. Deze omschrijving levert zodoende een beeld van Ateng en zijn vrienden als ‘de anderen’, als jongens die zich in Nederland (in de barakken) niet thuis voelen. De Nederlandse winter in het kamp wordt ervaren als onprettig, zoals we lezen in de volgende passage:

Ach, die winter.. komt er nooit een eind aan? De verwarming in de barakken is gloeiend heet. Oom Stoom stookt wat hij kan, maar de snerpemde oostenwind snijdt door de houten wanden en als er geen kacheltje naast brandt, hebben de mensen het nog koud. Nu, nog meer dan anders, gaan de gedachten van de vaders en moeders terug naar hun geboorteland. ²⁶⁷

Hier worden de ouders van Oleng en Ateng en de andere Ambonese kinderen via vertellerstekst gepresenteerd als ‘de anderen’. Het koude winterweer zorgt ervoor dat de ouders nog meer terugdenken aan hun (warmer) geboorteland, waardoor ze worden gepresenteerd als mensen met een andere afkomst; ‘de anderen’.

Via de ruimtelijke beschrijvingen worden Oleng en Ateng en de andere Ambonese personen gepresenteerd als ‘de anderen’, als mensen die afkomstig zijn uit een ander, ver land, die in Nederland in houten barakken leven en die (met heimwee) terugdenken aan hun geboorteland. Via vertellerstekst is het beeld dat van hen wordt gepresenteerd neutraal, maar vanuit de focalisatie van twee van de Nederlandse jongens is het beeld dat van Oleng en Ateng en de andere Ambonese personen wordt gepresenteerd negatief. Maar de lezer weet wel beter; het zegt meer over deze twee Nederlandse jongens, dan over Oleng en Ateng en de andere Ambonese personen. Bovendien valt deze negatieve presentatie te verklaren door de verhaalhandeling; de Nederlandse jongens hadden immers ruzie met de Ambonese jongens.

4. Weergave van gedachten en gedrag waarmee een beeld van ‘de ander(en)’ wordt gepresenteerd

In het verhaal wordt veel aandacht besteed aan de manier waarop wordt gedacht over en omgegaan met Oleng en Ateng en de andere Ambonese jongens enerzijds en de Nederlandse jongens anderzijds. Wanneer de Nederlandse jongens bij de Ambonese jongens in het kamp zijn, zijn de reacties van beide groepen jongens als volgt:

‘En wat hebben jullie eigenlijk in ons kamp te maken?’ doet Oleng nog vijandiger. ‘Jullie zijn ook maar kaaskoppen.’ ‘En jullie knoflookpitten en sambalpotten,’ snikt Gijs. Maar dat wordt Anne, die hem nog steeds in z’n nekvel heeft, toch te bar. Hij rukt de schreeuwderd naar zich toe en sist: ‘Wat ben jij een kwal, zeg! Schaam jij je niet, deze mensen zo te beledigen?’ ‘t Zijn toch maar van die zwarte?’ jammert het vlinderdasje nu zachtjes. ‘Nou en wat dan nog? Zijn die soms minder dan jij?’ Zij weten tenminste hoe het hoort, die meneer bood zijn hulp aan, en jij.. ²⁶⁸

In deze passage valt op dat zowel de Nederlandse jongens als de Ambonese jongens worden gepresenteerd als ‘de anderen’. Via het gedrag van Oleng lezen we namelijk dat hij de Nederlandse jongens in het kamp ervaart als ‘de anderen’, als ‘kaaskoppen’, die niet in het kamp thuishoren. Gijs, één van de Nederlandse jongens, presenteert op zijn beurt de Ambonese jongens als ‘de anderen’

²⁶⁶ Ibid., 37.

²⁶⁷ Phia van den Berg, 69.

²⁶⁸ Ibid., 35.

door ze ‘knoflookpitten’ en ‘sambalpotten’ te noemen. De stereotyperingen zijn in beide gevallen gebaseerd op typische etenswaren uit de landen van herkomst van de groepen jongens. Daarnaast lezen we dat Gijs op een negatieve, denigrerende manier denkt over de Ambonese jongens. Maar dit zegt meer over het karakter van Gijs, dan over de Ambonese jongens. Bovendien lezen we dat Gijs wordt terechtgewezen door Anne, één van de andere Nederlandse jongens. In de volgende passage lezen we dat het gedrag van beide groepen jongens zich voortzet:

‘Zeg dat nog eens, aap die je bent!’ schreeuwen Flip en zijn vrienden ineens weer woedend en willen op Oleng afstuiven. Maar nu komen de andere Ambonezenjongens ook naar voren. De één pakt de ander bij de lurven, armen en benen zwaaien, slagen bonken en daartussendoor gillen de jongens elkaar hun scheldwoorden in de oren: ‘Kikker.. kaas, knoflook, sambal, bruine aap, wit varken, hier, dáár!’ ²⁶⁹

In het eerste deel van deze passage wordt één van de Ambonese jongens door Flip, één van de Nederlandse jongens, uitgescholden voor aap, wat een racistisch scheldwoord is voor een kleurling.²⁷⁰ De Ambonese jongen wordt hier dus, vanuit Flip, op een negatieve manier gepresenteerd als ‘de ander’. Men zou kunnen opmerken dat deze presentatie van de Ambonese jongen vooral het effect heeft dat de lezer Flip zal beschouwen als (domme) pestkop. In het tweede deel van de passage lezen we echter dat de Ambonese jongens er zelf ook wat van kunnen, waardoor (opnieuw) duidelijk wordt dat beide groepen elkaar beschouwen als ‘de anderen’. Op deze manier worden de Nederlandse en Ambonese jongens gepresenteerd als jongens die zich op een zelfde manier tegenover elkaar opstellen; ze vertonen vergelijkbaar gedrag. Een positief beeld van de jongens valt te lezen in de volgende passages:

‘Hé hallo!’ hoort hij ineens achter zich. Daar staat.. Berend! Stralend pakt de jongen hem bij de schouder. ²⁷¹

‘Vraag of ze met ons meegaan, vader,’ zegt Berend. ‘Ik wil zo graag vrienden met ze worden.’ ²⁷²

We lezen hier, eerst vanuit de focalisatie van Ateng en later via persoonstekst van Berend, dat Berend, één van de Nederlandse jongens, graag vrienden wil worden met Ateng (en de andere Ambonese jongens) en dat deze Ateng ‘vriendschappelijk’ bij de schouders vastpakt. Het beeld dat hier van Ateng wordt gepresenteerd is dus niet het beeld van ‘de ander’, maar van een ‘gewone’ jongen met wie Berend graag vrienden wil worden.

Wanneer de klas van Oleng en Ateng op schoolreisje gaat, wordt in de volgende passage ingegaan op het gedrag dat de Ambonese en Nederlandse jongens vertonen:

Op schoolreisjes vechten Ambonese jongens niet met elkaar, wel met Hollandse jongens. En dat is het hem nou juist. Dat gebeurt altijd. Waarom eigenlijk? Terwijl de meesters en de juffrouwen er altijd voor waarschuwen als ze weggaan. ‘Ze vinden ons gek,’ had Noes vorig jaar gezegd. ‘Kijk maar hoe ze kijken.’ En toen was het Oleng geweest, die een jongen op zijn gezicht had getimmerd omdat die op een glijbaan had geroepen: ‘Die zwarten willen altijd eerst!’ Toen was er een hele kluit jongens aan het vechten geslagen. ²⁷³

Via vertellerstekst worden de Ambonese kinderen hier enigszins gepresenteerd als vechtersbaasjes, die op de vuist gaan met Nederlandse jongens. Deze reactie van de Ambonese jongens is het gevolg van de houding van de Nederlandse jongens tegenover de Ambonese jongens. De Ambonese jongens worden door hen ‘gek’ gevonden, en aangeduid met ‘zwarten’. Op deze manier worden de

²⁶⁹ Ibid., 38.

²⁷⁰ Marc de Coster, *Het laatste woord*.

²⁷¹ Ibid., 45.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid., 73-74.

Ambonese jongens door hen op een negatieve manier gepresenteerd als 'de anderen'. Dat de omgang tussen de Nederlandse en Ambonese jongens ook anders kan verlopen blijkt uit de volgende passages:

En Berend denkt: zal ik die Ambonezen ooit begrijpen? Nu komt August naar voren. 'Als wij goed kwaad zijn, weten we niet meer wat we doen,' zegt hij voor Ateng. 'En als je wilt weten, waarom hij zich niet verdedigt, dan is dat, omdat hij vindt dat hij een aframmeling van jou verdiend heeft.'²⁷⁴

Toch valt die Berend hem mee. 'Ja, dat vertelde ik toch?' snauwt Ateng een beetje teleurgesteld. 'Jij denkt dat al die jongens zijn zoals dat blèrende vlinderdasje, maar dat is helemaal niet waar, dat merk je nu.'²⁷⁵

Via August wordt in de eerste passage een beeld van de Ambonese jongens gepresenteerd als jongens die zich laten leiden door hun emoties. De Ambonese jongens worden enigszins gepresenteerd als 'de anderen', omdat Berend spreekt over 'die Ambonezen', en omdat August het heeft over 'wij', waarmee hij aangeeft dat Ambonese jongens anders 'in elkaar zouden zitten' dan Nederlandse jongens. In de tweede passage lezen we dat de Nederlandse jongens op hun beurt aanvankelijk door Ateng (en Oleng) worden beschouwd als 'de anderen', als jongens die zich vervelend tegenover hen zouden opstellen. Dit beeld wordt hier echter genuanceerd. Berend wordt hier namelijk niet zo zeer gepresenteerd als 'de ander', maar als een 'gewone' jongen, die Ateng en (zelfs) Oleng allebei aardig vinden.

Via de bespreking van de weergave van gedachten en gedrag van personages ontdekken we dat in *Oleng en Ateng* iets bijzonders aan de hand is als het gaat om wie er als 'de ander(en)' wordt gepresenteerd. Enerzijds worden namelijk zowel de Nederlandse jongens als de Ambonese jongens gepresenteerd als 'de anderen'. De Nederlandse jongens beschouwen de Ambonese jongens als 'de anderen', en vice versa beschouwen de Ambonese jongens de Nederlandse jongens als 'de anderen'. Ateng en Berend spelen een belangrijke rol bij het beeld dat van de twee groepen jongens wordt gepresenteerd. Doordat Ateng en Berend elkaar aardig vinden en op een vriendschappelijke manier met elkaar omgaan, is het beeld dat vanuit hen van elkaar wordt gepresenteerd niet het beeld van 'de ander', maar van 'gewone' jongens, die vrienden met elkaar willen worden. Deze houding tegenover elkaar heeft als effect dat andere jongens binnen hun 'eigen' groep, inzien dat niet alle jongens hetzelfde zijn. Zo ziet bijvoorbeeld Oleng in dat Berend, ook al is hij een Nederlandse jongen, best een aardige jongen is. Anderzijds kan ook worden geconcludeerd dat er niemand echt als 'de ander(en)' wordt gepresenteerd. De jongens vertonen namelijk allemaal vergelijkbaar gedrag en in zowel de groep Ambonese jongens als in de groep Nederlandse jongens is sprake van jongens die aardig zijn en jongens die onaardig zijn. Dit lijkt dan ook de moraal/boodschap van het verhaal te zijn; iemands afkomst kan invloed hebben op het gedrag dat diegene vertoont, maar is niet allesbepalend.

Conclusie

Op basis van de analyse naar het beeld van 'de ander', kunnen we concluderen dat in *Oleng en Ateng* iets bijzonders aan de hand is. Wie in het verhaal worden gepresenteerd als 'de anderen' is alles behalve eenduidig.

Enerzijds worden via vertellerstekst en via de focalisaties van de Nederlandse jongens de Ambonese jongens gepresenteerd als 'de anderen'. Zo hebben ze een lichtbruine huid en zwart haar, waardoor ze er anders uitzien dan de mensen in hun omgeving. Ze hebben moeite met de beheersing van de Nederlandse taal, voelen ze zich in (de houten barakken in) Nederland niet thuis en worden door de Nederlandse jongens uitgemaakt voor 'zwarten', 'apen', 'sambalpotten' of 'knoflookpitten'. De manier waarop de Ambonese jongens (en in sommige passages ook de andere

²⁷⁴ Ibid., 92.

²⁷⁵ Ibid., 46.

Ambonese mensen uit het kamp) worden gepresenteerd als 'de anderen' verschilt. Waar zij via vertellerstekst op een neutrale manier worden gepresenteerd als 'de anderen', worden zij via de focalisaties van de Nederlandse jongens veelal op een negatieve manier gepresenteerd als 'de anderen', met name via de focalisaties van Gijs. Zo zouden de Ambonese jongens (en de andere Ambonese personen) stinken, armoedig zijn en onderdoen voor de Nederlandse jongens. Via de focalisaties van een aantal andere Nederlandse jongens, waaronder Berend, wordt echter ook op een positieve manier een beeld gepresenteerd van de Ambonese jongens. In deze gevallen worden de Ambonese jongens niet zo zeer gepresenteerd als 'de anderen', maar veel meer als 'gewone' jongens.

Anderzijds worden via de focalisaties van de Ambonese jongens de Nederlandse jongens, eveneens veelal op een negatieve manier, gepresenteerd als 'de anderen'. De Ambonese jongens maken op hun beurt de Nederlandse jongens uit voor 'kaaskoppen' en 'witte varkens' en vinden dat de Nederlandse jongens niets te zoeken hebben in 'hun' kamp. Ook in dit geval is sprake van een aantal gevallen waarbij op een positieve manier een beeld wordt gepresenteerd van de Nederlandse jongens, als 'gewone' jongens, die niet allemaal over één kam moeten worden geschoren. Deze positieve presentatie van de Nederlandse jongens vindt vooral plaats via de focalisaties van Ateng. En juist deze positieve focalisaties van Ateng en Berend, in combinatie met de vertellerstekst, zijn bepalend voor het antwoord op de vraag wie in het verhaal worden gepresenteerd als 'de anderen'. De boodschap van het verhaal lijkt namelijk te zijn dat iemands afkomst weliswaar invloed kan hebben op het gedrag dat iemand vertoont (bijvoorbeeld uit traditie of gewoonten), maar dat dit niet allesbepalend is. De twee groepen jongens beschouwen elkaar als 'de anderen', maar vertonen eigenlijk vergelijkbaar gedrag. Het uitdagen en/of schelden van de Nederlandse jongens zorgt ervoor dat de Ambonese jongens met hen op de vuist gaan en vice versa. Kortom, het zijn twee groepen 'kwajongens', met in elke groep individuen met verschillende karakters.

Hoofdstuk 5: Conclusie

De uitgevoerde analyses van de boeken leiden in dit hoofdstuk tot een conclusie waarin antwoord wordt gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek;

Wat is het beeld van 'de ander' dat wordt gepresenteerd in kinderboeken uit de periode 1945 – 1970?

In de meeste boeken wordt 'de ander' gepresenteerd als iemand die aanvankelijk, vanwege zijn donkere uiterlijk en/of vanwege zijn afkomst, wordt beschouwd als anders en vreemd. In de loop van het verhaal vindt een omslag plaats in het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd; van negatief naar positief. De nadruk ligt niet (meer) op kenmerken die 'de ander' anders maken dan zijn omgeving, maar op kenmerken waaruit blijkt dat 'de ander' niet zo anders is als zijn omgeving. Deze omslag heeft te maken met het christelijke geloof of is een gevolg van bepaald, positief gedrag van 'de ander'. In sommige boeken wordt het anders zijn van 'de ander' überhaupt niet gethematiseerd of valt zelfs niet duidelijk een personage als 'de ander' aan te wijzen. Wel wordt in alle boeken een morele boodschap aan de lezer voorgehouden, waarin wordt benadrukt dat de huidskleur en/of afkomst van iemand niet bepaalt of deze een goed of slecht mens is.

De manier waarop de morele boodschap aan de lezer wordt voorgehouden, verschilt per boek. In sommige boeken, zoals *Een neger in het dorp!* en *Sonnie de negerjongen* wordt de morele boodschap expliciet aan de lezer voorgehouden, door een christelijke passage aan te halen waarin wordt benadrukt dat men iedereen op dezelfde manier moet behandelen. In andere boeken is de morele boodschap op een impliciete manier in het verhaal 'verwerkt'. Zo zorgt bijvoorbeeld in *Oleng en Ateng* de continue wisseling van focalisaties er voor dat zich een bijzonder totaalbeeld ontvouwt, waardoor een antwoord op de vraag 'Wie wordt in het verhaal gepresenteerd als 'de ander'?' bovendien alles behalve eenduidig blijkt te zijn. Via de wisseling van focalisaties wordt duidelijk dat de twee groepen jongens elkaar beschouwen als 'de anderen', terwijl ze eigenlijk vergelijkbaar gedrag vertonen. De morele boodschap wordt daardoor bekrachtigd: iemands afkomst kan weliswaar invloed hebben op het gedrag dat een persoon vertoont (bijvoorbeeld uit gewoonte of traditie), maar dit is niet bepalend.

Niet alleen uit de analyse van *Oleng en Ateng* blijkt het belang van focalisatie bij het beeld van 'de ander' dat in een boek wordt gepresenteerd. Doordat bij elk boek is nagegaan wie de focalisatoren waren, kon worden achterhaald op welke wijze de lezer tot een bepaald beeld van de verhaalwereld, en zodoende ook van 'de ander', werd gebracht. Hierdoor komen ook de overeenkomsten en verschillen tussen de boeken aan het licht, wat betreft het beeld van 'de ander' dat er in wordt gepresenteerd.

Het uiterlijk voorkomen van een personage vormt in veel boeken aanvankelijk de voornaamste reden om te worden gepresenteerd als 'de ander'. Het personage dat wordt gepresenteerd als 'de ander' heeft een afwijkende, donkere huid, waardoor 'de ander' zowel via vertellerstekst als via de focalisaties van andere personages wordt ervaren als vreemd en anders. Door andere personages wordt 'de ander' vanwege zijn donkere huid voornamelijk op een negatieve manier gepresenteerd. Zo wordt 'de ander' in een aantal boeken op een denigrerende manier aangesproken met aap of nikker, zoals we zien in *Guus en het chocoladeventje*, *Oleng en Ateng*, *Een neger in het dorp!* en *Een bruine jongen*. In *De zwarte speelgoedman*, *Marieke en haar vriendje* en *Toen de Amboneesjes kwamen* lezen we dat 'de ander' vanwege zijn donkere huid via de focalisaties van andere personages aanvankelijk wordt gepresenteerd als iemand die onder zou doen voor iemand met een blanke huid, of dit nou gaat om leerprestaties of om het verkopen van speelgoed. In een aantal gevallen wordt 'de ander' ook op een positieve manier gepresenteerd. 'De ander' wordt vanwege zijn donkere huid door andere personages op een positieve manier beschouwd als bijzonder, als iets interessants en nieuws, zoals in *Marieke en haar vriendje* en *Toen de Amboneesjes*

kwamen. In *Een bruine jongen* wordt de lezer ook via de focalisatie van 'de ander' zelf gewezen op diens afwijkende uiterlijk. 'De ander' is zich bewust van het feit dat hij als enige in zijn omgeving een bruine huid heeft.

Het afkomstig zijn uit een ver, vreemd land vormt een andere reden om een personage aanvankelijk te presenteren als 'de ander'. Ook in dit geval is de presentatie van 'de ander' via de focalisaties van andere personages vaak negatief. Zo wordt Riet in *Eindelijk thuis* uitgescholden voor 'aap', vanwege het feit dat ze uit Indonesië komt; een donkere huid of zwart haar heeft ze niet. In *Een bruine jongen* wordt 'de ander' door zijn omgeving verkeerd of niet begrepen, wat wordt gelinkt aan zijn afkomst; Karel zou anders in elkaar zitten omdat hij Indisch is. Indien via vertellerstekst wordt ingegaan op het land van herkomst van 'de ander' is dit, net als bij het uiterlijk voorkomen, meestal neutraal.

Daarnaast kunnen we concluderen dat 'de ander' zich in een aantal boeken (op sommige momenten) niet prettig voelt in Nederland. Dit is niet alleen te wijten aan het regenachtige, koude weer, maar ook aan het gedrag van overige personages. Het gevolg is dat 'de ander' wordt gepresenteerd als iemand die heimwee heeft naar zijn land van herkomst.

Via de focalisaties van andere personages is de presentatie van 'de ander' aanvankelijk dus overwegend negatief, maar halverwege het verhaal is, zoals eerder vermeld, sprake van een omslag in het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd.

Het christelijke geloof speelt in veel boeken een grote rol in het beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd. In *Een neger in het dorp!*, *Sonnie de negerjongen*, *Toen de Amboneesjes kwamen* en *Een bruine jongen* is het gegeven dat 'de ander' gelovig blijkt te zijn reden voor een verschuiving van het beeld dat door de andere personages van hem wordt gepresenteerd. In *Een neger in het dorp!* lezen we hoe de vijandige houding van Gijs tegenover 'de ander' omslaat in een positieve houding, wanneer hij ontdekt dat 'de ander' christelijk is. In *Sonnie de negerjongen*, *Toen de Amboneesjes kwamen* en *Een bruine jongen* is sprake van een vergelijkbare omslag, zij het dat het in deze boeken vooral een reden vormt om 'de ander' niet zo zeer meer te ervaren als iemand die vreemd en anders is, maar als iemand die kennelijk (toch) een goed mens is en niet zo veel verschilt van zijn omgeving. Daarnaast wordt vanuit het christelijke geloof een morele boodschap aan de lezer meegegeven, die als het ware twee kanten kent. Enerzijds wordt in de boeken het christelijke geloof ingezet als een soort bewijs waaruit blijkt dat men 'de ander' als gelijke moet behandelen. Dit zien we bijvoorbeeld terug in *Een neger in het dorp!* en *Sonnie de negerjongen*. In beide boeken is het vers *Kind'ren van één Vader* opgenomen, waarin wordt benadrukt dat in de ogen van God iedereen gelijk is en dat men elkaar daarom ook als gelijken moet behandelen. Anderzijds kan men ook opmerken dat het christelijke geloof op een andere manier bepalend is voor hoe 'de ander' in deze boeken wordt gepresenteerd. Het uiterlijk en/of de afkomst van 'de ander' lijken er (uiteindelijk) niet echt toe te doen, maar het is wel van belang of 'de ander' christelijk is of niet.

De omslag kan, naast het christelijke geloof, ook een gevolg zijn van bepaald gedrag dat 'de ander' vertoont. Zo verandert in *Guus en het chocoladeventje* de houding van Guus tegenover 'de ander', wanneer 'de ander' een hondje uit het water redt. Vanaf dat moment is het beeld dat via Guus van 'de ander' wordt gepresenteerd positief, hij heeft bewondering gekregen voor 'de ander'.

Een andere bevinding is dat in *Eindelijk thuis* en *Oleng en Ateng* niet duidelijk sprake is van een personage dat als 'de ander' wordt gepresenteerd. In *Marieke en haar vriendje*, *Mop*, *Sonnie de negerjongen* en *Toen de Amboneesjes kwamen* kan weliswaar een personage als 'de ander' worden aangewezen, maar wordt het anders zijn van 'de ander' in deze boeken niet gethematiseerd.

In de boeken waarin het anders zijn van 'de ander' wel wordt gethematiseerd, zoals in *Een neger in het dorp!*, *De zwarte speelgoedman* en *Guus en het chocoladeventje* valt op dat de personages die een negatieve houding aannemen tegenover 'de ander' zelf een vervelend karakter hebben.

Kortom, het beeld van 'de ander' dat in de geanalyseerde kinderboeken uit de periode 1945 – 1970 wordt gepresenteerd loopt uiteen. Er is zowel sprake van overeenkomsten als van verschillen tussen de boeken, als het gaat om de presentatie van 'de ander', waarbij geen duidelijke ontwikkeling valt aan te wijzen als het gaat om het jaar waarin de boeken zijn uitgebracht. In plaats daarvan kunnen we constateren dat in alle boeken een morele boodschap aan de lezer wordt voorgehouden, die, in combinatie met de focalisatie, een (zeer) grote rol speelt bij het beeld van 'de ander' dat in een boek wordt gepresenteerd.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Reeds in de inleiding is opgemerkt dat het interessant zou zijn om de uitkomsten van dit onderzoek te vergelijken met de uitkomsten van het onderzoek van Ipema. Een vergelijking van de verkregen beelden die van 'de ander' worden gepresenteerd in kinderboeken uit verschillende periodes, kan ons inzicht geven in de (eventuele) ontwikkeling die heeft plaatsgevonden door de jaren heen.

Ook zou het interessant zijn om dieper in te gaan op de verschillen en overeenkomsten tussen boeken die bij een christelijke en niet-christelijke uitgeverij zijn uitgebracht. Wordt 'de ander' in de boeken op een vergelijkbare manier gepresenteerd of juist niet?

Daarnaast zou ook een onderzoek kunnen worden uitgevoerd waarbij wordt gekeken naar het beeld van 'de ander' dat wordt gepresenteerd in buitenlandse kinderboeken uit dezelfde periode. Hoe wordt 'de ander' in deze boeken gepresenteerd?

Tenslotte zou dit onderzoek zelf kunnen worden uitgebreid. De resultaten van dit onderzoek zijn immers (slechts) gebaseerd op de analyse van tien kinderboeken. Om écht uitspraken te kunnen doen over het (algemene) beeld dat van 'de ander' in kinderboeken uit de periode 1945-1970 wordt gepresenteerd, zouden (veel) meer kinderboeken uit deze periode moeten worden geanalyseerd.

Aanbevelingen voor het KinderBoekenHuis

Vanuit het KinderBoekenHuis bestaat de wens om haar collectie onder een breder publiek onder de aandacht te brengen. Middels dit onderzoek wordt hier aan bijgedragen, onder meer door inzicht te geven in (een specifiek deel van) de collectie van het KinderBoekenHuis.

Een boek vertelt ons iets over een bepaalde periode

Uit dit onderzoek is gebleken dat in de tien onderzochte kinderboeken sprake is van een bepaald beeld dat van 'de ander' wordt gepresenteerd. Carl Haarnack, oprichter van de Buku-Bibliotheca Surinamica, een privécollectie van onder meer boeken, foto's en schilderijen, is van mening dat scholen en bibliotheken hun collectie moeten schonen van boeken als *Een neger in het dorp!* omdat deze (ook nu nog) zouden bijdragen aan stereotypering. Ik zou het KinderBoekenHuis juist willen vragen om het tegenovergestelde te doen. Mijns inziens is het juist interessant om bezoekers bewust te maken van het feit dat deze boeken óók onderdeel vormen van ons culturele erfgoed. Ze zeggen ons immers iets over hoe men destijds in Nederland aankeek tegen mensen met een andere huidskleur, afkomstig uit een ander, ver land. Afgelopen winter was er in het KinderBoekenHuis een tentoonstelling opgezet over het boek *Alleen op de wereld*. Mogelijk zou men ook een tentoonstelling kunnen opzetten waarin de aandacht wordt gevestigd op kinderboeken waarin een beeld van 'de ander' wordt gepresenteerd. Een dergelijke tentoonstelling is interessant voor jong (bijvoorbeeld in het kader van een geschiedenisles) maar zeker ook voor oud!

Zoek 'de ander'

Een manier om het KinderBoekenHuis vooral bij kinderen meer onder de aandacht te brengen, is door ze spelenderwijs het KinderBoekenHuis te laten ontdekken. Zo zou men een spel kunnen bedenken, waarbij kinderen (bijvoorbeeld uit een schoolklas) gericht op zoek moeten gaan naar boeken waarvan zij denken dat daarin sprake is van 'een ander' als hoofd- of nevenpersonage. Bijvoorbeeld door ze te laten kijken naar de kaften van de boeken en de titels. Vervolgens zou men

de kinderen een aantal vragen kunnen laten beantwoorden. Bijvoorbeeld: Waarom heb je dit boek gekozen? Denk je dat het een vrolijk/zielig boek is? Zou je zelf het boek willen lezen? Op deze manier zijn de kinderen niet alleen ' bezig' met kinderboeken, maar worden de kinderen tijdens het doorzoeken van de boekenkasten zich ook actief bewust van de verschillende boeken die het KinderBoekenHuis te bieden heeft.

Sociale media

Een andere methode om het KinderBoekenHuis onder een breder publiek onder de aandacht te brengen is door (meer) gebruik te maken van sociale media, als Facebook. Het KinderBoekenHuis is weliswaar reeds voorzien van een eigen Facebook-pagina, maar deze zou veel meer kunnen worden ingezet. Door bepaalde evenementen aan te geven op Facebook, of door een bepaald artikel over een kinderboek uit de collectie (kort) uit te lichten, blijven de mensen niet alleen op de hoogte van het KinderBoekenHuis, maar worden ze mogelijk ook sneller geprikkeld om (weer) eens een bezoek te brengen aan het KinderBoekenHuis.

Aanpassen digitale catalogus

Los van bovenstaande aanbevelingen, zou ik nog een ander punt willen aanstippen, namelijk het aanpassen van de digitale catalogus. In het KinderBoekenHuis zelf zijn de boeken in de kasten op een overzichtelijke manier, per thema, onderverdeeld. Het zou naar mijn idee effectiever zijn indien een dergelijke indeling van de boeken per thema ook werd doorgevoerd in de digitale catalogus, zodat men niet alleen op naam van een auteur, maar ook op thema de collectie kan doorzoeken. Op deze manier kunnen niet alleen de medewerkers zelf sneller een boek uit hun collectie vinden, maar ook de bezoekers.

Bibliografie

Primaire literatuur

Van den Berg, Phia. *Oleng en Ateng*. Amsterdam: Vereniging tot verspreiding der Heilige schrift, 1971.

Broersen, Cornelis. *De zwarte speelgoedman*. Alkmaar: Uitgeverij Kluitman, 1963.

Bruyn-Ouwehand, Mia. *Marieke en haar vriendje*. Den Haag: Van Goor Zonen, 1959.

Buunk, Betsy. *Een bruine jongen*. Nijkerk: Uitgeverij Callenbach, 1946.

Ersebeek, Els. *Eindelijk thuis*. Uitgeverij De Sleutel: Haarlem, 1953.

Van Heerde, Gerrit. *Guus en het chocoladeventje*. Den Haag: J.N. Voorhoeve, 1949.

Hoogeveen, Hendrik. *Toen de Amboneesjes kwamen*. Nijkerk: Uitgeverij Callenbach, 1954.

Smaal-Meeldijk, Rie. *Mop*. Delft: W.D. Meinema, 1955.

Verschoor- van der Vlis, Nel. *Een neger in het dorp!*. Nijkerk: Uitgeverij Callenbach, 1955.

Van Vliet-Ligthart Schenk, Annie. *Sonnie de negerjongen*. Delft: W.D. Meinema, 1965.

Secundaire literatuur

'Begeleiders van Sint Nicolaas'. *Betekenis 'nikker'*. via: http://www.sintzwartepiet.nl/?page_id=631. (geraadpleegd op 18 april 2017).

Boek en Jeugdgids. *Zoekhulp*. via: www.boekenjeugdgids.nl. (geraadpleegd op 13 juni 2017).

Boon, Ton en Dirk Geeraerts. *Van Dale. Groot woordenboek van de Nederlandse Taal. Veertiende, herziene uitgave*. Utrecht: Van Dale Lexicografie, 2005.

Bork, G.J., Delabistita, D., Gorp H. van, Verkruijsse, P.J. en G.J. Vis. *Algemeen letterkundig lexicon*. via: http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00899.php. (geraadpleegd op 13 juni 2017).

Boven, Erica van en Gillis Dorleijn. *Literair mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, 2010.

Centraal Bureau voor de Statistiek. <https://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/6A1AD820-F436-4039-AC85-F19B5673E8AB/0/2007k4b15p32art.pdf>. (geraadpleegd 18 mei 2017).

Coillie, Jan van. *Leesbeesten en boekenfeesten. Hoe werken (met) kinder- en jeugdboeken?*. Zoetermeer: Uitgeverij Biblion. 1999.

College voor de rechten van de mens. *Stereotypering: wat is dat en hoe werkt het?* via: file:///C:/Users/jonna/AppData/Local/Packages/MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Stereotypering_%20wat%20is%20dat%20en%20hoe%20werkt%20het_.pdf (geraadpleegd op 20 november 2017).

- Ghesquière, Rita. *Jeugdliteratuur in perspectief*. Leuven/Amersfoort: Uitgeverij Acco, 2009.
- Ghonem-Woets, Karen. *Leesgedrag en- voorkeuren van jongens in de leeftijd van 9 t/m 12 jaar. Verslag van een literatuuronderzoek*. Tilburg: Uitgeverij Zwijsen, 2001.
- Haarnack, Carl. *Stereotypen in kinderboeken*. Buku-Bibliotheca Surinamica, 2011. via: <https://bukubooks.wordpress.com/2011/08/15/kinderboeken/> (geraadpleegd op 20 november 2017).
- Ipema, Lieneke. *Kaas met pitjes: het beeld van 'de ander' in verhalende jeugdliteratuur uit de jaren negentig*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 2004.
- Koninklijke Bibliotheek, *Over het Centraal Bestand Kinderboeken*. via: <https://www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/kb-collecties/moderne-gedrukte-werken-vanaf-1801/kinderboeken/over-het-centraal-bestand-kinderboeken>. (geraadpleegd op 19 juni 2017).
- Leesbevordering in de klas. *Indeling van kinderboeken*. via: www.leesbevorderingindeklas.nl. (geraadpleegd op 13 juni 2017).
- Lucassen, Jan en Rinus Penninx. *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1999.
- Plug, Marianne. *Sambo en het respect voor de lezer. Negatieve beeldvorming in kinderboeken*. in: Zebra-Magazine nr. 3, 2001, via: [http://www.art1.nl/artikel/200-Sambo en het respect voor de lezer](http://www.art1.nl/artikel/200-Sambo_en_het_respect_voor_de_lezer). (geraadpleegd op 15 juni 2017).
- Schmidt, Annie M.G. *Sambo het kleine zwarte jongetje*. Amsterdam: Rubinstein, 2002.
- Smelik, Anneke, Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer. *Effectief beeldvormen. Theorie, analyse en praktijk van beeldvormingsprocessen*. Assen: Van Gorcum, 1999.
- Smits, Maartje Willemijn en Monica Porzionato. *Literatuurstudie beeldvorming*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2016.
- Sterck, Marita de. *In de spiegel: beeld van de immigrant in kinderboeken*. Amersfoort: Uitgeverij Acco, 1986.
- Veen, Abe van der. *Van zwartepieten, negerzoenen en moorkoppen*. via: <http://www.abedeververteller.nl/van-zwartepieten-negerzoenen-en-moorkoppen/>. (geraadpleegd op 20 april 2017).
- Verschuren, Herman. *Over lezen en schrijven*. 2015. via: <http://overlezenenschrijven.blogspot.nl/2015/01/sambo.html>. (geraadpleegd op 19 november 2017).
- Wolfswinkel, Rolf. *Tussen landverraad en vaderlandsliefde. De collaboratie in naoorlogs proza*. Amsterdam: University Press, 1994.
- Zantwijk, Bert van. *Moriaantje, zo zwart als roet*. via: <https://bertvanzantwijk.wordpress.com>, 2016. (geraadpleegd op 12 juni 2017).
- Zuurveen, Toos. *Van zedenleer tot bruintje beer. Kind, kindbeeld en kinderboek door de eeuwen*. Uithuizermeeden: Uitgeverij Roorda, 1996.

Colofon

Auteur: Jonna Mager,
Titel: Ben jij anders? Een onderzoek naar het beeld van 'de ander' in
kinderboeken uit de periode 1945-1970
Een uitgave van: Wetenschapswinkel Taal, Cultuur & Communicatie
Rijksuniversiteit Groningen
Begeleiding: S. van Voorst, J.E. Weijermars, S.J. Visser
In opdracht van: Kinderboekenhuis Winsum
Verkoopprijs: €12,50
Uitgave: Groningen, februari 2018

Contact

Wetenschapswinkel Taal, Cultuur & Communicatie
Postbus 716
9700 AS Groningen
tawi@rug.nl
@ScienceShopsRug

English summary

This master thesis focuses on the image of 'the other' in realistic Dutch children's books in the post-war period (1945-1970). Is the stereotypical version of the other in this period mainly positive or negative? Ten children's books were analysed, based on pre-defined theoretical aspects. This research shows indeed that the 'the other' in post-war children's books are mostly characterised as weird or strange in the introduction of the character. Analysing these books in full however, shows a turnaround in the depiction of 'the other' in the course of the storyline. Also, moralisation and focalisation play an important role in how 'the other' in these books are depicted.